

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Хрестоматія

9 клас

Компетентнісний підхід

Автори-упорядники:

*О. М. Ніколенко, О. В. Орлова, Л. П. Юлдашева,
Т. В. Кушнірова, Н. І. Тарасова*

Київ
«Грамота»
2017

Рецензенти:

- І. Л. Чичкало* — учитель-методист Полтавської спеціалізованої школи І–ІІІ ступенів № 3 Полтавської міської ради Полтавської області;
О. І. Кобзар — професор кафедри ділової іноземної мови Полтавського університету економіки та торгівлі, доктор філологічних наук.

Зарубіжна література. 9 клас : Хрестоматія для загальноосвіт. 3-35 навч. закл. / Автори-упорядники: О. М. Ніколенко, О. В. Орлова, Л. П. Юлдашева, Т. В. Кушнірова, Н. І. Тарасова. — К. : Грамота, 2017. — 224 с.

ISBN 978-966-349-617-7

Посібник-хрестоматія відповідає чинній програмі із зарубіжної літератури для 5–9 класів (2012 р. зі змінами 2015–2017 рр.), а також змісту підручника із зарубіжної літератури для 9 класу (автори *О. М. Ніколенко, М. О. Зуєнко, Б. В. Стороха, В. Г. Туряниця, О. В. Орлова*). У ньому вміщено програмні художні твори (повністю й у фрагментах), а також дидактичні матеріали до них, що сприяють формуванню ключових і предметних компетентностей відповідно до Концепції Нової української школи.

Підручник і хрестоматія створені на основі компетентнісного підходу й ураховують Рекомендації Європейської Ради та досвід передових країн.

Набуття певних умінь і навичок у процесі вивчення зарубіжної літератури допоможе учням підготуватися до життя в суспільстві, усвідомити своє місце в сучасному світі й надасть духовні орієнтири для подальшого становлення особистості.

Для учнів, учителів, методистів.

УДК 821(1-87).09(075.3)

ЗМІСТ

Від авторів	4
-------------------	---

ПРОСВІТНИЦТВО

Джонатан Свіфт	
Мандрі Лемюеля Гуллівера (<i>Скорочено</i>)	5
Йоганн Вольфганг Гете	
Травнева пісня	20
Прометей	21
Вільшаний король	21
Йоганн Крістоф Шиллер	
До радості	23

РОМАНТИЗМ

Генріх Гейне	
«Самотній кедр на стромині...»	25
«На півночі кедр самотній...»	25
«Коли розлучаються двоє...»	25
«Не знаю, що стало зо мною...»	25
Джордж Байрон	
«Хотів би жити знов у горах...»	27
«Мій дух, як ніч...»	27
Мазепа (<i>Скорочено</i>)	29
Паломництво Чайльд Гарольда (<i>Скорочено</i>)	37

ВЗАЄМОДІЯ РОМАНТИЗМУ І РЕАЛІЗМУ

Олександр Пушкін	
«Я пам'ятаю мить чудову...»	54
«Я мить чудову пам'ятаю...»	54
«Я вас любив...»	55
«Я пам'ятник собі поставив незотлінний...»	55
«Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний...»	56
Євгеній Онегін (<i>Скорочено</i>)	57
Михайло Лермонтов	
«На півночі дикій, високо на скелі...»	72
«І нудно, і сумно...»	72
«На дорогу йду я в самотині...»	72
Герой нашого часу (<i>Уривок</i>)	74

РЕАЛІЗМ

Оноре де Бальзак	
Гобсек (<i>Скорочено</i>)	82
Микола Гоголь	
Ревізор (<i>Скорочено</i>)	108
Шинель (<i>Скорочено</i>)	132

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В ДРАМАТУРГІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Генрік Ібсен	
Ляльковий дім (<i>Скорочено</i>)	147
Джордж Бернард Шоу	
Пігмаліон (<i>Скорочено</i>)	172

ЛІТЕРАТУРА ХХ–ХХІ СТ. ЖИТТЯ. ІСТОРІЯ. КУЛЬТУРА

Ерік Вольф Сігал	
Історія кохання (<i>Скорочено</i>)	198

СУЧАСНІ КНИЖКИ – У НОВУ УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ!

Дорогі учні й учителі!

Ми живемо в епоху стрімких змін, які стали особливо помітними в останні роки, зокрема в галузі освіти. І це цілком природно, адже країна, яка прагне рухатися вперед, мусить постійно вдосконалювати та розробляти освітні технології, використовувати досвід передових країн, інтегрувати його у вітчизняний простір. Розвиток освіти – це щасливе теперішнє та майбутнє України, добробут і процвітання кожного!

Відповідно до Концепції Нової української школи головним завданням вивчення предметів у загальноосвітніх навчальних закладах є не тільки опанування учнями змісту дисциплін, а й передовсім набуття умінь і навичок, необхідних для життя в суспільстві. Іншими словами – формування компетентностей, важливих для всебічного розвитку особистості громадянина України, його подальшого становлення, морального та професійного зростання.

Компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати навчальну або професійну діяльність. Це не тільки те, що знає людина, а й те, що вона вміє та може, які завдання здатна виконувати, як діяти в різних ситуаціях, який вибір здійснює та як взаємодіє з іншими людьми.

Нову українську школу не можна створювати без сучасних книжок. Тому авторський колектив під керівництвом доктора філологічних наук О. М. Ніколенко підготував для вас *сучасний підручник із зарубіжної літератури для 9 класу з компетентнісним підходом*, а також *хрестоматію*, у якій основну увагу приділено формуванню *ключових і предметних компетентностей* у процесі читання художньої літератури. Підручник і хрестоматія побудовані на основі Рекомендацій Європейської Ради й досвіду передових країн світу.

Бажаємо вам стати компетентними й успішними в житті!

Автори-упорядники

ПРОСВІТНИЦТВО

ДЖОНАТАН СВІФТ

1667–1745

Англо-ірландський письменник, громадський діяч, журналіст, проповідник. Зробив вагомий внесок у розробку сатиричного соціально-філософського роману.

МАНДРИ ДО РІЗНИХ КРАЇН СВІТУ ЛЕМЮЕЛЯ ГУЛЛІВЕРА, СПЕРШУ ЛІКАРЯ, А ПОТІМ КАПІТАНА КІЛЬКОХ КОРАБЛІВ

*Роман
(Уривок)*

ЧАСТИНА I

ПОДОРОЖ ДО ЛІЛПУТІВ

(Скорочено)

Розділ I

У мого батька був невеликий масток у Ноттінгемширі. З п'ятьох його синів я народився третім. На чотирнадцятому році мене віддали до коледжу в Кембриджі. Там я пробув три роки й учився дуже старанно. Та в батька, чоловіка небагатого, не стало коштів тримати мене там довше. Тому через три роки мені довелося піти в науку до видатного лондонського хірурга містера Бетса, у якого я вчився чотири роки. Уряди-годи батько присилав мені трохи грошей, і я витрачав їх на книжки з мореплавства та пов'язані з ним галузі математики, бо весь час мріяв стати моряком і вірив, що рано чи пізно мені пощастить здійснити цю мрію. Скінчивши навчання в містера Бетса, я приїхав до батька й дістав од нього, дядька Джона й декого з родичів сорок фунтів стерлінгів готівкою та ще й обіцянку давати тридцять фунтів щороку на моє утримання в Лейдені¹. Там я протягом двох років і семи місяців вивчав природознавство, бо знав, що воно стане мені в пригоді під час майбутніх подорожей. (...)

Три роки чекав я, що мої справи покращають, але врешті мусив прийняти вигідну пропозицію капітана Вільяма Прічарда — власника судна «Антилопа», що вирудалось у південні моря.

Ми відпливли з Брістоля 4 травня 1699 року, і спочатку наша подорож минала досить спокійно. Та коли ми вже прямували до Індії, нас захопив страшний шторм і відніс на північний захід до Ван-Діменової землі² — аж до тридцятого градуса та двох мінут південної широти, як ми довідалися з вимірів. Двадцять наших матросів померли від надміру тяжкої роботи та поганого харчу, а решта зовсім знесилили.

¹ *Лейден* — місто в Голландії, де є відомий університет.

² *Ван-Діменова земля* — колишня назва о. Тасманія.

П'ятого листопада (коли в тих широтах починається літо) у густий туман дозорець помітив скелю, що виступала з води всього за півкабельтова¹ від нас. Сильний вітер гнав нас просто на неї. За мить корабель налетів на скелю й розбився. Шістьом з екіпажу, і мені також, пощастило спустити на воду човен і відпливти на безпечну відстань від корабля та скелі. Ми гребли, думаю, зо три милі, доки знемоглися зовсім, бо були виснажені роботою ще на кораблі. Далі ми пустилися на волю хвиль, і за півгодини шквал з півночі перекинув наш човен. Що сталося з моїми товаришами в човні й з тими, котрі допливли до скелі або залишилися на судні, сказати не можу, але думаю, що всі вони загинули.

Я плив навмання, підштовхуваний вітром і припливом, раз у раз шукаючи ногами дна й не знаходячи його. Кінець кінцем, уже знесилений до краю, я раптом відчув під ногами дно. На той час шторм помітно вщух. Дно було таке положисте, що я брів з милою, перше ніж добувся до берега; це сталося, як здається мені, годині о восьмій вечора. Я пройшов ще з півмилі, але не натрапив ніде ні на які ознаки житла чи людей або ж був такий змучений, що не помітив їх.

Від втоми та спеки мені дуже захотілося спати. Я ліг на низеньку м'яку траву й заснув так міцно, як не спав ще ніколи зроду. Проспав я щонайменше дев'ять годин, бо, коли прокинувся, був уже білий день. Я хотів був підвестися, але не спромігся й поворухнутися: я лежав горілиць, і мої руки та ноги з обох боків — так само, як і моє довге, цупке волосся — були прив'язані незліченними нитками до чогось на землі. І на всьому тілі я відчував тонькі перев'язі, що облутували мене від пахов до стегон. Я міг дивитися лише вгору: сонце починало вже припікати, і світло його сліпило мене. Навкруги чувся якийсь гомін, але хто то гомонить, розгледіти я не міг, бо, неспроможний перевернутися, бачив саме небо.

Незабаром на моїй лівій нозі заворушилося щось живе й, поволі посуваючись уперед, спинилося в мене на грудях, а потім підійшло під саме підборіддя. Опустивши погляд, я побачив чоловічка дюймів² шести на зріст з луком і стрілою в руках та із сагайдаком за плечима. Водночас я почував, що слідом за ним суне принаймні ще з півсотні таких самих чоловічків. Украй уражений, я так голосно скрикнув, що всі вони з переляку кинулися врозтіч. Як довідався я потім, дехто з них навіть прибився, спілгуючи з мене на землю. Але незабаром вони повернулися, й один із них, наважившись стати перед самим моїм обличчям, на знак подиву підніс угору руки й верескливо, але цілком виразно гукнув: «Гекіна дегуль!» Решта теж загукала ті самі слова.

А тим часом лежати мені було дуже незручно. По довгих зусиллях мені пощастило розірвати нитки й витягти із землі кілочки, до яких була прив'язана моя ліва рука. Водночас, шарпнувши головою (що завдало мені невимовного болю), я трохи звільнив своє волосся й спро-

¹ *Півкабельтов* — морська міра довжини. Один кабельтов дорівнює 185,2 м.

² *Дюйм* — англійська міра довжини, дорівнює 2,5 см.

мігся повернути голову дюймів на два. Але чоловічки втекли швидше, ніж я встиг спіймати когось із них. Знявся пронизливий крик. А коли гамір ущух, один із них голосно вигукнув: «Тольго фонак!»

У ту ж мить я відчув, як у мою ліву руку ввігналося із сотню стріл, що кололи мене, наче голки. До того чоловічки разом вистрілили в повітря, як ми стріляємо з гармат, і багато стріл упало мені на тіло (хоч я й не відчув їх), а деякі влучили в обличчя, хоч я його зараз же затулював рукою. Коли ця злива стріл ущухла, я аж застогнав від досади та болю й знову спробував звільнитися. Але чоловічки випустили ще більше стріл, і дехто з них намагався вколоти мене списом у бік. Добре, що на мені була куртка з буйволячої шкіри, якої вони не могли проколоти. Я подумав, що найобачніше буде лежати поки що тихо, а вночі, користуючись вільною лівою рукою, визволитися зовсім. (...)

Знайшовши мене сонного на березі, тубільці зразу відрядили гінця до імператора, і державна рада ухвалила зв'язати мене описаним вище способом (зроблено це вночі, коли я спав), а також надіслати мені багато їжі та питва й приготувати екіпаж, щоб перевезти мене до столиці. Ці люди — чудові математики. Вони досягли великих успіхів у механіці завдяки підтримці свого імператора, відомого покровителя наук. У цього монарха є багато пристроїв на колесах, щоб перевозити колоди й інші важкі вантажі. Він часто будує величезні військові кораблі, деякі — до дев'яти футів завдовжки, у місцевості, де росте будівельне дерево, і звідти їх цими пристроями перевозять ярдів за триста—чотириста до моря.

П'ятсот інженерів і теслярів зараз же заходилися будувати найбільший екіпаж, який будь-коли бачили в цій країні. То була дерев'яна платформа дюймів на три від землі, сім футів завдовжки та чотири завширшки, поставлена на двадцять два колеса. Усю цю роботу було виконано протягом чотирьох годин по моєму прибутті на острів. Поява цієї платформи й викликала гомін, який я почув прокинувшись. Її поставили поряд зі мною. Але найбільші труднощі полягали в тому, щоб підняти мене й покласти на платформу. Для цього тубільці вкопали вісімдесят стовпів, один фут заввишки, і канатами, не товщими за нашу дратву, обвили мені шию, руки, ноги та тулуб. Дев'ятсот найдужчих чоловіків тягли шворочки крізь безліч блоків, почеплених на стовпи, і за три години я лежав уже на платформі, міцно прив'язаний до неї. (...)

Гуллівера привезли до столиці та поселили в найбільшому будинку Ліліпудії — старовинному храмі, де він зміг лежати та стояти на повний зріст. До його ноги прикували ланцюг, завдяки якому він ходив біля будівлі й міг залазити всередину помешкання.

Розділ II

Тим часом імператор зійшов з башти й верхи наближався до мене. Хоч як добре був вимуштругований його кінь, та, побачивши таку величезну

постать, що здалася йому живою горою, він злякався й став дибки. Але імператор був чудовим вершником і всидів у сідлі, аж поки підбігли придворні. Ухопивши коня за вуздечку, вони допомогли імператорові злізти. Його величність із великим подивом оглядав мене з усіх боків, не підходячи, проте, ближче як на довжину мого ланцюга. З його наказу двірські кухарі та комірники, що були напоготові, підвезли до мене на двоколісних візках їжу й напої та поставили їх так, щоб я міг дістати. Я взяв ті візки та швидко спорожнив їх. Двадцять із них були повні м'яса, десять — вина. Кожен візок з м'ясом став мені на два-три добрі ковтки, а вино, налите в десять череп'яних посудин, я вилив просто у візок, випив його одним духом і так само зробив з рештою. Імператриця й молоді принци та принцеси разом з двірськими дамами спершу сиділи в кріслах оддалік, а після пригоди з конем повставали й підійшли ближче до імператора, якого я хочу зараз описати.

На зріст він майже на цілий мій ніготь вищий за першого-ліпшого із своїх придворних: самого цього досить, щоб викликати особливу пошану до нього. Риси обличчя його гострі й мужні, ніс — орлиний, шкіра — оливково-смаглява, постать — струнка; у рухах цього монарха була грація, у поведженні — велич. Він був уже немолодий як на ліліпута — мав двадцять вісім років і дев'ять місяців і правив щасливо та переможно. Щоб краще бачити його, я ліг на бік, і його обличчя опинилося на одному рівні з моїм, а стояв він за якихось три ярди від мене. Згодом я не раз брав його на руки й тому не можу помилитися в моєму описі. (...)

За три тижні я зробив великі успіхи у вивченні їхньої мови. У цей час імператор не раз ушановував мене своїми візитами, йому подобалося бути присутнім на лекціях, що їх давали мені мої вчителі. Я міг уже сяк-так розмовляти з імператором. Першим реченням, яке я вивчив, було прохання ласкаво повернути мені волю. Ставши навколішки, я повторював його щодня. Наскільки я міг зрозуміти, він відповідав, що це справа часу, що розв'язати її він може тільки в згоді з радою, що спершу я повинен заприсягтися жити в мирі з ним та його державою. Проте він обіцяв, що зі мною поводитимуться цілком добре, і порадив заслужити своєю поведінкою його прихильність, а також симпатію його підданців. Одного дня він попросив, щоб я не ображався, коли він накаже обшукати мене: у мене, мовляв, напевно, є зброя, що повинна бути небезпечною, коли вона відповідає розмірам такої величезної істоти. (...)

Узявши в руки обох чиновників, я поклав їх спершу в кишені мого камзола, а потім в усі кишені, крім двох у куртці та однієї таємної, якої я не хотів давати обшукувати, бо в ній лежало кілька необхідних мені дрібних речей. В одній із кишень куртки був мій срібний годинник, а в другій — гаманець з кількома золотими монетами. Чиновники, маючи при собі пера, чорнило й папір, склали докладний список усього, що бачили, а закінчивши роботу, попросили спустити їх на землю для доповіді імператорові. Той список я згодом переклав англійською мовою. Ось цей переклад пов-

ністю: «Після найпильнішого обшуку в правій кишені Великого Чоловіка-Гори ми знайшли тільки шмат цупкого полотна, якого вистачило б, щоб застелити парадну залу вашої величності. У лівій знайдено величезну срібну скриню зі срібним-таки віком, якого ми не могли самі підняти. Ми попросили Чоловіка-Гору підняти віко, й один із нас, залізши всередину, опинився по коліна в якомусь поросі. Порох той, злетівши вгору, аж до наших облич, примусив нас обох довго чхати. У правій кишені куртки виявлено величезний сувій тонких білих аркушів, завтовшки з три людини, міцно обв'язаний товстим канатом і вкритий чорними знаками, кожен завбільшки півдолоні, які ми смиренно дозволяємо собі вважати за літери.

У лівій кишені лежала якась машина з двадцятьма довгими палями на зразок паркану перед палацом вашої величності. Думаємо, що нею Чоловік-Гора розчісує собі волосся, але ми не питали його про це, бо порозумітися з ним дуже важко.

У більшій кишені з правого боку його середнього одягу (так назвали вони мої штани) ми побачили порожній залізний стовп завбільшки з людиною, з'єднаний зі шматком дерева ще більшого розміру; з одного боку стовпа випинаються великі залізні виступи, зроблені у вигляді дивних фігур, призначення яких ми не знаємо. Така сама машина була й у лівій кишені.

У меншій правій кишені лежало багато круглих, плескуватих металевих речей різного розміру, з білого та червоного металу. Деякі з них, білі, зроблені наче із срібла, були такі важкі та великі, що ми з товаришем ледве підняли їх.

У лівій кишені були два чорні стовпи неправильної форми; стоячи на споді кишені, ми ледве змогли дістати до верхньої частини цих стовпів. Один із них, здається, був зроблений з якогось суцільного матеріалу, а на верхньому кінці другого була біла куля, завбільшки, як дві наші голови. У кожному із стовпів укладено по величезній сталевій пластині. Ми змусили показати їх нам, бо боялися, що це якісь небезпечні знаряддя. Він витяг їх з ящиків і сказав нам, що у своїй країні одним із них він звичайно голить собі бороду, а другим — ріже м'ясо.

Там-таки були ще дві кишені, які він називає годинниковими. Це були два великі розрізи в його середньому одязі, щільно закриті животом. З правої кишені звисає довгий срібний ланцюг з якоюсь чудною машиною, що лежить на дні кишені. Ми наказали йому витягти все, що було на кінці ланцюга; вийнята річ виявилася кулею: зісподу — срібною, а зверху — зробленою з якогось прозорого металу. На прозорому боці ми побачили чудні знаки, розміщені колом, але доторкнутися до них пальцем заважала та прозора речовина. Він приклав машину нам до вух, і ми почули шум, як од водяного млина. Уважаємо, що то — або якась невідома тварина, або ж його бог. Схиляємося більше до останньої думки, бо він запевняв нас (наскільки ми могли зрозуміти його, бо висловлює свої думки дуже погано), що рідко робить щось, не порадившись із ним. Він називає його своїм оракулом і каже, що ця річ показує йому час кожного його вчинку.

З лівої кишені він вийняв сітку, завбільшки з рибальську, але зроблену так, що вона відкривається й закривається, як гаманець. Усередині знайдено кілька монет з жовтого металу; якщо вони справді золоті, то повинні мати величезну цінність.

Обшукавши пильно, за наказом вашої величності, його кишені, ми помітили навколо його стану пояс із шкіри якоїсь велетенської тварини. З правого боку на ньому висів довгий, завдовжки з п'ять чоловік, меч, а з лівого — торба або мішок з двома відділами. У кожному з них умістилося б три ваші підданці. В одному відділі — багато кульок з важкого металу завбільшки з людську голову; щоб підняти їх, потрібна велика сила. У другому лежала купка чорних зернят, невеликих і не дуже важких; ми брали їх по п'ятдесят штук у жменю.

Тут точно перелічено все знайдене на тілі Чоловіка-Гори, який поведився з нами дуже шанобливо, як і належить поводитися з представниками вашої величності. Підписано й скріплено печаткою четвертого дня вісімдесят дев'ятого місяця щасливого царювання вашої величності.

Клефрен Фрелок, Марсі Фрелок».

(...) Як уже я казав, у мене була таємна кишеня, якої не помітили обшуквачі: там лежали окуляри (якими я, маючи поганий зір, іноді користуюся), кишенькова підзорна труба та кілька дрібниць. Я подумав, що вони не мають ніякої цінності для імператора, і вважав, що маю право не показувати їх, бо боявся, що мені їх зіпсують або загублять, якщо я зважуся віддати їх.

Розділ III

Моя лагідність і добра поведінка так вплинули на імператора та його двір, а також на армію й народ у цілому, що я вже сподівався незабаром здобути собі волю. Я всіляко намагався підтримувати свою репутацію. Тубільці поступово перестали боятися мене. Іноді я лягав долі й дозволяв п'ятьом-шістьом чоловікам танцювати на моїй долоні; кінець кінцем, хлопчики та дівчатка насмілилися гуляти в піжмурки в моєму волоссі. Я добре підучився їхньої мови й міг уже розуміти їх і розмовляти з ними.

Одного разу імператорові спало на думку потішити мене видовищем тамтешніх ігор, у яких ліліпути переважають усі відомі мені нації спритністю та пишнотою. Найбільше розважили мене канатні танцюристи, що виконували свої танці на тоненькій білій нитці завдовжки два фути, натягненій на висоті дванадцяти дюймів од землі. На цих танцях я, з дозволу терплячого читача, трохи зупинюся.

У грі цій беруть участь тільки кандидати на якусь високу посаду або ті, хто хоче домогтися великої ласки при дворі. Їх навчають цього мистецтва змалку, і вони не завжди бувають вельможного роду або гарного виховання. Коли хтось, чи то померши, чи то потрапивши в неласку (що трапляється часто), звільняє високу посаду, то п'ять-шість кандидатів

просять в імператора дозволу розважити його величність і двір танцями на канаті. Дуже часто навіть найголовніші міністри отримують наказ показати свою спритність і довести імператорові, що вони не втратили своїх здібностей. Флімнеп, державний скарбник, підстрибнув на канаті принаймні на дюйм вище від усіх інших вельмож імперії. Я бачив, як він раз за разом підплигував на дощці, покладеній на канат, не товщій за нашу звичайну англійську драгву. Мій приятель Релдресел, перший секретар таємної ради, посідає, на мою думку, друге після скарбника місце. Інші визначні урядовці не можуть і рівнятися з ними. (...)

Є в них ще одна розвага, яка відбувається дуже рідко й тільки в присутності імператора, імператриці та прем'єр-міністра. Імператор кладе на стіл три тонкі шовкові нитки завдовжки по шість дюймів: одну — синю, другу — червону та третю — зелену¹. Цими нитками нагороджують тих, кого імператор захоче відзначити своєю ласкою. Церемонія відбувається у великій тронній залі, де кандидати складають іспити, дуже відмінні від тих, що влаштовуються в країнах Старого чи Нового Світу. Імператор, узявши в руки палицю, тримає її горизонтально, а кандидати, ідучи один по одному, то стрибають через неї, то пролазять під нею, залежно від того, підіймає чи опускає палицю імператор. Буває, що другий кінець палиці доручають тримати прем'єр-міністрові, іноді міністр орудує палицею сам. Хто виконує всі ці штуки найдовше й з найбільшою спритністю, той дістає в нагороду синю шовкову нитку; другий приз — червона нитка; третій — зелена. Їх обмотують круг стану, і рідко трапляється вельможа, не прикрашений таким поясом. (...)

Через два дні по цій пригоді імператор звелів привести в готовність усе військо, розташоване в столиці та її околицях, і вигадав собі дуже оригінальну розвагу. Він попросив мене (...) якнайширше розставити ноги, що я й зробив. Одному зі своїх найкращих генералів (старому, досвідченому полководцеві й великому моему прихильникові) він наказав провести всю армію зімкненими лавами між моїми ногами. У параді взяли участь три тисячі піхотинців і тисяча вершників. Піхота йшла по двадцять чотири чоловіки в ряд, а кіннота — по шістнадцять. Військо марширувало з піднятими списками, барабаним боем і розгорнутими прапорами. Парад мав блискучий успіх.

Я так часто подавав прохання, щоб мені було даровано волю, що його величність поставив, нарешті, цю справу на обговорення в кабінеті міністрів, а потім і в державній раді. Там ніхто не заперечував, за винятком Скайреша Болголама, який чомусь став моїм смертельним ворогом, хоч я нічим не завинив перед ним.

Та наперекір йому всі висловилися за те, щоб мені дати волю, і король затвердив постанову.

¹ *Синя, червона, зелена нитки* — кольори англійських орденів Під'язки, Бані та святого Андрія.

Цей Болголам був гальбет, або адмірал королівського флоту. Він користувався цілковитою довірою свого монарха, але мав дуже сувору та похмуру вдачу. Примушений погодитися на моє звільнення, він, проте, наполіг, щоб йому доручили остаточно відредагувати текст угоди, на підставі якої я отримував волю. Прочитавши угоду в присутності двох секретарів і багатьох поважних осіб, Болголам зажадав, щоб я заприсягся не порушувати її — спершу так, як присягаються на моїй батьківщині, потім так, як вимагають їхні закони, тобто взявшись лівою рукою за праву ногу й приклавши середній палець правої руки до лоба, а великий палець — до кінчика правого вуха. Мабуть, читачеві цікаво буде довідатися, як висловлюються в країні ліліпутів, і він захоче знати умови, на яких мене звільнено, тому я наводжу тут точний переклад цього документа.

1. Чоловік-Гора не покине наших володінь без підписаного нашого дозволу, скріпленого нашою печаткою.

2. Він не вступатиме до нашої столиці без особливого нашого дозволу й має попереджувати про свій прихід принаймні за дві години, щоб городяни встигли поховатися у свої будинки.

3. Зазначений Чоловік-Гора має обмежувати свої прогулянки великими шляхами, не ходити й не лягати на луках і на ланах.

4. Гуляючи зазначеними шляхами, він повинен якнайпильніше дбати про те, щоб не наступити на когось із наших любих підданців, або на їхніх коней, чи то на екіпажі, і не має права брати наших підданців у руки без їхньої на те згоди.

5. Якщо буде потреба негайно послати якесь розпорядження, Чоловік-Гора зобов'язується віднести у своїй кишені, куди йому накажуть, кур'єра разом з конем і, у разі потреби, приставити їх назад цілих і неушкоджених.

6. Він буде нашим спільником проти ворожого нам острова Блефуску й докладе всіх зусиль, щоб знищити ворожий флот, який саме тепер готується до нападу на нас.

7. Названий Чоловік-Гора у вільний час має допомагати нашим робітникам підіймати великі камені, з яких будують мури навколо головного парку й інші державні споруди.

8. Згаданий Чоловік-Гора має протягом двох місяців установити розміри наших володінь, обійшовши для цього острів понад берегом і підрахувавши кількість своїх кроків.

9. Й останнє: зазначений Чоловік-Гора, заприсягшись виконувати всі вищенаведені умови, діставатиме щодня їжу й напої в кількості, достатній, щоб утримувати 1728 наших підданців, матиме вільний доступ до нас і користуватиметься всіма знаками нашої до нього прихильності. (...)

Розділ IV

Здобувши волю, я насамперед попросив дозволу оглянути Мілдендо — столицю Ліліпутії. Імператор охоче дав такий дозвіл, нагадавши

тільки про мою обіцянку не чинити шкоди ні людям, ні будівлям. Населенню оголосили про мій намір одвідати місто. Його мур — заввишки два з половиною фути й не менше як одинадцять дюймів завширшки; по ньому навколо всього Мілдендо вільно проїхала б карета, запряжена парою коней. Через кожні десять футів над муром височать міцні вежі.

Я переступив велику західну браму й обережно, боком, пройшов двома головними вулицями, одягнений лише в куртку, щоб не зачіпати полами свого камзола дахів і карнизів. Я посувався вперед дуже обережно, щоб не наступити на якого-небудь гувльісу, який міг залишитися на вулиці, незважаючи на суворий наказ усім городянам не виходити з дому, щоб не наражатися на небезпеку. У слухових вікнах і на дахах тіснилися цікаві, і мені здалося, що я ніколи ще не бачив такого велелюдного міста. (...)

Якось, тижнів через два по моєму звільненні, до мене приїхав перший секретар таємної ради Релдресел у супроводі слуги. Наказавши кучерові стати віддалік, він попросив мене дати йому одногодинну аудієнцію, на що я погодився, зважаючи на його високу посаду й особисті якості, а також і на його клопотання за мене перед двором. Щоб краще чути, я хотів лягти на землю, але він волів перебувати під час розмови на моїй долоні. Привітавши мене з визволенням і згадавши, що в цьому було трохи і його заслуги, він додав:

— Якби не сталися деякі події, вас не звільнили б так швидко. Хоча чужоземцеві може здатися, ніби в нас усе гаразд, проте над нами тяжіють два лиха — партійні чвари й можливий напад сильної ворожої держави. Треба вам сказати, що протягом уже сімдесятьох місяців у нашому королівстві існують дві ворожі партії — тремексени й слемексени. Перші з них — прихильники високих підборів, другі — низьких. Хоча стародавнім звичаям відповідають більше високі підбори, але його величність вирішив призначати на всі урядові посади тільки тих, хто носить низькі підбори, чого ви не могли не помітити. Помітили ви, мабуть, і те, що підбори його величності нижчі принаймні на один друп за інші (друп — приблизно одна чотирнадцята дюйма).

Ненависть між обома партіями дійшла до того, що члени партій не їдять і не п'ють за одним столом. Ми знаємо, що тремексенів, або прихильників високих підборів, більше, ніж нас, але вся влада в наших руках. Ми боїмося, що і його високість — наступник трону — симпатизує тремексенам. У всякому разі, один з його підборів вищий за другий, і він через це навіть трохи кульгає. І от серед оцих чвар нам загрожує напад війська з острова Блефуску — другої після нас і майже рівної нам за могутністю та розмірами держави.

Мушу зазначити, що хоча ви й розповідаєте про країни, де живуть люди вашого зросту, та наші філософи не ймуть цьому віри й уважають, що ви впали з Місяця або якоїсь зірки. Адже сто чоловік таких, як ви, знищили б за найкоротший час усі плоди й усю худобу, що є у

володіннях його величності. А до того ж у нашій історії, яка нараховує вже шість тисяч місяців, згадується тільки про дві великі держави — Ліліпутію та Блефуску.

Ці дві могутні держави вже тридцять шість місяців перебувають у стані запеклої війни, і ось з якої причини. Усім відомо, що яйця, перед тим як їх їсти, розбивають з тупого кінця, і так ведеться споконвіку. Однак, коли дід його величності ще хлопчиком урізав собі пальця шкаралупкою, його батько видав закон, щоб усі під страхом найсуворішої карі розбивали яйця тільки з гострого кінця.

Цей закон так обурив населення, що від того часу історики занотували шість повстань, унаслідок яких один імператор позбувся голови, а другий — корони. Монархи Блефуску завжди підбурювали наш народ на заколоти, а коли їх придушували, давали у своїй державі притулок повстанцям. Нарховують одинадцять тисяч чоловік, які не згодилися розбивати яйця з гострого кінця, воліючи піти на страту. (...)

Розділ V

Імперія Блефуску — це острів, розташований на північний схід од держави ліліпутів і відокремлений від неї протокою, завширшки вісімнадцять ярдів. Я ще не бачив цього острова, а довідавшись про майбутній напад, умисно не підходив до берега, щоб мене не помітили з якогось ворожого корабля. У Блефуску про мене нічого не знали, бо всякі відносини між обома державами було суворо заборонено під страхом смерті, і наш імператор наклав ембарго¹ на всі судна, куди б вони не йшли.

Поміркувавши трохи, я склав план захоплення всього ворожого флоту, що стояв тоді, як доповідали наші розвідники, у гавані, готовий рушити при першому попутному вітрі, і повідомив про свій план імператора.

Передусім розпитав найдосвідченіших моряків про глибину протоки, яку вони часто виміряли. Вони сказали мені, що глибина на самій середині не перевищує сімдесяти глемглефів (тобто шести європейських футів) навіть під час припливу, а в інших місцях становить щонайбільше п'ятдесят глемглефів. Я пішов на північно-східний берег, звідки видно було Блефуску, ліг за горбком і, глянувши у свою маленьку підзорну трубу, побачив з півсотні військових кораблів і велику кількість транспортних суден, що стояли на якорі. Повернувшись додому, я звелів (на що мав повноваження) приставити мені найміцніший канат і залізні бруси. Канат був завтовшки з нашу шворку, а бруси — завбільшки із спицю для плетіння. Я спілів канат удвоє, щоб зробити його міцнішим, і з тією ж метою поскручував залізні бруси втриє, загнувши їхні кінці гачками. Причепивши п'ятдесят таких гачків до п'ятдесяти канатів, я знову подався на північно-східний берег. Там я скинув камзол, черевики та панчохи й лише в шкіряній куртці ввійшов у воду за півгодини перед припливом.

¹ *Ембарго* — заборона виходити з порту.

Спочатку я брів, а посередині проплив ярдів із тридцять, доки опинився на міліні, а через півгодини дійшов уже й до флоту.

Вороги, побачивши мене, так перелякалися, що пострібали в море й уплав дісталися до берега, де їх зібралось не менш як тридцять тисяч. Тоді я взяв свої знаряддя, позачіпав гачки за отвори, що були на носі кожного корабля, а шворки від них зв'язав до купи. Поки я порався з цим, вороги пускали тисячі стріл, і багато з них впивалися мені в руки й обличчя, завдаючи пекучого болю та заважаючи мені працювати. Та найдужче я боявся за очі. Я напевне втратив би їх, якби раптом не згадав про надійний захист. Між інших дрібниць у мене зберігалися в таємній кишені окуляри — їх, як я вже казав, не помітили імператорські чиновники, коли обшукували мене. Я видобув їх, якнайміцніше приладнав на носі й сміливо став до роботи, незважаючи на ворожі стріли, що часто влучали в скельця окулярів, не чинячи мені ніякої шкоди.

Позачіплявши всі кораблі гачками й узявшись за зв'язані вузлом канати, я почав тягти їх за собою. Але жоден корабель не зрушив з місця, бо якорі не пускали їх, і мені залишалася ще найважча частина справи. Не виймаючи гачків, я кинув шворки й рішуче перерізав ножом якірні линви, діставши при цьому сотні дві стріл у руки й обличчя; потім знов узявся за вузол і легко потяг за собою п'ятдесят найбільших ворожих кораблів.

Блефускуанці, не маючи ніякого уявлення про мої наміри, спершу остовпіли. Вони бачили, як я різав линви, і вирішили, що я хочу пустити судна в чисте море, де б вони порозбивалися. Але помітивши, що весь флот пливе в цілковитому порядку слідом за мною, вони зняли такий лемент і вдалися в такий розпач, що й описати не можна. Вийшовши з-під обстрілу, я на хвилинку спинився, повиймав стріли з рук та обличчя, а рани намазав маззю. Знявши окуляри й переждавши з годину, поки вода трохи спала, я перебрів середину протоки, тягнучи за собою всю свою здобич, і цілий та неушкоджений прибув до свого порту.

Імператор і весь його двір стояли на березі, очікуючи кінця цієї великої події. Вони бачили, як півколом наближаються до них ворожі кораблі, але мене не помічали, бо я був по шию у воді, і зовсім занепали духом. Імператор думав уже, що я потонув, а цей флот наближається з ворожими намірами, і заспокоївся тільки тоді, коли побачив мене з канатами від суден у руках і почув, як я голосно гукнув: «Хай вічно живе наймогутніший імператор ліліпутів!» Великий монарх оддав мені належну честь і тут-таки, на березі, нагородив мене титулом нардака, що в них уважають за найвищу відзнаку.

Але його величність одразу висловив бажання, щоб я привів йому решту ворожих кораблів і навіть (ось вона, царська чванливість) захотів не чого іншого, як обернення цілої імперії Блефуску на провінцію Ліліпутії з призначенням од нього віце-королем. Він збирався стратити

всіх емігрантів із секти тупоконечників і примусити всіх блефускуанців розбивати яйця з гострого кінця. Тоді він став би володарем цього світу. Я спробував відрадити його від такого наміру, удаючись як до політичних доказів, так і до міркувань справедливості, і нарешті рішуче відмовився бути знаряддям закріпачення вільного та відважного народу. Це питання обговорювали потім у державній раді, і найрозумніші міністри були на моєму боці.

Моя відверто й сміливо висловлена думка настільки суперечила політичним поглядам його величності, що він так і не зміг пробачити мені цього. Він дуже тонко дав це зрозуміти державній раді, де, як переказували мені, найрозумніші підтримували мене, принаймні своєю мовчанкою, зате інші, мої таємні вороги, не могли втриматися від деяких виразів, що відбилися-таки на мені, хоч і опосередковано. Відтоді його величність і ворожі мені кілька міністрів розпочали інтригу проти мене, яка через два місяці ледве не спричинила моєї загибелі. Ось як мало важать найбільші послуги, учинені монархам, у порівнянні з відмовою догоджати всім їхнім примхам.

За три тижні після цих подій з Блефуску врочисто прибула делегація, що смиренно просила миру. Незабаром вона підписала договір на умовах, дуже вигідних для нашого імператора. До складу її входило шість послів з почтом п'ятсот чоловік, і прибули вони з великою урочистістю, яка відповідала величчю їхнього імператора та важливості дорученої їм справи. Договір був підписаний, у чому я, завдяки тодішньому моєму впливові, чимало допоміг їм.

Після цього посла, яких приватно повідомили, що я був їм щирим другом, нанесли мені офіційний візит. Вони почали з компліментів моїй відважності та великодушності й запросили мене іменем свого імператора відвідати їхню державу. (...)

Розділ VII

Автора повідомляють про намір звинуватити його в державній зраді, і він тікає до Блефуску. Як прийняли його там.

Саме тоді, як я збирався відвідати імператора Блефуску, одного вечора дуже таємно, у закритих ношах, прибула до мене поважна персона з двору (якій я зробив дуже велику послугу, коли вона втратила ласку його величності) і, не називаючи свого імені, зажадала побачення зі мною. (...)

Вельможа повідомив Гулліверу про рішення щодо його долі, прийняте державною радою й особисто імператором. В акті обвинувачення Чоловік-Гора був визнаний винним у прихильності до мешканців Блефуску, бо захи-

щав їх перед імператором Ліліпутії, благав замирення й збирався відвідати запеклих ворогів-тупоконечників. За державну зраду було вирішено зберегти життя Чоловіку-Горі, але виколоти йому очі.

Нарешті я спинився на рішенні, за яке читач мені, мабуть, буде докрити. Треба признатися, що мої очі, а значить і волю, я зберіг тільки завдяки поспіхові та моїй цілковитій недосвідченості. Якби я знав тоді натуру міністрів і монархів і їхнє поводження із злочинцями, винними ще менше за мене, так як вивчив їх згодом, буваючи по багатьох дворах, то без заперечень і навіть з охотою скорився б милостивому присудові. Та я був молодий, до того ж мав формальний дозвіл його величності відвідати імператора Блефуску, і тому ще не минуло й три дні, як написав своєму другові секретареві лист, повідомляючи, що від'їжджаю.

Не чекаючи відповіді, я того ж таки ранку подався до тієї частини острова, де стояв наш флот. Там я взяв великий військовий корабель, прив'язав до його носа канат, витяг якір, роздягся, поклав на корабель свій одяг і ковдру, яку приніс під пахвою, і, тягнучи за собою судно, де вплав, а де й убрід добувся до порту Блефуску. (...)

Розділ VIII

Авторові трапляється щаслива нагода покинути Блефуску. Подолавши деякі труднощі, він повертається цілий і неушкоджений на батьківщину.

Через три дні по прибутті до Блефуску я пішов із цікавості на північно-східне узбережжя острова й там, приблизно за півмилі від берега, помітив у морі якусь річ, що скидалася на перевернутий човен. Роззувшись та скинувши панчохи, я пройшов убрід ярдів із двісті й виразно побачив, що то справді човен — мабуть, одірваний бурєю від якогось корабля. Підштовхуваний припливом, він помалу наближався до берега.

Я негайно повернувся до міста й попросив його величність довірити мені двадцять найбільших кораблів з тих, що залишилися після викрадення флоту, і три тисячі моряків з віце-адміралом на чолі.

Флот поплив кругом, а я найкоротшим шляхом пішов назад і побачив, що приплив підігнав човен ще ближче. У моряків був канат, який я задалегідь зсував до належної товщини. Коли прибули кораблі, я роздягся й увійшов у воду; спочатку я брів мілиною, а ярдів за сто від човна мені довелося поплисти. Матроси кинули мені кінець каната, я закріпив його в дірці на носі човна, а другий кінець прив'язав до військового корабля. Та користі з цього було мало, а сам я не діставав дна ногами й мусив підпихати човен однією рукою, пливучи ззаду. Приплив допомагав мені. Я плив дуже швидко й незабаром став на дно, по шию у воді. Перепочивши дві-три хвилини, я знову почав штовхати човен. Невдовзі вода сягала мені вже тільки під пахви. Тепер, коли найважчу

частину роботи було закінчено, я взяв решту моїх канатів, складених на одному з кораблів, і прикріпив їх одним кінцем до човна, а другим — до дев'яти суден з тих, що супроводили мене. Вітер був сприятливий, кораблі тягли човен буксиром, а я підштовхував його ззаду, і таким способом ми наблизилися на сорок ярдів до берега. Коли приплив закінчився, я витяг човен на суше. З допомогою двох тисяч матросів з канатами та машинами я перекинув його догори дном і побачив, що він не дуже пошкоджений.

Не буду надокучати читачеві, розповідаючи про труднощі, які мені довелося подолати, щоб за допомогою весел (робив я їх десять днів) приставити свій човен до столичного порту, де мене чекала юрба народу, яку страшенно вразили велетенські розміри судна. Я сказав імператорові, що цей човен прислала мені моя щаслива доля, аби дати змогу допливти до якогось місця, звідки я зможу добутися до батьківщини, і попросив його величність дати мені потрібні для обладнання судна матеріали, а разом з тим і дозвіл виїхати. Його величність зразу почав переконувати мене, щоб я залишився, та врешті ласкаво задовольнив моє прохання. (...)

Приблизно о третій годині другого дня, відпливши від Блефуску, за моїми розрахунками, на двадцять чотири ліги, побачив вітрило, що рухалося на південний схід, тоді як я плив просто на схід. Я почав гукати, але не дістав відповіді. Вітер ущухав, і я спробував наздогнати судно. Я розпустив обидва вітрила, і за півгодини мене помітили, на кораблі викинули прапор і вистрілили з гармати.

Нелегко висловити радість, що охопила мене від несподіваної надії побачити знов улюблену батьківщину й любих родичів і друзів. Корабель згорнув частину вітрил, і я підплив до нього 26 вересня між п'ятою та шостою вечора. Серце моє закалатало в грудях, коли я побачив англійський прапор. Я поклав корів та овець у кишені камзола і зійшов на палубу з усім своїм невеличким вантажем. (...)

(Переклад з англійської Миколи Іванова, за редакцією Юрія Лісняка)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** У першій частині твору зазначено, як Гуллівер навчався мови тубільців. Напишіть перше речення, яке вивчив Гуллівер іншою мовою, а також відповідь йому імператора. **2.** Прочитайте докладний список речей Гуллівера, який склали чиновники Ліліпутії. Визначте, про які речі йдеться в списку. **3.** Опишіть ігри й розваги в Ліліпутії. Які риси мешканців характеризує автор у цих заходах? **4.** Використовуючи четверту частину роману, створіть описи гуїггнів та егу. Які риси людей утілено в цих гротескних персонажах? *Математична компетентність.* **5.** У першій частині Гуллівер називає ліліпутів «чудовими математиками». Як ви вважаєте, чому? Поясніть і доведіть свою думку прикладами з тексту. *Уміння вчитися.* **6.** Чого навчився Гуллівер під час своїх мандрів? І чого

навчив герой інших? *Компетентності в природничих науках і технологіях.*

7. У третій частині роману зображено фантастичні наукові винаходи, будівництво й інші галузі. Що, на вашу думку, було зроблено не так? *Інформаційно-цифрова компетентність.*

8. Складіть план і карту подорожей Гуллівера.

9. За допомогою Інтернету визначте 3 факти з життя Дж. Свіфта й Англії XVIII ст., які відображено у творі. *Ініціативність і підприємливість.*

10. Доведіть, що Гуллівер, як сказано в романі, «розумна істота». У чому виявляється розум героя, його ініціативність і практичність? Наведіть приклади з тексту. *Соціальна та громадянська компетентності.*

11. Поясніть різницю між тремексенами й слемексенами в першій частині твору. Як ви думаєте, які політичні партії викриває Дж. Свіфт? Чи є в наш час партії, які можна зіставити з тремексенами й слемексенами?

12. Визначте ставлення автора до проблеми війни. У який спосіб висловлено його громадянську позицію?

13. Гуллівер говорить про себе в першій частині: «Моя відверта й сміливо висловлена думка настільки суперечила політичним поглядам його величності, що він так і не зміг пробачити мені цього». Про які думки Гуллівера йдеться? Що не сподобалося імператору в позиції героя? Доведіть.

14. У другій частині роману в іронічній формі йдеться про «найпоширеніші якості для законодавця — неуцтво, лінощі та розбещеність». У якій державі, побаченій Гуллівером, це прийнято? А якими якостями, на вашу думку, мають володіти законодавці? *Обізнаність і самовираження у сфері культури.*

15. У другій частині роману за допомогою засобів іронії зображено винахід пороку як ознаки «культурних європейців». Чи згодні ви з цим? Що, на вашу думку, може бути ознакою культури народу та людини?

Предметні компетентності

Знання.

16. Назвіть засоби комічного, використані Дж. Свіфтом у романі. Наведіть приклади.

17. Сформулюйте визначення: гуйгнми, егу, тремексени, слемексени, Блефуску, Ліліпутія, Лапута.

18. Визначте просвітницькі погляди Дж. Свіфта, які відтворено в романі. *Діяльність.*

19. Порівняйте різні типи правителів у романі Дж. Свіфта.

20. Створіть класифікацію вад суспільства, які критикує письменник. Укажіть, у яких образах вони втілені.

21. Спрогнозуйте (*усно* або *письмово*) подорож Гуллівера сучасною Україною. *Цінності.*

22. Висловіть судження щодо того, що має цінність для Гуллівера. Доведіть.

23. Оцініть поведінку Гуллівера в різних частинах твору. Які моральні якості виявив герой?

24. Чого навчає твір Дж. Свіфта сучасне людство?

ЙОГАНН ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ

1749–1832

Німецький письменник, філософ, державний діяч. Написав понад 1600 віршів, балади, романи й драми.

Найвизначнішим твором усього його життя стала трагедія «Фауст», над якою він працював понад 60 років.

ТРАВНЕВА ПІСНЯ

Сміється природа радо мені, Як сяє сонце по зимнім сні!	Любов моя, ти світлий чар! Ти злото раннях нагірних хмар!
Барвисті квіти по всіх лугах, Пташині хори по всіх гаях,	Твій подив свіжим лугам, полям, Благословення траві й квіткам...
І в кожному серці радість, весна: О земле, сонце, любов ясна!	Дівчатко любе, дівча ясне! Як зір твій сяє: ти любиш мене!

Як жайворонок — повітря й спів,
Як чиста квітка — росу полів,
Тебе люблю я гарячим чуттям,
Ти радістю, сміхом, новим життям
Підносиш спів мій, хвилюєш кров...
О, будь щаслива, моя любов!

(Переклад Миколи Зерова)

МАЙОВА ПІСНЯ

О, як яріє Весь світ навкруг! Як сяє сонце, Як мріє луг!	Любов, любове! Шарієш ти, Неначе хмарка Із висоти.
Квітує кожне Живе стебло, Пташиним співом Ліс облягло.	Благословляєш Ти ранній шлях... Весняним цвітом Весь світ пропах!
Блаженна радість — Сердець ество! О земле! Сонце! О торжество!	Кохана, щастя Моє ясне! Тебе люблю я, Як ти мене!

(Переклад Василя Стуса)

ПРОМЕТЕЙ

Вгорни небо твоє, Зевсе,
Імлюю хмар,
Вчини, як отой хлопчак,
Що толочить будяки,
Влучай в дуби й верхів'я гір, —
Тільки мою землю
Мені залиши,
І мою хатину, будовану не тобою,
І вогнище моє
Із розжареним приском,
Якому ти заздриш. (...)

Коли я був малий, тоді,
Не знаючи, що, де і як,
Звертав свої заблудлі очі
До сонця, чи нема там вгорі
Вуха, що скарги мої почуло б,
Серця, що так, як моє,
Пригноблених би пожаліло.
Хто допоміг
Гордість титанів мені здолать?
Хто від смерті мене врятував,

Від долі раба? (...)
Може, зм'якшив ти колісь
Болі знедоленим?
Може, притишив колісь
Сльози настрашених?
Чи не всемогутній Час
Мужа із мене викував?
Чи не одвічна судьба
Владує і мною, й тобою?
Либонь, ти гадаєш,
Що зненавидіти життя я мушу,
Втекти десь в пустелю,
Бо не всі вже
Пуп'янки мрій достигли?

Ну, тут я сиджу і формую
Людей на свій образ —
Поріддя, що подібне до мене,
Щоб мучитися, щоб ридати,
Щоб втішатися, щоб радіти, —
І зневажати тебе,
Як я!

(Переклад Миколи Бажана)

ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ

Хто пізно так мчить у час нічний?
То їде батько, з ним син малий.
Чогось боїться і мерзне син —
Малого тулить і гріє він.

— Чому тремтиш ти, мій сину,
щомить?
— Король вільшаний он там стоїть!
Він у короні, хвостатий пан!
— То, сину, вранішній туман!

«Любе дитя, до мене мерщій!
Будемо гратись в оселі моїй,
Квіти прекрасні знайду тобі я,
У злото матуся одягне моя».

— Мій тату, мій тату, яке страшно!
Як надить вільшаний король мене!
— Годі, маля, заспокойся, маля!
То вітер колише в гаю гілля!

«Хлопчику любий, іди ж до нас!
Дочки мої у танку в цей час,
Дочки мої тебе вийдуть стрічать,
Вітати, співати, тебе колихать!»

— Мій тату, мій тату, туди подивись!
Он королівни вільшані зійшлись!
— Не бійся, мій синку! Повір мені:
То верби сивіють удалині!

«Мені, хлопче, любя краса твоя!
З неволі чи з волі візьму тебе я!»
— Мій тату, мій тату, він нас догнав!
Ой, як болюче мене він обняв!

Батькові страшно, батько спішить,
В руках його хлопчик бідний кричить;
Насилу додому доїхав він,
В руках його мертвий лежав
його син.

(Переклад Максима Рильського)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** Опишіть (усно) картину природи, прочитавши «Травневу пісню» Й. В. Гете. **2.** Висловте почуття та настрої, які виникли у вас після прочитання твору. Використайте прикметники й прислівники. *Спілкування іноземними мовами.* **3.** Якщо ви володієте німецькою мовою, прочитайте вірш «Вільшаний король» в оригіналі. Знайдіть німецькі назви міфологічних істот. Що вони символізують? *Математична компетентність.* **4.** Висловте власну гіпотезу, чому помер син у баладі «Вільшаний король». Поясніть фінал твору. *Компетентності в природничих науках і технологіях.* **5.** Оцініть результати діяльності Прометея для природи й людства (вірш «Прометей» Й. В. Гете). **6.** Які ідеї стосовно природи утверджуються у віршах письменника? *Інформаційно-цифрова компетентність.* **7.** За допомогою Інтернету прочитайте й порівняйте різні переклади вірша «Вільшаний король». Який із них, на вашу думку, більш вдалий? *Уміння вчитися.* **8.** Які нові слова ввійшли у ваш словниковий запас завдяки творчості Й. В. Гете? Розкрийте їхнє значення (3–4). *Ініціативність і підприємливість.* **9.** Що вдалося та що не вдалося, на ваш словниковий погляд, Прометееві в однойменному вірші Й. В. Гете. *Соціальна та громадянська компетентності.* **10.** Поясніть, у чому полягав конфлікт Прометея та Зевса. **11.** Які якості Прометея виявилися у вірші митця? Оцініть. *Обізнаність і самовираження у сфері культури.* **12.** Яку роль надавав Й. В. Гете природі й культурі в поступі людства? **13.** Які здобутки попередніх епох культури творчо використував митець? *Екологічна грамотність і здорове життя.* **14.** Які ідеї Й. В. Гете щодо природи та людства актуальні в наш час? Обгрунтуйте.

Предметні компетентності

Знання. **15.** Визначте тему й ідеї вірша «Прометей». **16.** Охарактеризуйте образ Прометея у творі Й. В. Гете. **17.** Установіть зв'язок ліричних творів Й. В. Гете з ідеями штормерів. *Діяльність.* **18.** Проаналізуйте улюблений вірш Й. В. Гете. Створіть малюнок до нього. **19.** Порівняйте міф про Прометея з віршем письменника. Які нові нюанси з'явилися у вірші? *Цінності.* **20.** Обговоріть у парі проблеми, які порушує митець у своїх творах. Представте класу результати спільного обговорення, намалювавши схеми. Прокоментуйте.

ФРІДРІХ ШИЛЛЕР

1759–1805

Німецький поет і драматург. Автор багатьох відомих творів, зокрема оди «До радості», покладеної на музику композитором Л. ван Бетховеном, що стала гімном Євросоюзу.

ДО РАДОСТІ

Радість, гарна іскро Божа!
Несказанно любо нам
Увійти, царице гожа,
В твій пресвітлий дивний храм.

Все, що строго ділить мода,
В'яжеш ти одним вузлом,
Розцвітає братня згода
Під твоїм благим крилом.

Хор

Обніміться, мільйони,
Поцілуйтесь, мов брати!
Вічний Отче доброти,
Дай нам ласки й охорони!

Кого доля ошастила
Тим, що друзів він друг,
Кого любить лада мила, —
Йдіть до нас в веселий круг.
Йдіть усі, хто зве своєю
В світі душу хоч одну!
Хто ж весь вік черствів душею —
Йди у іншу сторону.

Хор

Хто живе в земній юдолі,
Всяк симпатії скорись!
Нас веде вона у вись,
Де Всесильний на престолі.

Радість п'ють усі істоти
З груді матері-землі,
Ті солодкі щедроті
Мають всі — і добрі, й злі.

Радість нас вином сп'яняє
І цілунком огневим;
І черв'як утіху знає,
І небесний херувим.

Хор

Поклоніться, мільйони,
Перед мудрістю Творця!
Сповніть милістю серця
І чиніть Його закони.

Радість — всесвіту пружина,
Радість — творчості душа,
Дивна космосу машина
Нею живиться й руша.
Радість квіти розвиває
І розгін дає сонцям,
Їх в простори пориває,
Не відомі мудрецам.

Хор

Як у безмірі світила
Хором райдужним пливуть,
Браття, йдіть у славу путь,
Що вам радість освятила.

Вчених з істини свічада
Радість успіхом віта,
До чеснот провадить радо,
Хоч тропа до них крута;
На ясній вершині віри
Піднімає хоругвою,
В день воскресний на Псалтирі
Славить тих, хто смерть зборов.

Хор

Будьте мужні, мільйони!
Вірте, страдні, в кращий світ!
Тих, що справдять заповіт,
Прийме Бог у вічне лоно.

Божество не наградиме, —
От би нам зрівнявся з ним!
Хай радіють із радими
Горе й злидні в крузі цім!
Не відомста, не погрози —
Всепрощення ворогам!
Хай не ллють у скруті сльози,
Не гризуться каяттям.

Хор

Знищим книги борговії!
Помірімося усі!
Браття! Бог на небесі
Не забуде благодії. (...)

Будь твердим в лиху годину,
Поміч скривдженим давай,
Всюди правду знай єдину,
Зроду клятви не ламай,
Не знижайсь перед потужним,
Коли треба — важ життям!
Шана й слава чесним, мужнім,
Згуба підлим брехунам! (...)

(Переклад Миколи Лукаша)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** За допомогою словесного опису створить настрої після прочитання оди. **2.** Визначте ключові слова в кожній строфі. **3.** У якому значенні вжито слово «радість»? У чому полягає сутність звертання автора до радості? *Математична компетентність.* **4.** Складіть схему «Жанрові ознаки оди». Дайте визначення оди як жанру. Назвіть ознаки оди у творі Ф. Шиллера. **5.** Поясніть новаторство Ф. Шиллера в галузі цього жанру. *Інформаційно-цифрова компетентність.* **6.** Використовуючи Інтернет, дослідіть питання про життя й діяльність Ф. Шиллера у Веймарі. Сформулюйте 3–4 ідеї, які обстоював митець. **7.** Визначте рік, коли ода «До радості» стала гімном Євросоюзу. Поясніть, чому саме цей твір було обрано гімном об'єднаної Європи. *Уміння вчитися.* **8.** Випишіть із тексту оди біблійну лексику. Яку роль, на вашу думку, вона відіграє у творі? *Ініціативність і підприємливість.* **9.** Презентуйте власні ідеї про шляхи досягнення братнього об'єднання людства у формі промови президента молодіжного парламенту. *Обізнаність і самовираження у сфері культури.* **10.** Скориставшись пошуковими системами Інтернету, визначте, у яких фільмах використано оду «До радості» Ф. Шиллера.

Предметні компетентності

Знання. **11.** Сформулюйте провідні ідеї твору. Наведіть відповідні цитати. **12.** Назвіть художні образи оди «До радості» і засоби їхнього творення. **13.** Охарактеризуйте образ ліричного героя твору. *Діяльність.* **14.** Ф. Шиллер вибрав діалогічну форму композиції оди: чергування слів ліричного героя та хору. З якою метою так побудовано твір? **15.** Поясніть, чому автор віддає перевагу наказовому способу дієслів. **16.** З'ясуйте космічний зміст образу радості у творі. **17.** Використовуючи Інтернет, знайдіть інші переклади оди «До радості» (зокрема, переклад Д. Павличка). Зіставте їх. Який із перекладів справив на вас сильніше враження? *Цінності.* **18.** Які демократичні цінності утверджуються в оді «До радості»? Розкрийте їхнє значення для сьогодення.

РОМАНТИЗМ

ГЕНРІХ ГЕЙНЕ

1797–1856

Німецький поет. Зробив великий внесок у розробку ліричних жанрів, надав їм нового звучання, використавши традиції усної народної творчості (пісні, балади).

Поетична збірка «*Книга пісень*» принесла митцю велику популярність у світі.

Самотній кедр на стромині
В північній стоїть стороні,
І кригою, й снігом укритий,
Дрімає і мріє вві сні.

І бачить він сон про пальму,
Що десь у південній землі
Сумує в німій самотині
На спаленій сонцем скалі.

(Переклад Леоніда Первомайського)

На півночі кедр одинокий
В холодній стоїть вишині,
І, сніжною млою повитий,
Дрімає і мріє вві сні.

Він мріє про пальму чудову,
Що десь у східній землі
Самотньо і мовчки сумує
На спаленій сонцем скалі.

(Переклад Максима Рильського)

Коли розлучаються двоє,
За руки беруться вони,
І плачуть, і тяжко зітхають,
Без ліку зітхають, смутні.

З тобою ми вдвох не зітхали,
Ніколи не плакали ми;
Той сум, оті тяжкі зітхання
Прийшли до нас згодом самі.

(Переклад Максима Стависького)

Не знаю, що стало зо мною,
Сумує серце моє, —
Мені ні сну, ні спокою
Казка стара не дає.

Незнана красуня на кручі
Сидить у самоті,
Упали на шати блискучі
Коси її золоті.

Повітря свіже — смеркає,
Привільний Рейн затих;
Вечірній промінь грає
Ген на шпильях гірських.

Із золота гребінь має,
І косу розчісує ним,
І дикої пісні співає,
Не співаної ніким.

В човні рибалку в цю пору
Проймає нестерпний біль,
Він дивиться тільки вгору —
Не бачить ні скель, ні хвиль.

Зникають в потоці бурхливім
І човен, і хлопець з очей,
І все це своїм співом
Зробила Лорелей.

(Переклад Леоніда Первомайського)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** Висловіть свої враження від прочитаних творів Г. Гейне. **2.** Якими словами передано настрої ліричного героя? Які епітети й метафори виражають його стан? *Спілкування іноземними мовами* (для тих, хто володіє німецькою мовою). **3.** Прочитайте вірш «Самотній кедр на стромині...» в оригіналі. Зробіть буквальный (дослівний) переклад. **4.** Визначте, з якою метою, на вашу думку, перекладачі замінюють слово *Der Fichtenbaum* (сосна) на *кедр*? **5.** З'ясуйте, для чого у творі використано персоніфікацію? Чи трапляється цей художній засіб в оригінальній і перекладних версіях? Наведіть приклади. *Математична компетентність.* **6.** Заповніть таблицю.

Кедр і пальма	
Відмінне	Спільне

7. Висловіть свою думку, чому абсолютно різні персонажі перебувають в однаковому стані («Самотній кедр на стромині...»)? **8.** З якою метою в цьому творі використано контраст? *Компетентності в природничих науках і технологіях.* **9.** Визначте, як за допомогою образів природи передано ідейний задум автора у вірші «Самотній кедр на стромині...». **10.** Чому ці образи вважають алегоричними? **11.** Яку функцію виконують образи природи у вірші «Коли розлучаються двоє...»? *Інформаційно-цифрова компетентність.* **12.** Знайдіть в Інтернеті легенду про Лорелею, порівняйте її з віршем «Не знаю, що стало зо мною...». Чим відрізняються літературний і фольклорний образи? *Уміння вчитися.* **13.** Самостійно дослідіть тему «Мотиви народної творчості в поезії Г. Гейне». **14.** Випишіть із довідкової літератури визначення «інтермецо». Поясніть, чому розділ збірки названо «Ліричне інтермецо». *Обізнаність і самовираження у сфері культури.* **15.** Розгляньте картину І. Шишкіна «На півночі дикій...». Чи збігається образ сосни (кедра), змальований відомим живописцем, з образом, створеним у вашій уяві після прочитання вірша «Самотній кедр на стромині...»?

Предметні компетентності

Знання. **16.** Поясніть, чому збірку Г. Гейне названо «Книга пісень». *Діяльність.* **17.** Визначте особливості композиції вірша «Коли розлучаються двоє...». **18.** Поміркуйте, у чому полягає зізнання ліричного героя. **19.** Поясніть останні рядки вірша. **20.** Визначте, які художні засоби використовує автор для створення романтичних образів. Наведіть приклади. **21.** Назвіть ознаки романтизму у творах німецького поета. *Цінності.* **22.** Створіть психологічний портрет ліричного героя творів Г. Гейне (*усно*). **23.** Висловіть свої думки у формі есе про самотність людини, використовуючи цитати з творів Г. Гейне.

ДЖОРДЖ БАЙРОН

1788–1824

Англійський поет. Засновник течії в європейській літературі XIX ст., відомою як *байронічна*. Автор ліричних творів, циклу східних поем.

ЛІРИКА

Хотів би жити знов у горах
Дитям безжурним, як колись,
Блукать між скель, в морях суворих
Між хвиль розбурханих нестись.
Моя ж душа, мов птах прип'ятий,
Що прагне скель і висоти,
Страждає в Англії пихатій,
В краю лукавства й німоти.

Дай утекти мені, талане,
На лоно урвищ і горбів,
Забудь всі титули й кайдани,
Лакуз вельможних і рабів.
Веди мене на хмурі скелі,
Де стогне грізний океан, —
Верни в дитинства дні веселі,
Дай серцю відпочить од ран.

Я мало жив, та відчуваю:
Чужий я в цьому світі лжі.
Навіщо ж темрява ховає
Той знак останньої межі?
Я спав, я снів про щастя, доки
Не заступив тих марень гніт, —
То, Правдо, промінь твій жорсто-
кий
Вернув мене у нищий світ.

Мій дух, як ніч. О, грай скоріш:
Я ще вчуваю арфи глас.
Нехай воркує жалібніш
І тішить слух в останній час.
Як ще надія в серці спить,

Кого любив — давно нема вже,
Та й друзі розійшлись, як дим.
Надію втративши назавше,
Вже й серце стало крижаним. (...)

Де ж друзів коло? Чом не склалась
Та приязнь вірна і свята?
Набрид мені вертепний галас
І втіх нещирих марнота.

А ти, о Жінко, світоч вроди,
Й тобі розрада і любов,
Та в серці в мене стільки льоду,
Що я й до тебе охолов.
Цей світ лукавства і облуди
Я б промінять на край хотів,
В якому вільно дишуть груди
Між темних урвищ і хребтів.

Туди б, з незлобним серцем, в бурю,
На те безлюддя, до стихій!
Волю пустку дику й хмуру,
Таку ж, як дух похмурий мій.
О, як мені з душного світу,
Мов голуб до свого кубла,
У небо грозове злетіти,
В кочівлю сонця та орла!

(Переклад Дмитра Паламарчука)

Її розбудить любий спів.
Як є сльоза — вона збіжить,
Поки мій мозок не згорів.
Але суворо й смутно грай,
Додай жалю в свій перший звук.

Молю тебе, заплакати дай.
Бо розпадеться серце з мук.
Воно в собі терпить давно,

Вже в йому вщерть тяжких образ;
Як не pomoже спів, воно
Від мук страшних порветься враз.

(Переклад Володимира Самійленка)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** Прочитайте вірші та випишіть слова, які характеризують стан ліричного героя. **2.** Назвіть явища, що гнітять серце ліричного героя у віршах. **3.** Знайдіть у вірші «Мій дух, як ніч...» порівняння й метафори. Розкрийте їхнє переносне значення. *Спілкування іноземними мовами.* **4.** Якщо ви володієте англійською мовою, знайдіть у тексті оригіналу вірша «I would I were a careless child...» характеристику Англії. Прокоментуйте авторську позицію. **5.** Порівняйте текст оригіналу вірша «My soul is dark...» та український переклад В. Самійленка. *Математична компетентність.* **6.** Складіть схему «Ідеал ліричного героя Дж. Байрона», прочитавши один із віршів. Поясніть. *Компетентності в природничих науках і технологіях.* **7.** Як сприймає природу ліричний герой вірша «Хотів би жити знов у горах...»? Чому його душа лине в природний простір? *Інформаційно-цифрова компетентність.* **8.** За допомогою Інтернету знайдіть інформацію про біблійних персонажів — Давида та Саула. Поясніть, чому саме їхня історія взята за основу сюжету вірша «Мій дух, як ніч...». *Уміння вчитися.* **9.** За допомогою словників символів та Інтернету з'ясуйте значення символу голуба (голубки) у різних творах літератури й мистецтва. Яке значення, на вашу думку, надає Дж. Байрон цьому образу? *Ініціативність і підприємливість.* **10.** Які ідеї, згідно з художньою концепцією Дж. Байрона, можуть змінити світ на краще? Які з них, на вашу думку, особливо актуальні нині? *Соціальна та громадянська компетентності.* **11.** Підготуйте тези виступу на тему «Дж. Байрон — поет і громадянин». *Обізнаність і самовираження у сфері культури.* **12.** За допомогою Інтернету знайдіть і розгляньте картину Рембрандта «Давид грає на арфі перед Саулом». Порівняйте живописний і літературний твір «Мій дух, як ніч...». *Екологічна грамотність і здорове життя.* **13.** Яку людину можна назвати духовно здоровою? Як ви думаєте, чи є такими ліричні герої віршів Дж. Байрона?

Предметні компетентності

Знання. **14.** Назвіть ознаки романтизму та розкрийте їх на прикладі віршів Дж. Байрона. **15.** Знайдіть у віршах поета контрасти, визначте роль контрастів у тексті. *Діяльність.* **16.** Проаналізуйте особливості композиції вірша «Хотів би жити знов у горах...». Доведіть, що у творі є різні види художнього простору й часу. Які? **17.** опишіть (*усно*) світ мрії ліричного героя вірша «Хотів би жити знов у горах...». **18.** Поясніть суперечності ліричного героя вірша «Мій дух, як ніч...». *Цінності.* **19.** Що має найбільшу цінність для байронічного героя? Наведіть цитати з прочитаних віршів.

МАЗЕПА

Поєма

(Скорочено)

I

В жахливий день біля Полтави
 Од шведів щастя утекло.
 Навкруг порубане, криваве
 Все військо Карлове лягло (...).

Численні полки Карла XII загинули «серед скривавлених шляхів». Самого короля поранено. Утікаючи з поля бою, Карл XII зупиняється в лісі для перепочинку. Разом із Карлом до перепочинку готується й український гетьман Мазепа.

А поруч, в лицарській юрбі,
 Де звисив дуб гілля дебеле,
 Мазепа стомлений собі
 З трави твердо постелю стеле.
 Розпутав, розгнуздав, обчистив,
 Розгладив гриву, ноги й хвіст,
 Послав йому трави та листу
 І тішився, що карий їсть,
 А то журився довгий час,
 Що змучений скакун не пас
 В нічній росі траву-отаву...
 Цей кінь терплячий був на славу,
 На їжу й ложе не зважав,
 А все робив, як пан бажав.

Гетьман — похмурий і старий
 І сам, як дуб той віковий.
 Та спершу, хоч стомивсь за дня,
 Козацький князь обер коня,
 Кудлатий і кремезний зріст,
 Палкий, прудкий, неначе біс,
 Він пана по-татарськи ніс.
 На клич його бігцем приходив,
 Хоча б там тисячі, чи тьма,
 Чи ніч беззоряна, німа,
 Усюди пана він знаходив —
 Цей кінь од смерку аж до дня
 За паном біг, мов козеня. (...)

IV

Із цим упоравшись, гетьман
 На землю розіслав жупан (...).
 Аж потім славний ватажок
 Добув торбину й боклажок,
 Увесь убогий свій припас, —
 І з Карлом і всіма з почоту
 Гостинно поділився він
 З такою ж гідністю достоту,
 Як на бенкеті дворянин.
 Король з усмішкою гіркою
 Свою мізерну пайку взяв
 І, приховавши приступ болю,
 Бадьоро, голосно сказав:

«У всіх із нашого гуртка
 Відважний дух, тверда рука,
 Та хто в цей час маршів, боїв
 Балакав менше й більш зробив,
 Ніж ти, Мазепо?
 На землі
 Від Александрових часів
 Такої пари не знайти,
 Як твій Буцефалос і ти.
 Бо й скитську славу топчеш ти
 На ріках і просторах степу».
 «О, я прокляв, — сказав Мазепа, —
 Ту школу, де я вчивсь їзди».

«Чому ж це так, старий гетьмане?
 Чай добра школа то була?»
 «На жаль, це повість немала,
 А скільки миль ще перед нами
 Та сутичок із ворогами,
 Що дужчі в десять раз од нас...
 Залишим це на кращий час (...).
 «А я б усе-таки бажав, —
 Одрік король, — щоб ти сказав
 Свою історію, ачей
 Під цю гутірку голосну
 Я відпочину і засну,
 Бо зараз сон не йме очей».
 «Для цього я вернутись рад
 Так років з п'ятдесят назад.
 Мені двадцятий рік минав...
 Ще Казимир королював,
 Ян-Казимир... Шість років я
 Був паж у того короля.
 Це був король! Учений сам —
 Він зовсім був не пара вам,
 Бо й не збирався воювати,
 Щоб набувать чужих країн,
 А потім знов їх утрачати,
 Тож супокійне правив він (...).

Красунь-юнак я був тоді...
 Тепер, коли вже сімдесятий
 Мені минув, не гріх сказати,
 Що в дні юнацтва золоті,
 Бувало, кожного вельможу
 З мужів чи хлопців переможу
 У всій привабній марноті.
 Я ж був веселий і стрункий —
 І вигляд мій не був такий
 Поморщений, як ось тепер, —
 То час війни й турботи стер
 З обличчя душу, що не годні б
 Мене вже й родичі пізнаць,
 Коли б могли моє сьогодні
 З моїм учора порівнять. (...)
 Та далі вже... Терези стан —

Я знав там графа-воєводу
 Славетного, старого роду;
 Мов рудня, він багатий був,
 А гордий, що й казать не треба,
 І на своє шляхетство дув,
 Немов зійшов на землю з неба.
 Багатством, родом та ім'ям
 Рівнявся тільки королям,
 Пишався, чванився, гордів (...)
 Інакше думала жона...
 Молодша щось на тридцять літ,
 Все важче зносила вона
 Свою нудьгу і графів гніт.
 Після безплідного бажання,
 Дурману снів, вагань і мрій —
 Вона послала на прощання
 Сльозу невинності своїй —
 І міряти очима стала
 Варшавську молодь, танці, спів —
 Та часу слушного чекала,
 Щоб холод серця хтось зогрів,
 Щоб графа увінчать новим
 Титулом, що веде до неба...
 Навряд чи хтось пишався б ним,
 Хто заслужив його, як треба.

V

Він наче й тут передо мною,
 Біжить до мене під каштан...
 Я бачу скрізь її живою,
 А все-таки я не знайду
 Ні барв, ні образів, ні слів,
 Щоб змалювати ним оту,
 Яку так палко я любив.
 В її очах був східний жар —
 Сусідство турків та татар
 Змішало польську кров...
 Ті очі були чорніш цієї ночі,
 Ще й з променем таким
 прекрасним.
 Мов ніжний блиск молодика. —
 Глибокі й вогкі, як ріка, —
 Вони втопали в сяйві власнім.

В них море туги і вогню —
 Мов очі мучениці-жертви,
 Що дивиться на блиск в раю
 І бачить радощі і в смерті.
 Погідне і ясне чоло,
 Мов літнє озеро було,
 Що в ньому навіть сонце з неба
 Милується само на себе.

Ми бачились... Ми зустрічались...
 А я дивився — і зітхав —
 Вона й слівцем не обізвалась,
 Та відповідь її я мав.
 Є тисячі таких знаків —
 Ми й описати їх не можем
 Рядками зрозумілих слів,
 Хоч їх і чув, і бачив кожен —
 Вони таємно з серця йдуть,
 Хвилюють радощами груди,
 І з обопільного стремління
 Росте німе порозуміння,
 Що з іскор — проблисків думок
 Вогнистий зв'язує шнурок;
 Це несвідоме поєднання —
 І ми ніколи не збагнемо,
 Як раптом іскорка кохання
 Шаленим вибухне вогнем.
 За нею стежив я здала,
 Зітхав, дививсь і плакав я,
 Аж доки нас удвох звели, —
 І відтоді здибались ми
 Без підозріння...
 Я мовчав,
 Я тільки млів, не признавався,
 Язик тремтливо завмирав
 І голос на вустах зривався,
 Аж доки не прийшла пора!..
 Є беззмистовна, глупа гра,
 Що то за нею завше в нас

Кохав я і коханим був...
 Та ви ще слабкість цю солодку

А щічки й рот... та шкода й мови!..
 Кохав колись — і зараз теж —
 Вогонь подібної любови
 В добрі і злі не знає меж.
 Бо що для неї злість і гнів?
 А мрія серця, нам на зло,
 Не гасне й до старечих днів,
 Як це з Мазепою було...

VI

Лінивий коротали час.
 В цю гру — забув, як звуть її, —
 Якось-то довелось мені
 Гуляти з нею...
 Та не знав я,
 Чи вигравав, чи програвав я,
 Бо вже й тим щасливий був,
 Що близько бачив, близько чув
 Істоту, що її кохав я...
 Так ревню я її беріг
 (Коли б так нас цієї ночі!),
 Аж доки враз не спостеріг
 Задумою сповиті очі —
 Ні щастя, ні невдача в грі
 Вже не цікавили її...
 Вона ж гуляла без кінця,
 Немов пририта до стільця,
 Хоч довго не щастило їй.
 І щось було такого в ній,
 Од чого зрозумів я враз.
 Що тут не слід губить надій.
 І в мене мова полилась
 Якась нескладна
 й без прикрас.

А слухала вона мене...
 Хіба ж те серце крижане?
 Доволі й цього вже мені!
 Хто слухав раз подібну мову,
 Послуха знову... Перше «ні»
 Ще не говорить про відмову.

VII

Не відчували — так я чув...
 Ну що ж! То я й скінчу коротку

Свою поему мук і втіх.
 Безглуздям ви назвали б їх!
 На трон родитись — не для всіх.
 Щоб стати вище від природи,
 Перемогти себе й народи!
 Я князь... чи то я був такий...
 Міг кидать тисячами в бій
 На певну смерть... А над собою
 Я завше тратив силу й волю.
 Та доведу вже до кінця...
 Кохав я і зазнав кохання.
 Хоч і щаслива доля ця,
 А все ж кінець її — страждання.
 Ми потай бачились... Той час,
 Як ми зустрілись перший раз,
 Був повен туги і чекання.
 Не пам'ятаю днів, ночей,
 Нічого — тільки час оцей

Повік не зможу я забуть.
 Я всю віддав би Україну,
 Щоб пережить таку хвилину
 І знову тільки пажем быть —
 Отим щасливим паничем
 Із ніжним серцем та з мечем,
 Без скарбу — крім дарів природи:
 Здоров'я, юності та вроди...
 Ми нишком бачились.
 Це здасться
 Для декого потрійним щастям —
 Не знаю — я б життя віддав,
 Щоб перед небом і землею
 Я міг назвать її моєю...
 Я так тужив і сумував,
 Що тільки потай змогу мав
 Десь нишком бачитися з нею.
 (...)

Але щастя закоханих тривало недовго. «Одної ночі» їх схопила «згряга штигунів». Старий граф оскаженів від люті й ненависті. Молодий паж вихопив шпагу й почав оборонятися, але сили були нерівні. Що сталося з Терезою, герой так і не дізнався, але його жорстоко покарали.

ІХ

«Коня сюди!» — Коня вели...
 Це справді був шляхетний кінь —
 На Україні виріс він.
 Прудкі, мов ті думки, були
 У нього ноги... Дикий звір.
 Не мав уздечки, ні стремен,
 В неволі був один лиш день;
 Він їжив гриву, і хропив,

І рвався, і сіпавсь, мов скажений,
 Дарма! Годованця степів
 Ведуть спітнілого до мене.
 Мене десяток гайдуків
 Йому до спини прикрутив
 Тугим ремінням — і пустив...
 Свисток, батіг... і кінь побіг,
 Що так би й водопад не зміг.

Х

Вперед, вперед! Скажений рух, —
 Куди — не бачив я нічого...
 Від бігу дикого, прудкого
 У мене в грудях сперло дух...
 Помалу никли ночі тіні.
 А кінь летів, увесь у піні.
 Останній звук із уст людських.
 Як я помчав від ворогів,

Був дикий, невгамовний сміх
 З юрби зухвалих гайдуків,
 Що з вітром долетів крізь темінь.
 Я рвучко голову підвів —
 На кінській шії тріснув ремінь,
 Що горло зв'язував мені, —
 Я обернувся на коні
 І їм прокляття прохрипів...

Але ж за тупотом копит
Мій крик до них не долетів.
Досадно, прикро!..
Я ж хотів
За глум той глумом відплатить.

Та згодом краще відплатив!
Від брами замку я й цеглинки,
Ні камінця не залишив (...)

XVII

Мазепа, прив'язаний до скакуна, мчав степами вдень і вночі. Герой намагався звільнитися, але все було марно. Пута врізалися в тіло Мазепи, він стівав кров'ю, справа мучила його. Кінь нісся лісом, де згряя вовків, почувши запах крові, улаштувала тривале переслідування. Часом герой утрачав свідомість і, приходячи до тями, дивувався витривалості коня, котрий не спинявся ні на мить. Молодий паж ледь не помер. Трохи легше стало вершникові, коли кінь перепливав річку, — вода воскресила молоді сили.

Вставало сонце... Біла мла
Здіймалася клубками вгору
І звільна відкривалась зору
Пустеля степова, німа... (...)
Отак чимало ще верстов
Мій кінь натомлений пройшов,
Хоч важко дихав, що здається:
Ще хвилька — й серце
розірветься.
Ми йшли самі, та це здалось, —
Бо враз на закруті стежини
Десь кінське ржання розляглось
Із хащі темної соснини, —
Чи то лиш вітер з-між листків
До мене шелестом донісся?
Ні, ні! То з тупотом з узлісся
Табун коней до нас летів
Чотирикутником великим.
Хотів я скрикнути — та ні!
Мовчать уста мої німі —
Бо де ж пани цим коням диким?
Їх ціла тисяча, чи тьма —
А вершників на них нема!
Кошлаті гриви розвивались
І розлігалися хвости,
Широкі храпи роздувались —
Вони не знали ще вузди,
Що намуляла б рот до крові, —

А на могутніх копитах
Вони не чули ще підкови
Ані острогів на боках...
Табун ще вільних, диких коней,
Що наче хвилі моря враз,
Летіли в дикому розгоні
З гудінням-тупотом до нас.
Коли мій кінь побачив їх,
То наче збувся він безсилля,
Напружив жили кволих ніг
І почвалав... Ще тільки хвиля —
Він хрипло, глухо заіржав,
Здригнувся... і на землю впав...
Він важко дихав і лежав,
Очима мов крізь скло дивився,
Увесь у милі — й не дрижав...
Отак і шлях його скінчився,
Що перший та й останній був!
Табун підбіг — він бачив, чув,
Як кінь заржав, спинивсь і впав.
Вони й мене спостерегли,
Як я лежав на кінській спині
В тугім скривавленім ремінні;
Дрижали, вітрили вони
І в різні боки розбігались,
То знов назад до мене йшли
І знову з жахом відвертались,
Аж доки враз одним плижком,

Від мене кинулись гуртом
Після крутого повороту,
За патріярхом свого роду —
Це вороний кошлатий кінь,
Мабуть, зі всіх найдужчий він —
Ні краплі сивого волосся
В блискучій шерсті б

не знайшлося...

Ті коні форкають, хроплять,
Іржуть і крутяться круг мене,
Нарешті кинулись шалено
І в ліс назад вони летять,
Бо з жахом дике їх чуття
Людини очі зустрічає.
Тут сам зостався я в одчаї,
Прив'язаний тугим ременем
До цього трупа без життя;
Його німі, холодні члени
Лежали щільно біля мене,
Вже без незвичної ваги,
Що то від неї я не зміг

Звільнити ні себе, ні їх, —
І встати не було снаги!
Отак лежали ми прикупі —
Вмираючий на мертвім трупі.
Як мало сподівався я,
Що бідна голова моя
Побачить блиск нового дня.
Від ранку до смерку лежав я,
Отак прикутий до коня,
Й очима сонце проводжав я
Та рахував години дня,
Що йшли повільною ходою...
В мені ще стільки сил було,
Щоб глянути, як надо мною
Востаннє сонце вже зайшло.
В душі відчай — такий глибокий,
Що мирить нас в останній час
Із тим, що в попередні роки
Найгіршим злом було для нас.
Це неминуче —

це не зло. (...)

XVIII

Вже сонце сіло... Все ще я
Лежу, прив'язаний до трупа
Вже задубілого коня (...).
Востаннє глянув я по небі
Пригаслим зором вздовж і вшир,
І бачу, як німим простором,
Уже побачивши свій жир,
Кружляє нетерплячий ворон;
Навряд чи схоче ждати він,
Поки настане жертві скін!
Спускався він все нижче

й нижче,

Ще трохи покружляв, і сів,
І знову далі полетів,
І знов сідав — щоразу ближче.
Я бачив тріпотіння крил, —
Так близько був він наді мною,
Що я б дістав його рукою,
Коли б на це мав більше сил.

Та досить і слабого руху,
Одного шурхоту піском
І кволого, хрипкого звуку,
Щоби прогнать його цілком.
А більш нічого вже не знаю,
Хіба одне — в останнім сні
Якась чарівна зірка з раю
У вічі саяла мені
Із мерехтливого проміння...
А там — холодне отупіння,
Важке, незглибне почуття,
Як я вертався до життя,
То знову наближавсь до смерті...
А потім знов дихання сперте,
Легенька дрож... і забуття...
Що серце й жили похололи —
Вже іскор у мізку нема —
Важке зітхання... гострі болі...
Ще стогін — і... нарешті тьма.

XIX

Прокинувсь... Де я?.. Чи ж оце
 Людське схилялося лице
 Ласкаво, ніжно наді мною?
 Невже ж це я лежу в покою?
 На ліжку я лежу чи ні?
 Чий ж це очі неземні
 На мене дивляться так мило?
 Тут я свої примкнув на хвилю,
 Бо сумнівався ще, чи я
 Очуняв дійсно з забуття.
 Дівчатко з довгою косою,
 Струнке, вродливе і ставне —
 Сиділо в хаті під стіною
 І пасло поглядом мене.
 Як тільки я прийшов до тями,
 То стрітився з її очами,
 Бо час від часу ці дівочі
 Великі й ясні дикі очі,
 Повніські співчуття і жалю,
 На постіль падали мою.
 Дививсь я довго... Аж тепер
 Я зрозумів, що ще не вмер,
 Що це й не сон, бо хтось не дав
 Мене на жир шулік і гав.
 Побачила дочка козацька,

Що очі я відкрив на мить,
 І посміхнулась... (...)
 За руку узяла з любов'ю,
 Щось там поправила в зголов'ю
 І до порога навшпиньках —
 Когось гукнула... В тих устах
 Солодкий голос! а в ході
 Звучала музика тоді...
 Та ті, кого вона гукнула,
 Не прокидались, і вона
 З кімнати вибігла сама...
 Та перед тим вона кивнула
 Веселим поглядом мені,
 Що я не сам, що я в сім'ї,
 Що нічого мені боятись,
 Бо всі близьенько, і в потребі
 Я їх побачу біля себе,
 Готових у пригоді стати,
 Що хутко вернеться й сама.
 Я бачу, що її нема,
 Що вийшла з хати, — і чогось
 Мені, нещасному, здалось,
 Що я зоставсь такий самітний,
 Такий покинутий, безрідний...

XX

Вона вернулася з батьками, —
 Що ще сказать?
 Я б не хотів
 Надокучати вам згадками,
 Як гостював я в козаків.
 Вони знайшли мене в долині,
 Внесли, мов трупа, в ближчий дім
 І врятували...

А потім

Я став гетьманом в їх країні.
 Безумний, що в гніві палкому
 Помстивсь так люто на мені
 І в'язня голого із дому
 В пустиню вигнав на коні,
 Він путь поклав мені до трону.

Хіба ж ту долю нам збагнуть?
 Забудь печаль, одчай забудь!
 Ще завтра вгледим Бористен,
 Як на його турецьким боці
 Спокійно коні попасем...
 Як радо стрінуть очі,
 Якщо до завтра доживем.
 Добраніч, друзі!»

І гетьман

Під дубом, що розвісив стелю,
 Простерся на тверду постелю,
 Та вже привичну, —
 спав він там,
 Де тільки ніч його заскочить, —
 І сон стулив йому вже очі.

Та ви дивуєтесь, чому
Король не дякував йому

За повість? Він причину знав:
Король уже з години спав.

(Переклад Дмитра Загула)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** Знайдіть в українському перекладі поеми «Мазепа» прикметники й дієслова, які характеризують головного героя. *Математична компетентність.* **2.** Назвіть ключові події в житті І. Мазепи. **3.** Створіть таблицю «Риси байронічного героя в образі Мазепи». Ліворуч сформулюйте риси, праворуч наведіть цитати з твору. *Компетентності в природничих науках і технологіях.* **4.** Визначте образи природи, які використовує Дж. Байрон для опису України. У які моменти вони зображені? **5.** З якими явищами природи порівнюються персонажі поеми? Поясніть. *Інформаційно-цифрова компетентність.* **6.** Відтворіть хронологічну послідовність подій у творі (фабула) і простежте специфіку їхнього художнього втілення (сюжет). **7.** Складіть план поеми. *Уміння вчитися.* **8.** Назвіть історичних героїв, які згадуються в поемі «Мазепа». За допомогою словників, довідників та Інтернету знайдіть про них інформацію. **9.** Установіть, чи дотримується історичної достовірності Дж. Байрон у творі. Поясніть причини відхилення автора від історичної правди. *Ініціативність і підприємливість.* **10.** Які риси, на вашу думку, допомогли вижити І. Мазепі й досягти висот у кар'єрі? *Соціальна та громадянська компетентності.* **11.** Які громадянські чесноти втілено в образі І. Мазепи? Розкрийте виховний зміст цього образу в інтерпретації Дж. Байрона для його часу й для нашого покоління. *Обізнаність і самовираження у сфері культури.* **12.** За допомогою інформаційно-цифрових технологій знайдіть зображення І. Мазепи й Карла II в образотворчому мистецтві. Які з цих зображень, на вашу думку, суголосні поемі Дж. Байрона «Мазепа»? Поясніть. *Екологічна грамотність і здорове життя.* **13.** Прочитавши фінальний розділ твору, зробіть висновок про думки І. Мазепи щодо життя й людської долі.

Предметні компетентності

Знання. **14.** Яка історія взята за основу поеми «Мазепа»? Чиї матеріали використав Дж. Байрон? **15.** Чому Україна й образ гетьмана І. Мазепи привернули увагу митця? Як це узгоджується з його романтичною концепцією? **16.** Розкрийте символічне значення образу коня в поемі. *Діяльність.* **17.** Яким показаний І. Мазепа в дні юності й на схилі літ. Порівняйте. **18.** Придумайте власний фінал до поеми. Поясніть подальшу логіку розвитку сюжету. *Цінності.* **19.** Висловіть судження щодо проблеми «Людське й героїчне в Мазепі».

ПАЛОМНИЦТВО ЧАЙЛЬД ГАРОЛЬДА

Поема
(Скорочено)

Пісня перша

I

О, небом еллінським народжена колись!
О Музо! Витвір вигадки співця!
Соромлюсь, пізно звуки ліри здійнялись,
Мій виклик не сягне натхненного лица,
Бо виток не знайшов святого джерельця,
Хоча Дельфійський ось омріяний вівар
І сплесків кришталю мінливі деревця,
Та сплять всі дев'ять муз, втомившись від нездар,
І розповідь моя не збудить, певно, їх від чар.

II

Хто за оселю мав з дитинства Альбіон,
Той захват від чеснот одержав із ім'ям;
Та згодом ця мораль гнітить, як забобон,
Дратує й кида в сон безжурності бедлам.
Щоправда, від істот подібних прикро нам,
Хто вештанням гульвіс перехворіти встиг,
Бо все святе для нас переважає там,
І перелюбу гріх, і безум плотських втіх,
Що вдовольнити їх — сто засобів низьких.

III

З дворянства Чайльд Гарольд, та коренів своїх,
Що живлять родовід, мені не оповів,
Задосить, може, там славетних, видатних —
Окрасою вони були минулих днів;
Та кожен з них на прах найменням перетлів,
Оскільки плинний час можуть пустив на дим,
З-під глини би герольд не просурмив
Осанну в прозі їм, коли забракло рим.
(Чи злодій тавро пасує більше їм?)

IV

Опівдні Чайльд Гарольд на сонці млів,
Мов інша безтурботна комашня,
Вважав, що згає так він рештки днів,
Лиш вітер крижаний здригання спрочиня.
Але до тридцяти ще навмання

Відчув: нудьга доводить до нестям,
Бо з переситу нудило щодня,
І в ріднім краї він гнітивсь життям,
Відлюдником-ченцем собі здавався там.

V

Весь лабіринт гріха він перетнув,
Спокуті підлягала хибна путь.
Він багатьох кохав, але одну
Обожнював, та встиг лише вжахнуть
Її цноту, й цілунку не здобуть —
Тікала геть, щаслива, бо невинна,
І спересердя він тоді, мабуть,
Втішати мав, за певну, звісно, ціну
Служницями; а це-таки псує картину.

VI

Огиду Чайльд Гарольд надбав до насолод,
Гультяйства юних днів облущилась кора.
Дошкульно зла сльоза навернеться от-от,
Та гордістю її з очей він прибира.
І опосіла дух журливих марень гра,
Наваживсь береги покинути він рідні
Заради тих країв, тепліші де моря,
Аби гризоту цю позбути в дні погідні,
Щоб різнобарв'ям хвиль сердечні змити злидні.

VII

Як Чайльду остогид батьківський дім,
Пишнота недолугих бань!
Не владен час над монстром кам'яним,
Одним з бучних минулого надбань,
Той монастир гріховних сподівань,
Те лігво забобонних заборон,
Де поміж співів, танців, упадань
Ченців розпусних надихав Нерон.
Чутки не брешуть: тут неправедності схрон.

VIII

Тоді ще, як з веселощів дурів,
Чоло не раз вкривали раптом хмари,
Мов згадка про смертельних ворогів,
Чи зраженої пристрасті примари;
Та мозок пошуком причин не тьмарив,

Душа наївна ще не взнала правди,
Що і журба пом'якшує удари;
У товаристві він шукав розради,
Бо тільки хвильку сум миттевий краде.

IX

Не любий він альтанкам, ані залам,
Де безліч гультіпак завжди товклася,
І з лестоців хіба що не лизала,
Бездушні дармоїди у безчассі.
Найгірше, що кохана теж зреклася,
Бо на бундючну силу жінка ласа.
Ерот ледь ввімкне зірку таємничу,
Метелики-серця дівочі кличе
Святий Мамона янголам на відчай.

X

Чайльд матір мав — про це не забував,
Та сцен прощання уникав, як міг.
Сестру кохану мав, та, Боже збав,
Від сліз жіночих — і Господь вберіг.
Із друзями не здибавсь — дивний збіг,
Хоч серце в грудях — це не сталь об сталь,
Та хто, любов'ю вбитий навідліг,
Не звідав розставань пекучий жаль,
Надій на віддаль, що загоює печаль. (...)

XII

Вітрила синій вітер напина,
Радий він з дому рідного рушати,
Вже білих скель туманиться стіна
І губиться у пінних сивих шатах.
І стиха — а куди вже поспішати? —
Мандрує він, і в грудях ще дріма
Таємна думка, бо жива душа там,
Не перелита в слово, ще німа
В плачу невтриманім, як мужності нема. (...)

1

Мій рідний берег, прощавай,
Розтань в блакиті хвиль.
Крізь вітру опівнічний грай
Чаїно вже не квиль.

І сонце, що пірнуло в хлань,
Злетить промінням ввій.
Тож для недовгих розставань
Добраніч, краю мій!

2

Перейде цей короткий час,
Зродивши інші дні.
Зустріне море й небо нас,
Домівка рідна — ні.
На любім пагорбі моім
В навалі бур'янів
Лишився пустокою мій дім,
Мій пес оскаженів.

3

«Ходи сюди, малий, мовчи
І сльози обтри.
Хитання хвиль злякався, чи
Не звідти дмуть вітри?
За бортом буря скавучить —
Сильніший корабель,
На крилах соколино мчить
Він до нових земель».

4

Хай вітер дме, здіймає вал,
За іншим серця щем.
Що я, долаючи свій жаль,
При розумі іще!
Сер Чайльд, я батька залишив,
За матір'ю мій сум.
Нема навкруг товаришів,
Самотньо хрест несучу».

5

«Хоч батько поблагословив,
Не побивавсь, бо звик,
Та неньчин погляд я вловив,
Як занімілий крик».
«Ну, годі плакати, дитя,
Бо від твоїх сльозин
Зростає в серці співчуття,
Зволожуючи зір».

6

«Мій вірний йомене, озвись!
Чом затремтів і зблід?»

Злякався ти французьких військ
Чи всіх вітрів навскид?»
«Не важу власним я життям,
Сер Чайльд, не в тім біда:
Дружина залишилась там,
Засмучена, бліда».

7

«Не згадувати вище сил
Її коло вікна.
Як батька кликатиме син,
Що відповідь вона?»
«Мій джуро, ну ж бо, годі скарг,
На сум нема розрад.
Та я за жодний в світі скарб
Не поверну назад».

8

«Не вірю у підробний жаль
Коханок і дружин.
Висушує їм сльози жар
Дарованих жоржин.
Від тих скороминущих втіх
В безпеці я тепер.
Не смуток — сміх, бо таки зміг
Звільнитись, не помер».

9

«Зі світом нині сам на сам
У безмірі морським.
Не хочу вдячність небесам
Ділити я ні з ким.
Сновидно сновига мій пес,
Їсть із чужинських рук.
Та серцем я у мандрах весь (...).

10

«Лети чимдуж, мій корабель,
Бгай пінних хвиль шовки.
Яких сягатимем земель,
Вітатиму такі.
Провалля й пасма синіх гір
Між блискавкових змій.
Вітання, нещадимий вир! (...)

Герой прибуває в Лісабон і розмірковує про красу цієї землі, про її природу й історію.

XIV

О Лісабона вабляча краса!
 Мов Афродіта з піни вирина
 І золотаво сяє в небеса;
 Та кораблям скоряється вона,
 Що Альбїон снагою напина
 На відсіч людства злісним ворогам
 В країні, де розбещена війна
 Людей, що нею гребують, змага —
 Хай захлинеться кров'ю марнославної Галл! (...)

XXVII

Так міркував, здираючись на гору,
 Чайльд, самотою міряючи шлях.
 До краєвиду крила думка горне,
 Як ластівка, пірнає в небесах.
 Та тут зненацька згадки хижий птах
 Із докором сумління наліта,
 Свідомість із презирством на вустах
 Нагадує розтринькані літа,
 Згадав — і прикро очі затигла сльоза. (...)

Гарольд прагне відвідати нові країни. Перед ним — Іспанія. Вона надихає героя на роздуми про боротьбу за волю, а також про загарбницькі війни, у яких безневинно гинуть люди.

XXXV

Іспаніє, країно мрій моїх!
 З усіх морів — звияжні прапори.
 Не зроджувала зрадників повік,
 Що ж Гот плюндрує гори і яри?!
 Де стяг звияг колишніх, говори!
 Нехай майне іспанцям, як надія!
 Нехай здмхнуть загарбника вітри!
 Півмісяцем знов хрест оволодіє,
 І з Африки плачам хай серце порадіє. (...)

XLV

Гарольд чимшвидше їде звідси геть —
 Нескорена Севілья кличе в путь,
 Допоки вільна, та нападник ледь
 Вогнем не випік спротив жертви. Лють
 Їй спопелила бані. Будь-що-будь —
 Пожертва неминуча. Не вблагать —

Рок нещадимий. Чи людська можуть
Спроможна Трою із руїн піднять,
Щоб час чеснот настав і згинув підлий тать?! (...)

LIII

Чи має полягти хоробра горда юнь
За брезклу плоть свого невдахи короля?
Як на заклання жертв, покірно, люде, сунь,
Загарбникам до ніг — Іспанії земля. (...)

Автор згадує про історичне минуле цієї країни й думає про долю дівчини, жінки в боротьбі з ворогом. Герой також описує іспанську кориду й розмірковує про майбутнє молоді, яка змалку звикла бачити такі видовища.

LIV

Чи не для того дівчина-іспанка
Залишила гітару на вербі,
Дівочих снів не додивившись зранку,
І пісню присвятила боротьбі?
Та, що жахалась крові на собі,
Якій морозив кров совиний гук, —
Веде перед в багнетній молотьбі,
Меча не випускаючи із рук, —
Мінерва, бо в борні не досить Марсових наук. (...)

LVI

Коханий у крові — в плачах не гає час,
Убито ватажка — вона веде у бій. (...)

LXXIV

В коштовнім обладунку парубки,
А матадор — видіння осяйне —
У центрі, нетерплячий і палкий,
Та для початку коло перетне
І спершу займе місце рятівне,
Щоб з засідки погрожувать бику,
Коли на гостру шпагу пожене
Звірюгу вершник в здібленім стрибку.
Пильнуй! Він знехтує звитягу й не таку! (...)

LXXX

Такий брутальний спорт приваблює дівчат,
Іспанки заохочують бійця.
До крові змалку звикли долучать,

Виховувать безтрепетні серця,
Щоб зловтішались виглядом мерця.
Плюндрує кривна помста володіння.
Хай проти ворогів безжальна сила ця!
Але доволі люті і гордині!
Життя у вас одне, і в нього ви — єдині. (...)

Мандруючи Європою, Чайльд Гарольд переосмислює своє колишнє життя й минуле кохання.

LXXXII

О! Гарольд підупав! Кохав же багатьох,
Чи думав, що любив — примарне бо чуття,
Але струмок якийсь у грудях пересох,
Хоч він ще не одпив із Лети забуття.
Він подумки змиривсь: немає вороття,
Кохання не наснажить більше крил,
Ніхто не викликав серцебиття,
І жодній він обіймів не розкрив.
Замість нектару пив гірких отрут окріп. (...)

LXXXVI

Іспаніє, гірка твоя земля,
Такі сини — і спорожнілий трон.
Втрачає певність люд без короля,
Васали б'ються, коли втік патрон.
Шукають зверхники у зраді схрон,
Життя хоч рабством хочуть вберегти.
Та в гордовитих є один закон:
Свобода! В чесній битві полягти
Із гаслом: «Це війна! З ножем — вояк і ти!» (...)

LXXXIX

Та ще не все! Страшний триває труд.
Ізнов крізь Піренейські перевали
Нові й новіші легіони пруть,
Не бачить смертний, де кінець навали.
До волі путь Іспанії кривава,
Та іншим приклад звільнення з ярма.
Щоб Кіто тіль Пісарро не тримала,
Вже не одна зруйнована тюрма.
І сина-зрадника вітчизна не сприйма. (...)

Пісня друга

Чайльд Гарольд приїздить до Греції, згадує минуле цієї країни, її поразки й перемоги. Герой милується морським пейзажем та оспівує героїку морських подорожей. Він розмірковує про дружбу, мінливості долі, людську самотність. Герой подумки повертається до героїчного минулого Еллади. Потім думає про домівку, поезію, кохання та друзів.

II

Доба античності! Афіно, де,
Де воїни твої, де велич духу?
Лиш мерехтливий вогник у руде
Пломінне пасмо спомином роздмуха
Колишню славу — і впаде без руху.
І все? А де герої, з криці куті?
Підручніки про них говорять глухо. —
Палаці й храми де, де пошук суті?
Поглинув плин; все тлін навколишньої могуті. (...)

XXVI

Поміж образ, і юрмищ, і вагань,
Чи виснажений мандрами украй,
Колишнього засліплення не гань,
Зневірою наснагу не карай.
Втрачаючи рідню і рідний край —
Тобі ніхто й нікому ти за брата;
Як щирий усміх, не для тебе рай —
Нема за ким іти, кого благати...
Самотина? О ні — себе самого втрата. (...)

XXXVII

Природо-матінко! У щасті і плачу
Терпляча ти і лагідна еси.
З твоїх грудей смоччу я досхочу,
Хоч не улюблений, та вірний син.
О, неприборканість природних сил,
Ні вроди, ні огид від мене не втаї,
Ти усміх свій мені вдень і вночі даси,
Бо з переваг і вад і я списав свої.
Чим більше впізнавав, тим більш любив її.

XXXVIII

Албанська земле! Іскандера твердь,
З юнацьких літ незмінний мій маяк!

Як славний тезка, ворогів на смерть
Він теж вражав, як лицар і вояк.
Та очі зав'язать мені чи як? —
На грудях ти пригріла дикунів —
Хрест потоптав півмісяця чув'як,
Повсюдно мінарет забовванів
Над прахом гордих міст, могилами синів. (...)

LXV

Жорстокі й дітлахи албанські — з них
Не зробиш лагідних, як і з дорослих.
Чи бачив коли ворог спину їх?
У кого кращих битв і праці досвід?
Твердиням їхнім випадало досить!
Тому чесноти дві ціную в них:
Їх лють смертельна! Але в дружбі й досі
Албанець — щонайперший рятівник,
Цей відданий вождю безстрашний бунтівник. (...)

LXXV

Ні, греків не впізнать. Лишився в них, либонь,
Від гордого минулого на спомин
В очах ще не пригашений вогонь.
Та хто роздмуха з нього волі племін?
Але сновида забуває, хто він,
На поміч звідусіль надіється дарма,
Мов спадщину батьків поверне братній човен.
Ні, Греціє, здіймись на ворога сама,
Або у рабстві скній. Де третій шлях? Нема! (...)

ХCV

Лелійне, любе й любляче пішло.
Чиє і що мене схвилює нині?
До кого скрушно прихилю чоло,
Як я навік позбавлений святині?
Що я тепер, як ти у домовині?
Не жде розради вдома мандрівник.
За мною сліз не лле ніхто з родини. (...)

ХCVIII

Що гірше, ніж чекати на вінок
І зморшкам виміряти глибину,
Любові дар з пожовклих сторінок
Життєвих стерши, прикру однуину,

Як я тепер, тягнути у труну,
Поки рука караюча не схопить?
Розлученим серцям любов земну
Не мати спільну. Жити — зайвий клопіт,
Як в молодих років на старість заздрий попит. (...)

Пісня третя

Герой з часом змінюється, але незмінними залишаються його спогади про минулі подорожі. Перед його очима — Франція, яка спонукає до нових роздумів про боротьбу за волю, про надії й розчарування, про героїв і простих людей. А незабаром Чайльд Гарольд побачить Італію, країну великої культури, яка, на жаль, занепадає...

VIII

Наговорився я — сміюсь на кутні.
Мовчатиму про себе відтепер.
Занадто довго був Гарольд відсутній,
Та ось, нарешті, похибку я стер.
Вовтузили вітри, та він не вмер,
Ба й не оклигав. Та з мінливим часом
Змінився й він, позбавившись химер,
Роки пішли услід думкам невчасним,
Розхлюпав келих жар і приском вкривсь пригаслим. (...)

XIII

У царстві гір обрав товаришів,
І за домівку мавши океан,
В палкій блакиті духом він ожив,
Змужнів у мандрах і позбувся ран;
Пустелі, хаш, морської піни пан,
Вслухавсь у них, і дружби чисті зерна
Знайшов не між святенних пуритан,
Не між книжок фальшовано казенних,
А в променів рядках на сторінках озерних.

XIV

Він, як астролог, зорі споглядав,
Яскравим сяйвом сповнюючи зір.
Людську подобу із душі скидав
І грівсь у променях зірок, як звір,
Породжений гранітним гроном гір;
І дух натхненний крила набував
І був щасливим; та в небесний вир

Прах не злетить — про це він забував,
І боляче єство падінням забивав. (...)

XVIII

І ось Гарольд на полі черепів,
Могилі Франції, смертельнім Ватерлоо.
Людину за годину стерто в пил,
Могуть і влада — наче й не було!
Лукава слава залишила тло
На «місці лобнім», де орел знеміг. (...)

XXXV

На вік людський є відлік у псалмах.
Достатньо, якби справджувалось слово.
Та більше ніж достатньо бідолах
Поглинуло, як пекло, Ватерлоо.
Воно в мільйонах мемуарів. Знову
Із вуст дитячих вірш летить увись:
«Об'єднані народи тут основу
Закласти задля миру спромоглись».
І все... І загуло все, що було колись... (...)

L

Ти, річка переможна, повновода!
Благословенна і джерельно чиста!
Між берегів, чия одвічна врода
Й людину надихала би врочисто
Творити, вищого шукати змісту,
Але людські чесноти й маєстати,
Як трави, скошені військовим хистом;
Здаються саваном зелені шати,
І Летою, відтак, годиться Рейну стати. (...)

LII

Гарольд так міркувавши, навпрошки
Зміряв зелений берег рано-вранці.
Веселе сонце славили пташки,
І він би радо мешкав тут вигнанцем... (...).

LIX

Що ж прощавай, вогнистий Рейне! Мати б
Тебе за друга і провідника!
Ти наче створений, аби єднати
З природою наш дух. Твоя рука

Заблуклого веде мандрівника
У роздумах, і яструба стира
Із неба над жертвою. Гірка
Всміхнеться доля. Нескінченна гра:
Дозріла для Землі вже осені пора. (...)

LXXII

Не річ я у собі; я все навкруг
Сприймаю, відчуваю. Найповніш —
Величні гори. Але біль напруг
У гамірних містах мені, як ніж.
Огідного немає між узвиш,
Де звільнений від хтивих ланцюгів,
Злітає дух мій понад їх спориш
Розкуто до небесних берегів,
В зірковий океан, в засліплення снігів. (...)

XCVI

О небо, річко, гори і вітри!
О горобина нічко! Вільним духом
Я проти ваших постаю інтриг,
Наснажуюся зором, нюхом, слухом.
Он поховальні дзвони грім роздмухав —
Єство моє, пробуджене, бринить,
Мету борвієву вбачає рухом,
Чи зрушенням пізнань у пізню мить:
Мо', гнізда, як орлам, нам в горах боронить? (...)

CIX

Звільніть мене від чтива авторів,
Що потонути можна в їх томах,
Від їхніх мрій (я цим перехворів),
Багатослів'я, що псує мій смак (...).

CX

Італіє! Величний духу спалах,
Просвіти сяйво крізь глухі віки.
Зловісна сила Карфагена пала —
Були мудріш твої провідники.
Славетні і священні сторінки —
Імперії і розквіт, і руїна,
І спрага знань, і злети надстрімкі,
І спрагла влади власної країна,
І Римські пагорби, що впали на коліна. (...)

СХІІІ

Я не злюбив цей світ, а він — мене,
Не лестив я, не падав на коліна;
І слово їх божків за рятівне
Не мав; не вмів всміхатись неодмінно,
Аплодувати дотепам нетлінним;
Тож за свого не мали; я стояв
Між них, але не з ними; дух завинув
У думку, дику поміж тих прояв,
І гордий розум свій не їм я підкоряв. (...)

Пісня четверта

Уже в третій пісні різниця між Чайльд Гарольдом і автором була доволі відчутною. А в четвертій пісні вона ще більше увиразнена. Чайльд Гарольд не може знайти вихід зі стану нудьги й невдоволення, але авторові відкривається краса світу, природа, культура, Бог.

I

Я у Венеції, ось Міст Зітхань;
Палаці і в'язниці обіруч
Серед припливних марних намагань
У ритмі віднайти музичний ключ
З тисячоліть захмарених співзвуч.
У вуха рветься слави мертвий регіт
Із тих часів, коли в пишноті учт,
Серед крилатих і пихатих левів
Ці сотні островів посіла королевою. (...)

VІІІ

Я вивчив інші мови, щоб в краях
Чужих не почуватись іноземцем,
Та не змінивсь мій розум, позаяк
Зведеться думка миттю, і озветься
До кожної країни або серця,
До людства — хоча я з країни родом,
Де без причин пишаються насельці
Лише собою. Та покинув згодом
Той острів мудрості для справжньої свободи,

ІХ

Став мореплавцем. Над усе люблю
Високі хвилі, і нехай поляжу
Не вдома — я не матиму жалю,

Я підсумки життя спокійно зважу,
Коли вже думку тілом не обтяжу.
Надії й сум одяг я в рідну мову,
Бучній вітчизні я хоч цим не зраджу,
Хоч в славі й забутті однаково зимова...
Але, як схоче прах відвідать Слава знову. (...)

XVII

Венеціє! Зійшла ти нанівець,
Колишню і не згадуєш можуть.
Хай Тассо, твій улюблений співець,
Строфою розрубає вузол пут;
Скорятися тиранам — хибна путь,
Ганьба для націй. Альбіоне, ти,
Володарю морів, оглух, мабуть?
То діти моря — і твої брати.
І твій обов'язок братам допомогти. (...)

XLVII

Італіє! Що завдано тобі,
По інших землях має бить на сполох,
Мистецтва й зброї матір, у юрбі
Наш провідник по всіх пекельних колах.
По ключ від раю суне друг і ворог
До тебе. Знов Європу просвіти,
Хай, зрад і розбрату струсивши порох,
Звільнить із варварської чорноти
Тебе й себе, благаючи, щоб вибачила ти. (...)

CXXIV

Хто ворог юності твоєї? Ти сам!
З хвороби — в іншу; спрага невгамовна
Підштовхує довести небесам,
Що і востаннє вип'єш чару повну
Оманливого трунку, і жертовно,
Як вперше, ти пірнаєш сторчголов.
Прокляття вдвічі! Ти не втримав човна,
Все пізно — заповзятливість, любов —
Ніхто ще чорний племінь смерті не зборов. (...)

CXXVI

Протиприродно живемо: урок
Гармонії для серця зависокий;
Найбільше причаровує порок,

Впиваємось анчара згубним соком,
Чиє коріння тлін з землі висотує,
Щоб кроною струїти дощові
Краплі чумою, рабством, смертним потом;
Та й гірші лиха є, ніж морові:
Невиліковний дух, тортури душ нові. (...)

CXXX

О часе! Смерті зоряний вінець,
Освячувач оспіваних руїн,
Єдиний лікар зраних сердець,
Загоювач провалів і провин,
Дослідник істин, дегустатор вин,
Любові відсторонений софіст,
Що вироків не відкладає — він
Над нами месником — і весь мій хист,
Всі поривання — розгадати сенс і зміст. (...)

CXXXVI

Олжа жиріє на дрібноті зрад.
Хіба не знаю, як ведеться в світі,
Де тарабанять наклепи, як град,
Де всмак сичать чутки несамовиті,
Де павуки плетуть отруйні сіті,
Плітки плазують, Янус — кращий друг?!
І правда в тім, що ніде правди діти,
Все видається правдою навкруг,
Спотворені думки, слова, стискання рук.

CXXXVII

Але я жив, і жив не марно я,
Могутній розум мій і кров вогниста,
Страждання я перемагав в ім'я
Чого? Не пригадаю, бо втомився
Від катувань років, думок зловісних;
Але бринить в душі передчуття,
Як наспів ліри, ще у серці стислий,
Як з потойбіч любові вороття,
У серці кам'яним спізніле каяття. (...)

CLXIV

Та де подівсь герой мій, мандрівник,
Що, власне, пісню цю і захотив?
Весь час був тут, та непомітно зник.

Мабуть, востанне я питаю: хто ти?
Він дивно виник, але щез достоту
Ще дивніше — як відлуння фраз;
Уяви плід, надумана істота
Живе, страждає — і зникає враз.
Розтав наш друг, як тінь. Мабуть, назавжди згас. (...)

CLXVII

Але! Але з безодні ще долине
На голос мій, так шепіт — ще страшніш,
Як стогін із кривавої долини,
Де в серце нації встромили ніж,
Мов розчахнулась плоть землі — чи сниш,
Чи бачиш короля, вже без корони,
І матір, що, згорьована, тісніш
Все притискає тільце безборонне,
Намарний мертвий плід, що не дістався трону. (...)

CLXXXV

Змовкає пісня. Вичерпана тема,
Розтрачена відлунням. Згас порив.
Занадто затягнулася поема,
І смолоскип до скалки догорів
Опівночі. Створив те, що створив,
Можливо, здатний був на дещо краще,
Але човни думок без якорів
Ширяли і по хланях, і по хащах,
Та, одпалавши, дух мій опада, ледащо.

CLXXXVI

Тож прощавай! Немає більше слів.
Ще звук розлуки відгомін тримає;
Хто пілігрима вам на суд привів,
Хай ще у вашій пам'яті триває,
На злет новий у думки ще права є,
Хоч спогадам її короткий лік:
Як шкіру моря подих коливає.
Прощаюсь. Відболів цей чоловік.
Та, море, ти в мені, зі мною — вже навік!

(Переклад Валерії Богуславської)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** Знайдіть у першій пісні слова, які характеризують внутрішній стан Чайльд Гарольда. Визначте серед них авторські й ті, які розкривають власне світовідчуття героя. Прокоментуйте. *Спілкування іноземними мовами.* **2.** Якщо ви володієте англійською мовою, за допомогою Інтернету знайдіть оригінал поеми «Паломництво Чайльд Гарольда» і випишіть цитати для характеристики героя, прочитавши першу пісню. *Математична компетентність.* **3.** Дайте власні визначення поняттям: «світова скорбота», «байронізм», «байронічний герой». Розкрийте їхні ознаки на прикладі поеми «Паломництво Чайльд Гарольда». *Компетентності в природничих науках і технологіях.* **4.** Назвіть країни, які відвідав герой. Прокоментуйте аспекти життя, які привернули його увагу. *Інформаційно-цифрова компетентність.* **5.** Складіть цитатний план поеми «Паломництво Чайльд Гарольда». **6.** За допомогою Інтернету з'ясуйте значення слів *Альбїон*, *Чайльд Гарольд*. У яких значеннях їх уживає автор? *Уміння вчитися.* **7.** Наведіть приклади строф, у яких: 1) звучить голос героя; 2) звучить голос автора; 3) голоси автора й героя збігаються. *Ініціативність і підприємливість.* **8.** Як ви думаєте, чи брав Чайльд Гарольд на себе відповідальність за світ? А автор? Обґрунтуйте позицію. **9.** Які моделі поведінки представляють герой і автор поеми? *Соціальна та громадянська компетентності.* **10.** Які суспільно-політичні проблеми відображено у творі Дж. Байрона? **11.** Розкрийте авторську позицію стосовно особистості та її духовного стану. Чим, згідно з художньою концепцією Дж. Байрона, обумовлений внутрішній стан Чайльд Гарольда? *Обізнаність і самовираження у сфері культури.* **12.** Установіть зв'язок образів автора та героя поеми з біографією Дж. Байрона, історією та культурою його покоління. *Екологічна грамотність і здорове життя.* **13.** Від якого життя тікав герой? Чого він прагнув? Чи знайшов? Поміркуйте.

Предметні компетентності

Знання. **14.** Розкажіть про творчу історію поеми. **15.** Назвіть провідні теми й мотиви твору. **16.** Поясніть назву твору. **17.** Розкрийте пряме й переносне значення мандрівок, які здійснюють герой та автор. Якими просторовими й часовими вимірами вони мандрують? *Діяльність.* **18.** Порівняйте образи героя й автора. Установіть відмінності та подібність. **19.** Спрогнозуйте подальшу долю героя поеми «Паломництво Чайльд Гарольда». *Цінності.* **20.** Охарактеризуйте Чайльд Гарольда в ставленні до матері, друзів, жінок, суспільства. **21.** Що не влаштувало героя в навколишньому світі? **22.** Які цінності, на думку автора поеми, занепали? Визначте ідеали автора поеми.

ВЗАЄМОДІЯ РОМАНТИЗМУ І РЕАЛІЗМУ

ОЛЕКСАНДР ПУШКІН

1799–1837

Російський письменник. Зробив вагомий внесок не тільки в історію російської, а і світової літератури.

Одним із найвидатніших творів письменника є роман у віршах «Євгеній Онєгін», що вважається першим реалістичним романом.

ЛІРИКА

К***

Я пам'ятаю мить чудову,
Коли мені з'явилась ти,
Як привид, сповнений любов'ю,
Як геній чистий краси.

У глушині важкій вигнання
Минали дні мого життя
Без божества і без палання,
Без сліз, кохання, без чуття.

В сумній холодній безнадії,
В людській тривожній метушні,
Звучав твій голос, наче мрії,
Ти часто снилася мені.

Душа проснулась в мить чудову.
І знов мені з'явилась ти,
Як привид, сповнений любов'ю,
Як геній чистий краси.

Йшли роки. Мрії чарівничі
Розвіяв вітер часу злий,
І я забув твоє обличчя,
Твій стан і голос ніжний твій.

І серце б'ється променисте,
В моїй душі воскресли знов
І божество, й натхнення чисте,
Й життя, і сльози, і любов.

(Переклад Володимира Сосюри)

К***

Я мить чудову пам'ятаю,
Коли з'явилась вперше ти,
Немов святе видіння раю,
Взірець краси і чистоти.

У нетрях, в темряві заслання
Тяглися дні, спинялась кров...
Де божество, де всі бажання?!
Натхнення, віра і любов?!

І я, в полоні безнадії,
Всякчас тебе благословляв,
Я чув твій голос і у мрії
Твій образ милий уявляв.

Та знов воскресло все нетлінне,
І знов явив тебе Творець,
Немов видіння швидкоплинне,
Краси пречистої взірець!

Але бентежний строк наріжний
Розвіяв цвіт надій і мрій,
І я забув твій профіль ніжний,
Забув небесний голос твій!

І в серці знов — благословення,
Й ізнов кипить гаряча кров,
І знов є Бог, і є натхнення,
Й життя, і сльози, і любов!..

(Переклад Юрія Отрошенка)

Я вас любив; а може, вас люблю я,
Не згас огонь у серці ще моїм;
Та хай любов моя більш не хвилює,
Я засмутить не хочу вас нічим.
Я вас любив безмовно, безнадійно,
То ревнував, то плакав, то зітхав,
Я вас любив і ніжно так, і мрійно,
Як дай вам Бог, щоб інший вас кохав!

(Переклад Ігоря Муратова)

Exegi monumentum¹

Я пам'ятник собі поставив незотлінний,
До нього вік людська не заросте тропа,
Що перед ним чоло і камінь непоклінний
Олександрійського стовпа?

Ні, я не весь умру. У лірнім заповіті
Душа переживе видимий мій кінець,
І славен буду я, допоки в білім світі
Лишиться хоч один співець.

Полине гомін мій скрізь по Русі великій,
І знатиме мене усяк її язык,
І гордий внук слов'ян, і фін, і нині дикий
Тунгус, і степовий калмик.

І довго житиму я в пам'яті народу,
Що добрі почуття я лірою плекав,
Що в мій суворий вік я звеличав Свободу
І за подоланих благав.

О музо! наслухай Господнього веління:
Не прагнучи вінця, оподаль від борні
Стривай байдужістю і осуд, і хваління,
І блазня присуди дурні.

(Переклад Миколи Зерова)

¹ Я воздвиг пам'ятник (*латин.*) — початок оди Горация.

Exegi monumentum

Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний,
Тропа народна там навіки пролягла,
Олександрійський стовп, у славі необорний,
Йому не досягне чола.

Ні, весь я не умру, я в лірі жити буду,
Від праху утече нетлінний заповіт, —
І славу матиму, допоки серед люду
Лишиться хоч один пііт.

Про мене відголос пройде в Русі великій,
І нарече мене всяк сущий в ній язик,
І гордий внук слов'ян, і фін, і нині дикий
Тунгус, і друг степів калмик.

І довго буду тим я дорогий народу,
Що добрість у серцях піснями викликав,
Що в мій жорстокий час прославив я Свободу
І за провинних обставав.

Виконуй Божеське, о музо, повеління,
Огуди не страшись, вінця не вимагай,
Спокійна завжди будь на кривди й на хваління
І дурня впертого минай.

(Переклад Максима Рильського)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** Дайте власне тлумачення виразу «геній чистий красоти» (рос. «гений чистой красоты»). **2.** Доберіть синоніми до слів із віршів: *пііт, вінець, огуда, повеління*. Поясніть. **3.** Випишіть із вірша «Я вас любив...» дієслова. Простежте розвиток почуттів ліричного героя. Дайте визначення його внутрішнього стану. *Спілкування іноземними мовами.* **4.** Прочитайте вірш «К***» мовою оригіналу. Порівняйте визначення, які використовує поет для зображення жінки, в оригіналі й у перекладі В. Сосюри. **5.** Порівняйте переклади вірша «К***» В. Сосюри та Ю. Отрошенка. Хто з них, на вашу думку, більш точно відтворив оригінал? *Математична компетентність.* **6.** Відтворіть послідовність подій у вірші «К***». Назвіть частини сюжету. Розкрийте зв'язок із біографією поета. *Компетентності в природничих науках і технологіях.* **7.** Установіть, які народи згадані у вірші «Я пам'ятник собі поставив незотлінний...». Покажіть на мапі місця їхнього проживання. Поясніть, чому автор у вірші про призначення поета й поезії згадає різні народи. *Інформаційно-цифрова компетентність.* **8.** За допомогою Інтернету з'ясуйте історію пам'ятника, який О. Пушкін назвав «Олександрійським стовпом». Які події пов'язані з

цим витвором архітектури? Яке символічне значення він набув у вірші О. Пушкіна? *Уміння вчитися*. **9.** Складіть таблицю «Етапи життя О. Пушкіна й шедеври поета». *Ініціативність і підприємливість*. **10.** Назвіть провідні ідеї вірша О. Пушкіна «Я пам'ятник собі поставив незотлінний...». **11.** Як автор визначає ставлення суспільства до його поезії? Наведіть цитати. *Соціальна та громадянська компетентності*. **12.** Поясніть, чому у вірші «Я пам'ятник собі поставив незотлінний...» слово *Свобода* написано митцем із великої літери. *Обізнаність і самовираження у сфері культури*. **13.** Що ви знаєте про декабристів? Знайдіть у вірші «Я пам'ятник собі поставив незотлінний...» рядки, у яких автор співчуває декабристам. *Екологічна грамотність і здорове життя*. **14.** Яку роль, на вашу думку, має кохання в духовному житті людини? Чи сприяє воно розвитку особистості? **15.** Наведіть ваші улюблені рядки О. Пушкіна про кохання й розкрийте благородство почуттів ліричного героя в них.

Предметні компетентності

Знання. **16.** Розкрийте творчу історію вірша «К***». **17.** Визначте жанр твору й особливості його ритмобудови. За допомогою яких засобів досягається легкість пушкінського стилю? **18.** Назвіть поетів, які зверталися до розроблення образу пам'ятника в літературі. Чим відрізняється образ пам'ятника, створений О. Пушкіним, від інших? *Діяльність*. **19.** Прочитавши вірші, охарактеризуйте образ ліричного героя О. Пушкіна. **20.** Створіть портрет (усно) героїні пушкінської лірики. *Цінності*. **21.** У чому, згідно з авторською концепцією, О. Пушкін убачає цінність своєї поезії? Наведіть цитати. **22.** Висловіть судження на тему «Цінність кохання» (використайте рядки з віршів О. Пушкіна).

ЄВГЕНІЙ ОНЕГІН

Роман у віршах

(Скорочено)

Не світ хотівши звеселити
У гордості його пустій,
Поруку б я хотів явити,
Тебе гіднішу, друже мій,
Гіднішу мислей величавих,
Душі, де мрія розцвіта,
Де в шатах простих, нелукавих
Живе поезія свята;
Та що ж — лиш кілька
глав пістрявих

Тобі в дарунок я зібрав
Напівсмішних,
напівпечальних,
Простонародних, ідеальних,
Недбалий плід моїх забав,
Хвилин натхнення
бистрольотних,
Зів'ялих рано літ моїх,
Досвідчень розуму холодних
І серця записів гірких.

Глава перша

І жити квапиться, і почувать спішить.

П. В'яземський

I

«Мій дядько чесний без догани,
Коли не жартом занеміг,
Небожа змусив до пошани
І краще вигадать не міг.
Воно й для інших приклад гожий;
Але яка нудота, Боже,
При хворім день і ніч сидить,
Не покидаючи й на мить!
Яке лукавство двоязике —
Напівживого розважать,
Йому подушку поправлять,
Журливо подавати ліки,
Зітхать і думку берегти:
"Коли ж візьмуть тебе чорти!"»

II

Так у пилюці, на поштових
Гадав гульвіса молодий,
Що з волі Зевса прав спадкових
Набрав по всій рідні своїй.
Людмили друзі та Руслана!
З героєм нашого романа
Без передмов, у цей же час
Дозвольте познайомить вас.
Онегін, — друг мій, я зазначу, —
Родивсь на берегах Неви,
Де народились, може, й ви,
Чи вславилися, мій читачу.
Гуляв і я там в давні дні:
Та північ вадила мені.

III

Служивши чесно, без пороку,
З боргів покійник батько жив,
Три бали він давав щороку

І все за вітром розпустив.
Життя Онегіну сприяло:
Madame¹ його гляділа дбало,
А там Monsieur² узяв до рук, —
І всім на втіху ріс малюк.
Monsieur l'Abbe, француз убогий,
Щоб хлопчик сил не витрачав,
Всього, жартуючи, навчав,
В моралі був не дуже строгий,
Так-сяк за пустоці корив
І в Літній сад гулять водив.

IV

Коли ж юнацьких літ бурхливих
Прийшла Євгенію пора,
Пора надій і мук щасливих,
Француза прогнано з двора.
Дістав Онегін мій свободу,
Остригся під останню моду,
Як dandy³ той, причепурився
І в колі вищому з'явивсь.
Він по-французьки, як годиться,
Міг розмовляти і писать,
Мазурку легко танцювать,
Умів незмушено вклониться;
Тож присуд був йому один:
Люб'язний і розумний він.

V

Ми всі навчались небагато,
Абияк і абичого,
Тож вихованням здивувати
В нас можна легко хоч кого.
Про юнака судці суворі
В загальнім присудили хорі:
Учений хлопець, та педант.

¹ *Madame* (фр.) — гувернантка.

² *Monsieur* (фр.) — гувернер.

³ *Dandy* (англ.) — модно одягнена людина, франт.

Він зроду любий мав талант
 Про будь-що довго не шукати
 В розмові гострого слівця,
 З ученим виглядом знавця
 В поважних справах німувати
 І викликати усміх дам
 Огнем нежданих епіграм. (...)

X

Як рано міг він хитрувати,
 Ховать надію, ревнують,
 Зневіру й віру викликати,
 Здаваться хмурим, умлівать,
 Являться гордим і слухняним,
 Холодним бути, полум'яним!
 Як він томливо німував,
 Як пломенисто промовляв,
 Які листи писав недбалі!
 В одній меті, з одним чуттям,
 Як забував себе він сам!
 Як очі й ніжні, і зухвалі
 Умів звести і опустить
 Чи послухняні сльози лить! (...)

XV

Іще в постелі він, бувало:
 Йому записочки несуть.
 Запросини? Та ще й чимало:
 На трьох вечірках просять бути,
 Там буде бал, там іменини.
 Куди ж гульвіса наш полине?
 Почне він як? Дарма питать!
 Усіх він встигне облітать.
 Тим часом в ранішнім уборі,
 Надівши модний болівар¹,
 Онегін їде на бульвар
 І там гуляє на просторі,
 Аж поки про обідній час
 Бреґет² не нагадає враз. (...)

XXVIII

Онегін в сінях покойових;
 Швейцара мимо, як стріла,
 Злетів по сходах мармурових,
 Волосся він змахнув з чола,
 Ввійшов. Навкруг юрба велика;
 Гримить стомилася музика;
 Усе в мазурці проліта;
 Навколо й шум, і тіснота;
 Дзвенять кавалергарда шпори;
 Літають ніжки милих дам;
 Вабливим навздогін сліддам —
 То строгі, то ласкаві зори,
 І глушить рев скрипок гучних
 Шептання модниць чарівних. (...)

XXXVI

Але, стомившись від балу,
 Зробивши ніч з годин ясных,
 Ще спить, розкинувшись недбало,
 Дитя розкошів та утіх.
 Опівдні встане, і готову
 Дорогу починає знову,
 І днів пістрява маячня
 Та сама й завтра, і щодня.
 А чи щасливий був Євгеній,
 Розцвівши вільно, без тривоги,
 Серед блискучих перемог,
 У насолоді кожноденній?!
 Чи марно він серед забав
 Хвороб і острахів не знав?

XXXVII

Ні: почуття пригасли юні;
 Докучив рано світський
 шум;
 Недовго вабили красуні
 Нудьгу його всякчасних дум;
 Лукаві зради натомили,

¹ *Болівар* — капелюх, назва якого походить від імені керманіча боротьби за незалежність іспанських колоній в Америці (1810–1830) — Симона Болівара.

² *Бреґет* — кишеньковий годинник з майстерні французького майстра Бреґета. Ці годинники відзвонювали хвилини.

Поклонник Канта¹ і поет.
Він у Німеччині туманній
Засвоїв, ученик палкий,
І дух, тривожний та чудний,
І волелюбні поривання,
Натхненну щохвилини річ
І чорні кучері до пліч. (...)

XVI

Ні в чім вони не мали згоди,
Усе до роздумів вело:
Племен розвіяних угоди,

Володимир Ленський познайомив Євгенія Онегіна з родиною поміщиків Ларіних. Сестри, Ольга та Тетяна, були не схожі ані зовнішністю, ані характерами.

XXIII

Слухняна завжди, непримхлива,
Весела завжди, як весна,
Як сни поетові, правдива,
Як поцілунок, чарівна;
Блакитні очі, чистий голос,
Неначе льон, білявий волос,
І рухи, й усмішка, і стан, —
Все в Ользі... Та візьміть роман
Хоч би який, і дуже вірно
Там подано її портрет:
В нім любих без кінця прикмет,
Та він набрид мені безмірно.
Про старшу Ольжину сестру,
Читачу, слово я беру. (...)

XXV

Тож названо її Татяна.
Ні врода, що в сестри цвіла,
Ні свіжість на виду рум'яна
У ній привабить не могла.
Печальна, дика, мовчазлива,
Неначе сарна полохлива,
Вона росла в сім'ї своїй,
Немовби зовсім у чужій.
Вона горнутися не вмiла,

Плоди наук, добро і зло,
Освячений віками звичай,
І смерті вирок таємничий,
Життя і доля, щастя й труд
Під їхній підпадали суд.
Поет у творчому натхненні
Читав з осяяним лицем
Північних розділи поем;
Слухач поблажливий, Євгеній,
Хоч і не все в них розбирав,
Проте уважно вислухав. (...)

Як інші діти, до батьків;
Маленька ще, між малюків
Стрибать і гратись не хотіла,
І часто край вікна сама
Сиділа журна та німа. (...)

XXVIII

Вона любила на балконі
Стрічати сонце в тишині,
Як на блідім небеснім лоні
Згасають зорі вогняні,
І тихо край землі ясніє,
І, вісник ранку, вітер віє,
І день поволі випливає.
Коли ж, бувало, зимова
На простір тиха ніч лягає,
І довго в місячній імлі
На затуманеній землі
Лінивий схід одпочиває, —
У звичний час, по любих снах
Вона вставала при свічках.

XXIX

Їй заміняли все романи
Ще з юних літ, як милий сон;
Вона злюбила всі омани,
Що дав Руссо чи Річардсон. (...)

¹ *Кант Іммануїл* (1724–1804) — видатний німецький філософ.

Глава третя

Ленський закохався в красуню Ольгу, хоча Онегін у розмові вирізнив молодшу Тетяну, підкресливши її відмінність від тодішніх еталонів краси. А Тетяна палко закохалася в Євгенія Онегіна й написала йому лист.

XXXI

Татьянин лист передо мною;
Мов скарб, його я бережу,
Читаю потайно з журбою
І кожним словом дорожу.
Хто ніжність їй таку нав'яв,
Палких чуттів недбалий вияв?
Хто їй нав'яв ту бредню,
Безумну серця маячню,
Чар небезпечний
і принадний?
Не розумію я. Подам
Лише блідий переклад вам (...).

ЛИСТ

Татьяни до Онегіна

Я вам пишу — чи не доволі?
Що можу вам іще сказати?
Тепер, я знаю, в вашій волі
Мене презирством покарати.
Та як мене в нещасній долі
Хоч пожаліти ви ладні,
То відгукнетесь мені.
Спочатку я мовчати хотіла;
Повірте: сором свій од вас
Я б заховала навсякчас,
Коли б надія хоч бриніла
Лиш раз на тиждень, в певний
час,
У нашім домі стріти вас,
Щоб тільки слухать вашу мову,
Слівце сказати, — а за тим
Все думать, думать об однім
І зустрічі чекати знову.
Та ви гордуєте людьми,
Вам на селі і тяжко, й душно,
А ми... нічим не славні ми,
Хоч вам і раді простодушно.

Нащо ви прибули до нас?
У самоті села глухого
Ніколи б я не знала вас,
Не знала б я страждання цього.
Душі дівочої тривогу
З часом приборкавши (хто зна?),
Могла б я з іншим шлюб узяти
І стала б дітям добра мати
І вірна мужеві жона.
Не ти!.. Ні, серцем полюбила
Лише тебе навіки я!
Так вища рада присудила...
То воля неба: я твоя;
Життя мойого всі години —
Порука зустрічі одній;
Сам Бог послав тебе, єдиний,
Повік ти охоронець мій.
У снах мені ти привиджався,
Незримий, душу ти палив,
Твій дивний зір мене томив,
Твій голос в серці відбивався
Давно... ні, то було не в сні!
Ти увійшов, і я впізнала,
Вся обімліла, запалала,
Шепнула: він явивсь мені!
Чи правда ж: я тебе вчувала,
Зо мною вів розмову ти,
Коли я бідним помагала
Або молитвою втішала
Тривожні муки самоти?
Хіба крізь морок занімилій
Не ти, неначе привид милий,
У цю хвилину промайнув
І став тихенько в узголов'ю?
Не ти з вірадою й любов'ю
Слова надії тут шепнув?
Хто ти: чи ангел мій ласкавий,
Чи спокуситель мій лукавий:

Розвій ці сумніви до дна.
Таж, може, все це марні болі,
Душі дівочої мана!
І зовсім інший вирок долі...
Але дарма! Тобі свою
Віднині душу доручаю,
Перед тобою сльози ллю,
Твого заступництва благаю...
Ти уяви: я тут сама,
Ніхто мене не розуміє,
В знеможі думка туманіє,

І порятунку вже нема.
Я жду тебе: єдиним зором
Надії в серці оживи,
Чи сон гнітючий мій урви,
На жаль, заслуженим докором!

Кінець! перечитать боюсь...
На серці сором, страх і мука...
Але ні з чим я не таюсь,
І ваша честь мені порука... (...)

Глава четверта

XI

Та лист од скромної Татъяни
Мого героя зворушив:
Дівочий порив полум'яний
Рої думок у нім збудив;
Згадав він Тані личко миле,
Таке бліде та посмутніле,
І заглибивсь, як у затон,
В солодкий і безгрішний сон.
Можливо, знов полуменисту
Спізнав він бурю почуттів,
Та ошукати не хотів
Її душі довіру чисту.
Тепер ми в сад перелетім,
Де стрілася Татъяна з ним.

XII

Хвилину-дві вони мовчали,
Тоді Онегін ближче став
І каже: «Ви мені писали,
Не відмовляйтесь. Я читав
Душі невинне сповідання,
Любові чистої признання;
Одвертість ваша — чарівна;
У серці підняла вона
Чуттів колишніх вир яскравий;
Та вас не хочу я хвалить
І вам повинен тут зложить
Признання також нелукаве;

Прийміть же сповідь і мою:
Себе на суд вам оддаю.

XIII

Коли б життя в домашнім колі
Навік замкнути я хотів;
Коли б щасливий вирок долі
Отцем і мужем будь велів;
Коли б родинності картину
Злюбив я на одну хвилину, —
То, вірте, тільки б вас одну
Узяти марив за жону.
Скажу без лесток мадригальних:
Свій ідеал найшовши знов,
Лише б із вами я пішов,
Як з другом днів моїх печальних,
І, склавши вам любов до ніг,
Щасливий був би... скільки міг!

XIV

Та я не створений для раю,
Йому чужа душа моя;
Сама довершеність ви, знаю;
Що ж! — вас не вартий зовсім я.
Повірте (совість в тім порука),
З одруженням нам буде мука.
Я, хоч і як любив би вас,
Як звикну — розлюблю в той час;
Зачнете плакати: ваші сльози
До серця не дійдуть мого,

А роздратують лиш його.
Подумайте ж, які нам рози
В дарунок Гіменей прирік,
Ще й не на день і не на рік! (...)

XVI

Літа і мрії — вічна втрата;
Душі тепер не воскресиш...
Я вас люблю любов'ю брата
І, може бути, ще ніжніш.
Послухайте ж мене без гніву:
Не раз іще зчарують діву
Принади легкокрилих мрій,

Так лист перемяне свій
Берізка з кожною весною.
Судило, певно, небо так.
Полюбите ви знов; однак...
Учїться володїть собою, —
Як я, вас розумїть не всім?
Біда в недосвідї такім».

XVII

Так говорив Євгеній строго.
Спинивши віддих, мовчазна,
Крізь плач не бачивши нічого,
Ту мову слухала вона. (...)

Глава п'ята

IV

Татьяна (руську душу мавши,
Сама не знаючи чому)
Любила зиму руську завше,
Таку величну та німу,
В морозний день на сонці іній,
І на зорі змагання тіней
З рожевим полиском снігів,
І млу хрещенських вечорів.
По-старовинному любили
Цей вечір святкувати в них:
Служниці з закутків усіх
Гуртом панянкам ворожили
І провіщали з перших слів
Війну й військових женихів. (...)

Після ворожіння Тетяні наснився сон, у якому вона побачила юрбу лісових потвор, які сиділи за столом з Євгенієм і слухалися тільки його голосу. Раптом у Тетяниному сні з'явилися Ольга з Ленським, й Онегін ножем убиває Ленського. Сон перелякав дівчину, не йшов з її думок, незважаючи на те, що в домі Ларіних усі готувалися до свята.

XXV

Та от багряною рукою
Світанок з ранішніх долин
Виводить з сонцем за собою
Веселе свято іменин.
Ще зранку Ларіні стрічали
Гостей-сусідів; під'їжджали

Вони в кибитках, у бричках,
В тяжких дормезах і в снях.
Весь дїм у гаморі, в тривозі;
Десятки одягів і лиць,
Собачий гавкіт, писк дівиць,
Шум, гомін, натовп на порозі,

XLV

Не може Ольга. Що? Не може?
Так, так, бо слово вже дала
Онегину. О Боже, Боже!
Що чує він? Вона могла...
Іще дитя, — а вже зрадлива,
Уже кокетка пустотлива!

Уже навчилась хитрувать,
Уміє слово вже ламати!
Яка образа і покара!
Мов грім серед ясного дня! —
Він вибіг, скочив на коня
І мчитьсья. Пістолетів пара,
Дві кулі — рада лиш одна,
Щоб змити кривду цю до дна!

Глава шоста

Ленський викликав Онегіна на дуель. Розуміючи безглуздість своєї вчорашньої витівки, Євгеній був готовий помиритися з Ленським, але юний романтик прагнув дуелі.

XXIX

От пістолети заблищали,
Гримить об шомпол молоток.
Дві кулі у стволи загнали,
І цокнув зведений курок.
От на полицю сіруватий
Посипавсь порох — і зубчатий,
Надійний креміль звівся знов.
За пень високий одійшов
Monsieur Guillot зняковілий.
Останні сказано слова.
Ретельно кроків тридцять два
Зарецький виміряв умілий;
Плащі двобійники зняли
І пістолети узяли.

XXX

«Зіходьтесь!»
І вони поволі
Пройшли, спокійні, мовчазні,
Ще не підводячи пістоля,
Чотири кроки ті страшні,
Чотири сходи смертельні.
Як приписи велять дуельні.
Євгеній зброю підійняв
І націлятися почав.
Ще кроків п'ять —
одна хвилина —
І Ленський теж підводить бронь, —

Та раптом вибухнув огонь —
Онегін вистрілив... Година
Прийшла рокована: поет
Безмовно ронить пістолет.

XXXI

Кладе собі на груди руку
І падає. Туманний зір
Відображає смерть, не муку.
Так іноді по схилу гір,
У сьайві раннього світила,
Поволі падає сніжна брила.
Облитий холодом страшним,
Онегін нахилився над ним,
Говорить, кличе... та намарне:
Його немає вже. Співець
Найшов дочасний свій кінець!
Дихнула буря, квіт прегарний
Зів'яв на ранішній зорі,
Погас огонь на вівтарі!.. (...)

XLIII

Та не тепер. Хоч я, читачу,
Мого героя і люблю,
Та інший час йому призначу,
А зараз кину без жалю.
Літа до прози нахиляють,
Грайливу риму проганяють,
І я за нею — жаль сказати —
Став лінівіше упадати.

Нема колишньої охоти
На давній віршувати лад;
Нових думок суворий ряд,

Нові, не знані ще турботи
В житейським шумі, в тишині
Тривожать мирний сон мені. (...)

Глава сьома

XII

Тож скоро любий голос Олі
В родині Ларіних змовка.
Улан, свій покірний долі,
Із нею іде до полка.
Слізьми гіркими умивавшись,
Старенька, з донею прощавшись,
Здавалось, ледь жива була, —
А Таня плакати не могла;
Лише смертельно поблідніло
Її лице з таємних мук,
Коли всі вийшли на рундук
І все, прощаючись, шуміло
Округ карети молодих,
Проводячи в дорогу їх. (...)

XXVII

Старенькій Лариній припала
Розумна рада до смаку,
І до Москви вона поклала
На зиму повезти дочку.

Ларіни прибули до московських родичів, де кухини радо зустріли Тетяну, намагаючись розрадити мовчазну й дикувату дівчину з провінції. Згодом Тетяна Ларіна вийшла заміж за поважного чоловіка. Минув час... На одному зі світських балів з'явився Євгеній Онегін. Нова зустріч Тетяни й Онегіна схвилювала обох, але обставини виявилися сильнішими за почуття героїв.

Глава восьма

VII

(...) Та хто ж ото в юрбі шумливий
Стоїть, туманний, мовчазливий?
Для всіх здається він чужим.
Мигтять обличчя перед ним,
Як надокучні сни щоденні.
Чи сплін, чи самолюбства біль
На цім обличчі? Як, відкіль?

І Таня мліє від турботи.
На осуд світської пишноти
Провінціальний лад і стрій
Явити дівчині сільській... (...)

XXIX

Проходки довшають дедалі.
Тепер то пагорб, то струмок,
Раніш без погляду zostали,
В ній будять тихий рій думок.
Вона, як з друзями, з братами,
З гаями рідними, з лугами
Приходить ніжно розмовлять.
Та літа красні дні летяє,
І осінь злото розсипає.
Природа трепетна, сумна,
Неначе жертва осяйна...
Аж північ хмари наганяє,
Завила враз, — і от сама
Йде чародійниця-зима. (...)

Хто він такий? Невже Євгеній?
Невже це він?.. Так, справді він. —
Давно прибув з чужих країн? (...)

XIII

Заволоділа ним рухливість,
Жага небачених країв
(Болюча, визнаймо, властивість,
Свідомий хрест одинаків).

Покинув він спадкові ниви,
Дібровний морок мовчазливий,
Де тїнь скривавлена за ним
Ходила з присудом нїмим,
І подорож почав без цілі
В якїсь тривожнім почутті;
Та, як і все у цім житті,
І мандри стали вже немилі;
Отож прибув оригінал,
Як Чацький, з корабля на бал.

XIV

Нараз усі захвилювались,
Шептання виповнило зал...
До господині наближались
У парі дама й генерал.
Була вона не гомінлива,
І не холодна, й не кваплива,
Без гри зухвалої в очах,
Без нарочитості в речах,
Без тих-от витівок манірних,
Без мавпування рис чужих...
Вона була з-поміж усіх
Зразком усіх чеснот добірних... (...)

XVII

«Невже ж то, — думає
Євгеній: —
Невже вона? Та справді... Ні...
Як! Зросла в тиші
староденній...»
І свій лорнет у метушні
Він обертає знову й знову
На ту, чию ходу і мову,
Чиє лице немовби знав».
«Ти б, князю, часом не сказав,
Хто то в береті малиновім
З послом іспанським
там сидить?»
Князь усміхнувся мимохїть;
«Ага! Зустрітися б давно вам!

Стривай, вас познайомлю я».
«Та хто ж вона?» —
«Жона моя». (...)

XX

Невже та сама це Татьяна,
Кому в недавні дні оті,
В початку нашого романа,
В глухій, далекій самоті,
Обравши путь добролюбиву,
Читав він проповідь зичливу,
Та, від якої він листа
І досі інколи чита,
Де все одверте, все на волі,
Та дівчинка... Чи це вві сні?...
Та дівчинка, кого в ті дні
Зневажив він в смиренній долі, —
Невже вона була це з ним,
Спокоєм дивна чарівним? (...)

XXX

Шкода й казати: наш Євгеній
Татьяну любить, як дитя;
В тривозі й ревності шаленій
Він їй присвячує життя.
Забувши розум, він щоранку
Вбігає до скляного ганку,
Іде під накриттям склепінь;
За нею всюди він, як тїнь;
Щасливий він, коли пухнатий
Боа накине на плече,
Руки діткнеться гаряче,
Хустинку встигне їй подати
Чи владним порухом очей
Розсуне пишний полк лїврей. (...)

ЛИСТ

Онегіна до Татьяни
Я знаю все: образить вас
Моя печальна таємниця.
Яким презирством загориться
Ваш погляд, гордий повсякчас!
Чого я хочу? І для чого

Відкрию душу вам свою?
Для сміху, може, ще й лезого,
Я тільки привід подаю!

Випадком вас колись зустрівши,
В вас іскру ніжності вловивши,
Я їй повірити не смів:
Не дав зростати звичці любій;
Свою набридлу волю в шлюбі
Я втратити не захотів.
Іще одно нас розлучило...
Нещасна жертва, Ленський впав...
І все, що серце полюбило,
Від серця геть я відірвав;
Чужий усім, на самотині
Я думав: воля й супокій
Замінять щастя. Боже мій!
Як помиливсь, як мучусь нині!

Ні, бачити щохвилі вас,
Ходити вслід, як тінь незрима,
Ваш усміх, погляд повсякчас
Ловить жадібними очима,
Ваш голос чути, розуміть
Усю довершеність безкраю,
У муках перед вами мліть,
Блідніти й гаснуть... о мій раю!

Та не для мене це: щомить
Слідкую марно я за вами;
Життя іде, життя летить,
А я розтрачую без тями
Від долі визначені дні.
Вони вже й так тяжкі мені.
Я знаю: довго не страждати,
Земна кінчиться путь моя,
Та мушу вранці певність мати,
Що вас удень зустріну я...

Боюсь: в мольбі моїй смиренній
Побачить ваш суворий зір,
Підступні хитрощі мерзенні —
І чую гнівний ваш докір.

Коли б ви знали, як жахливо
Таїти пристрасну любов,
Палать — і розумом гнівливо
Бентежну гамувати кров;
Хотіть коліна вам обняти
І, припадаючи до ніг,
Мольби, признання вилівати,
Все, все, що висловити б міг, —
А навіч холодом жорстоким
І мову, й погляд повивать,
Спокійно з вами розмовлять,
Дивитися веселим оком!..

Та годі вже: з собою сам
Не встаю більше в боротьбі я;
Нехай мана — моя надія,
Та віддаюсь на волю вам. (...)

XL

Онегін мій? Це діло знане,
Ви угадали; справді так:
До неї знову, до Татъяни,
Наш непоправний мчить дивак.
Ввіходить, на мерця схожий.
Немає ні душі в прихожій.
Він далі, двері відчинив
Одні і другі. Що ж уздрів,
Що сильно так його вражає?
Княгиня перед ним одна,
Сидить неприбрана, сумна,
Листа задумано читає,
І по лицю її стіка
Гарячих, тихих сліз ріка. (...)

XLII

Вона йому не каже встати,
Очей не відведе своїх,
Холодну руку відірвати
Від уст не важиться палких...
Куди вона душею лине?
В мовчанні йдуть тяжкі хвилини
І Таня стиха почала:
«Доволі, встаньте. Мить зайшла
Сказати все нелицемірно.

Чи впам'ятку, Онегін, вам,
Як ми в алеї сам на сам
Зустрілися, і так покірно
Ваш осуд вислухала я?
Настала ж черга і моя.

XLIII

Була молодша я в ту пору,
Здається, краща я була,
Любила вас — та, крім докору,
Що в серці вашому знайшла?
Як говорили ви зо мною?
Вам не була вже новиною
Наївна дівчинки любов?
І нині — Боже! — стигне кров,
Згадавши проповідь холодну
І погляд зимний... Але вас
Я не виную: ви в той час
Поводилися благородно,
Як справжній чесний чоловік:
За це я вдячна вам повік...

XLIV

Тоді — чи правда ж? — у пустині,
Вам, вихованцеві Москви,
Була не любя я... Та нині
Чому так одмінились ви?
Чому впадаєте за мною?
Чи не тому, що між юрбою
Ношу уславлене ім'я,
Що княжий титул маю я?
Що муж скалічений у бої,
Що нас за те цінує двір?
Тому, що людський поговор,
Моєю втішений ганьбою,

Вам славу міг би голосну
Створити легко в мить одну? (...)

XLVII

А щастя видилось безмежне
Так близько!.. Та любов моя
Розбилася. Необережний
Зробила, може, вчинок я:
Мене в тужливому риданні
Благала мати; бідній Тані
Були однакі всі шляхи.
Я вийшла заміж. Без пихи
Я вас прошу мене лишити.
Я знаю: в вашім серці єсть
І гордість, і справдешня честь.
Я вас люблю (пощо таїти?),
Та з ким я стала до вінця —
Зостанусь вірна до кінця».

XLVIII

Вона пішла. Євгеній хмурний
Стоїть, немов ударив грім;
Якої муки порив бурний
Він в серці відчува своїм!
Та враз остроги задзвеніли,
І в час, Онегіну немилий,
Татьяни чоловік ввійшов.
Тепер, читачу любий, знов
З моїм героєм розлучімося
Надовго... ба й навік... із ним
Доволі ми шляхом одним
Бродили в світі. Обіймімося,
На берег вийшовши. Ура!
Давно (чи правда ж бо?) пора! (...)
(Переклад Максима Рильського)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** Випишіть із першої глави роману дієслова, які розкривають характер Онегіна. Установіть їхнє значення. Про які риси характеру героя вони свідчать? **2.** Знайдіть у другій главі прикметники в описах портретів Ольги й Тетяни. Зробіть висновки про характери героїнь. **3.** Знайдіть порівняння в описі портрета Тетяни Ларіної. Чому їх більше, ніж у портреті Ольги? *Спілкування іноземними мовами.* **4.** Знайдіть у тексті

роману слова, які написані іноземними мовами. Установіть їхнє значення. Розкрийте їхню роль у творі. *Математична компетентність*. **5.** Дайте власне визначення внутрішньої «хвороби» Євгенія Онегіна, про яку йдеться в першій главі. Чому, за словами автора, вона «*подібна до англійського спліну*»? **6.** Якими були наслідки внутрішньої «хвороби» Онегіна? *Компетентності в природничих науках і технологіях*. **7.** З якими літературними героями інших письменників порівнюється Онегін? Як це характеризує героя? *Інформаційно-цифрова компетентність*. **8.** Назвіть імена митців, твори яких читала Тетяна Ларіна. За допомогою Інтернету знайдіть інформацію про тематику й проблематику їхніх творів. Визначте їхній вплив на характер юної героїні. *Уміння вчитися*. **9.** Визначте в романі «Євгеній Онегін» міфологічних персонажів. Установіть функції міфологічного контексту. *Ініціативність і підприємливість*. **10.** Як ви вважаєте, які зовнішні й внутрішні причини призвели до того, що Євгеній Онегін став образом «зайвої людини»? **11.** Висловте власнудумку на тему «Як не стати «зайвим» у суспільстві?». *Соціальна та громадянська компетентності*. **12.** Які з героїв твору О. Пушкіна мають відчуття людської гідності? Наведіть цитати. **13.** Що дратувало Онегіна в навколишньому світі? *Обізнаність і самовираження у сфері культури*. **14.** Розкажіть про культурні традиції минулого століття, відображені в романі «Євгеній Онегін» (бал, дуель, вродження та ін.). *Екологічна грамотність і здорове життя*. **15.** Як сприймала природу Тетяна Ларіна? Як розкривається характер героїні у зв'язку з природою? Наведіть відповідні цитати.

Предметні компетентності

Знання. **16.** Розкажіть про творчу історію роману у віршах «Євгеній Онегін». **17.** У присвяті автор охарактеризував твір як зібрання «*глав пістрявих*», «*напівсмішних*», «*напівпечальних*», «*простонародних*», «*ідеальних*». Наведіть приклади строф, які відповідають цим визначенням. **18.** Розкрийте особливості жанру роману у віршах. *Діяльність*. **19.** Зіставте листи Тетяни й Онегіна. З якою метою кожен із них був написаний? Які очікування в них утілені? **20.** О. Пушкін створив прогноз життя Ленського, якби він не загинув на дуелі. Спрогнозуйте долі інших героїв твору в часі. *Цінності*. **21.** За що полюбила Тетяна Ларіна Євгенія Онегіна? **22.** Які чесноти Тетяни оцінив нарешті через певний час Євгеній Онегін? Наведіть цитати. **23.** Почуття яких персонажів роману можна назвати: а) вигаданими; б) справжніми; в) легковажними; г) тривалими?

МИХАЙЛО ЛЕРМОНТОВ

1814–1841

Російський письменник. Посів одне з чільних місць у російській літературі. Створив неперевершені ліричні шедеври. Заклав основи російського реалістичного роману XIX ст. (*«Герой нашего часу»*).

ЛРИКА

З Гейне

На півночі дикій, високо на скелі,
Стоїть одинока сосна —
І клониться сонно, і снігом блискучим,
Як ризою, вкрита вона.

І мріється їй, що в далекій пустелі,
В країні, де сонячний схід,
Сумна і самотна, на спаленій кручі
Вродливиця-пальма стоїть.

(Переклад Володимира Свідзінського)

І нудно, і сумно! — і нікому руку подать,
Як горе у душу прилине...
Бажання!... Чи варто даремно і вічно бажать?..
А роки минають — найкращі хвилини!

Кохати... кого ж бо? На час, годину — дарма,
Кохання ж навек — неможливе...
Чи в себе заглянеш? — минулого й сліду нема:
І радість, і мука, і все це мінливе!

Що пристрасті? — Скоро вогонь їх солодких недуг
При слові розсудку згасає,
Й життя — як поглянеш на нього уважно навкруг —
Лиш жарт, де ні змісту, ні глузду немає!

(Переклад Миколи Терещенка)

На дорогу йду я в самотині;
Крем'яна в тумані путь блищить.
Тихо. Бога слухає пустиня,
І зоря з зорею гомонить.

Небеса прекрасні та безкраї!
Спить земля в промінні голубім...
Чом же серце з болю завмирає?
Жду чого? Жалію я за чим?

Мрією не тішусь я пустою,
Днів не жаль, що більш не розцвітуть;
Я жадаю волі та спокою!
Я б хотів забутись і заснути!

Та не тим холодним сном могили...
Я б навек заснути так хотів,
Щоб живі дримали в серці сили,
Щоб у грудях віддих тріпотів;

Щоб крізь ніч, крізь день ясний для мене
Про кохання ніжний спів лунав,
Наді мною темний дуб зелений
Щоб схилявся й листям розмовляв.

(Переклад Максима Рильського)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** Випишіть дієслова з вірша «На дорогу йду я в самотині...». Як вони розкривають духовний стан ліричного героя? **2.** Знайдіть метафори у вірші «На дорогу йду я в самотині...». Поясніть. *Спілкування іноземними мовами.* **3.** Якщо ви володієте німецькою мовою, знайдіть в Інтернеті й прочитайте вірш Г. Гейне, узятий за основу вірша «Сосна» М. Лермонтова. Як ви вважаєте, М. Лермонтов створив переклад чи переспів вірша Г. Гейне? **4.** Поясніть особливості використання слова *сосна* в німецькій і російській мовах. Який новий зміст надав цій темі М. Лермонтов у своєму вірші? *Математична компетентність.* **5.** Знайдіть антитези у віршах М. Лермонтова. Намалюйте відповідні схеми й поясніть їх. **6.** Дайте визначення: «Ліричний герой М. Лермонтова — це особистість, яка...». *Компетентності в природничих науках і технологіях.* **7.** Які сфери буття та явища природи знайшли відображення у вірші «На дорогу йду я в самотині...»? **8.** Розкрийте символічне значення образів дерев у ліриці митця (сосна, пальма, дуб). *Інформаційно-цифрова компетентність.* **9.** Створіть буктрейлер на тему «Поезія думки» (за мотивами лірики М. Лермонтова). *Уміння вчитися.* **10.** Створіть вікторину за творами М. Лермонтова. *Ініціативність і підприємливість.* **11.** Як ви вважаєте, чи бере ліричний герой М. Лермонтова відповідальність за долю свого покоління? Доведіть свою думку. *Соціальна та громадянська компетентності.* **12.** Розкрийте ставлення ліричного героя М. Лермонтова до суспільства. **13.** Чому, на вашу думку, герой не знаходить місця в соціальному середовищі? *Обізнаність і самовираження у сфері культури.* **14.** За допомогою Ін-

тернету знайдіть і прослухайте романси на вірші М. Лермонтова. Висловте свої враження. *Екологічна грамотність і здорове життя*. **15.** В останніх рядках вірша «І нудно, і сумно...» ідеться про авторську оцінку життя. Прокоментуйте ці рядки. **16.** Висловте припущення: якби М. Лермонтов жив у наш час, що бентежило б його душу?

Предметні компетентності

Знання. **17.** Створіть (усно) психологічний портрет лермонтовського покоління. **18.** Назвіть провідні мотиви лірики М. Лермонтова. Наведіть відповідні цитати. **Діяльність.** **19.** Порівняйте ліричних героїв Дж. Байрона, Г. Гейне, М. Лермонтова. Складіть таблицю. **Цінності.** **20.** Які духовні цінності утверджуються у вірші «На дорогу йду я в самотині...»? Які образи допомагають їх утілити?

ГЕРОЙ НАШОГО ЧАСУ

Роман

(Уривок)

(...) Герой нашого часу, шановні панове мої, справді-таки, портрет, але не однієї людини: це портрет, складений із вад усього нашого покоління, у повному їх розвитку. Ви мені знову скажете, що людина не може бути така погана, а я вам скажу, що коли ви вірили в можливість існування всіх трагічних і романтичних лиходіїв, чому ж ви не вірите в дійсність Печоріна? Коли ви милувалися з вигадок значно жажливіших і потворніших, чому ж цей характер, навіть як вигадка, не знаходить у вас пощади? Чи не тому, бува, що в ньому більше правди, ніж ви б того бажали?..

Ви скажете, що моральність від цього не виграє? Даруйте. Досить людей годували солодошами; у них від цього зіпсувався шлунок: треба гірких ліків, дошкульних істин. Та не думайте, проте, після цього, щоб автор цієї книги мав будь-коли горду мрію стати виправлячем людських вад. Хай його Бог боронить від такого нещастя! Йому просто було весело малювати сучасну людину, якою він її розуміє і, на його й ваше нещастя, надто часто зустрічав. Доволі й того, що недугу вказано, а як від неївилікувати — це вже Бог знає!

ЧАСТИНА ПЕРША

I

Бела

Мандруючи Грузією, оповідач познайомився в дорозі зі штабс-капітаном Максимом Максимовичем, який довго служив на Кавказі й був чудово обізнаний із традиціями та звичаями горців. Якось на привалі Максим Максимович розповів історію свого знайомства з Григорієм Печоріним.

(...) Я тоді стояв біля фортеці за Тереком з ротою — близько п'яти років. Одного разу, восени, прийшов транспорт з провіантом;

у транспорті був офіцер, молода людина, років двадцяти п'яти. Він прийшов до мене в повній формі й повідомив, що йому звеліли залишитися в мене у фортеці. Він був такий тоненький, біленький, на ньому мундир був такий новенький, що я відразу здогадався, що він на Кавказі в нас недавно. «Вас, мабуть, — запитав я його, — переведено сюди з Росії?» — «Точно так, пане штабс-капітане!» — відповів він. Я взяв його за руку й сказав: «Дуже радий, дуже радий. Вам буде трохи нудно... ну та ми з вами будемо жити по-приятельському... Та, будь ласка, кличте мене просто Максимом Максимовичем і, будь ласка, — до чого ця повна форма? — приходьте до мене завжди в кашкеті». Йому дали квартиру, і він поселився у фортеці.

— А як його звали?— спитав я Максима Максимовича.

— Його звали... Григорієм Олександровичем Печоріним. Славний був хлопець, хочу вас запевнити, тільки трохи чудний. Так, наприклад, у дощик, у холод цілий день на полюванні; усі перемерзнуть, потомляться — а йому нічого. А іноді сидить у себе в кімнаті, вітер війне, запевняє, що застудився; віконницею стукне, він здригнеться й зблідне; а при мені ходив на вепра сам на сам; бувало, цілими годинами слова не витягнеш, зате вже іноді як почне розповідати, то качатимешся зі сміху... Еге ж, дуже чудний був, і, мабуть, багата людина: скільки в нього було різних дорогих штучок!..

— А довго він з вами жив?

— Та з рік. Ну та зате ж пам'ятний мені цей рік; наробив він мені клопоту, не згадуючи злим словом! Є ж далєбі отакі люди, яким на роду написано, що з ними мають траплятися різні незвичайні речі!

— Незвичайні? — вигукнув я зацікавлено, доливаючи йому чаю.

— А ось я вам розкажу. Верст шість від фортеці жив один князь. Синочок його, хлопчик років п'ятнадцяти, занадився до нас їздити щодня, бувало, то за тим, то за іншим. І справді-таки розбестили ми його з Григорієм Олександровичем. А вже який був шибеник, спритний, до чого хочеш: чи шапку підняти на всьому скаку, чи з рушниць стріляти. Одне було в ньому нехороше: страшенно ласий був на гроші. (...)

Місцевий князь запросив російських офіцерів на весілля своєї старшої дочки. Печорін і Максим Максимович прийняли запрошення.

Ми з Печоріним сиділи на почесному місці, і ось до нього підійшла менша господарева дочка, дівчина років шістнадцяти, і проспівала йому... як би сказати?... щось на зразок компліменту.

— А що ж таке вона проспівала, не пам'ятаєте?

— Та, здається, ось так: «Стрункі, мовляв, наші молоді джигіти, і каптани на них сріблом викладені, а молодий російський офіцер стрункший за них, і галуни на ньому золоті. Він — як ясен між ними;

тільки не рости, не цвісти йому в нашому саду». Печорін устав, покловився їй, приклавши руку до лоба та серця, і попросив мене відповісти їй, я добре знаю по-їхньому й переклав його відповідь.

Коли вона від нас відійшла, тоді я шепнув Григорію Олександровичу: «Ну що, як вона вам?» — «Чарівна! — відповів він. — А як її звать?» — «Її звать Белою», — відповів я.

І справді, вона була гарна: висока, тоненька, очі чорні, як у гірської сарни, так і заглядали вам у душу. Печорін у задумі не зводив з неї очей, і вона частенько спідлоба на нього поглядала. Тільки не лише Печорін милувався гарненькою княжною: з кутка кімнати на неї дивилися інші очі, нерухомі, вогненні. Я почав придивлятися й упізнав мого давнього знайомого Казбича. Він, знаєте, був не те, щоб мирний, не те, щоб не мирний. Підозр на нього було багато, хоча ні на якій капості його не було помічено. Бувало, він приводив до нас у фортецю овець і продавав дешево, але ніколи не торгувався: що заправить, давай, — хоч заріж, не спустить. Говорили про нього, що він любить волочитися на Кубань з абреками, і, правду кажучи, пика в нього була зовсім розбійницька: маленький, сухий, широкоплечий... А що спритний же, спритний був, як чорт! Бешмет завжди порваний, у латках, а зброя в сріблі. А кінь його славився на цілу Кабарду — і справді, кращого за цього коня нічого видумати неможливо. Недарма Казбичеві заздрили всі наїзники й не раз намагалися вкрати коня, тільки не щастило. Як зараз бачу цього коня: вороний, як смола, ноги — стрункі, й очі не гірші, ніж у Бели, а яка сила! Мчи хоч на п'ятдесят верст; а що вже виїжджений — як собака бігає за господарем, голос навіть його знав! Бувало, він його ніколи й не прив'язує. Отакий розбійницький кінь!.. (...)

Максим Максимович вийшов на подвір'я й випадково почув розмову Казбича й Азамата — молодшого брата Бели. Азамат благав Казбича віддати йому коня за будь-яку ціну — навіть за викрадення рідної сестри Бели. Підслухав розмову Максим Максимович переповів Печоріну, а той скористався палкою мрією хлопця для здійснення власного плану. Азамат усе ж таки отримав коня за сестру, яку викрав не для Казбича, а для Печоріна.

Як тільки я дізнався, що черкеска в Григорія Олександровича, то надів еполети, шпагу й пішов до нього.

Він лежав у першій кімнаті на постелі, підклавши одну руку під потилицю, а в другій тримаючи погаслу люльку; двері до іншої кімнати були замкнені на замок, і ключа в замку не було. Я все це відразу помітив... Я почав кашляти й постукувати підборами об поріг, та він удавав, ніби не чує.

— Пане прапорщику! — сказав я якомога суворіше. — Хіба ви не бачите, що я до вас прийшов?

— Ах, здрастуйте, Максиме Максимовичу! Чи не хочете люльку? — відповідав він, не підводячись.

— Пробачте! Я не Максим Максимович: я штабс-капітан.

— Однаково. Чи не хочете чаю? Якщо б ви знали, який мучить мене клопіт!

— Я все знаю, — відповідав я, підійшовши до ліжка.

— Тим краще: я не в настрої розповідати.

— Пане прапорщику, ви завинили, за це і я можу відповідати...

— А, годі-бо! Що ж за біда? Адже в нас давно все навпіл.

— Що за жарти? Будь ласка, вашу шпагу!

— Митько, шпагу!..

Митька приніс шпагу. Виконавши свій обов'язок, я сів біля нього на ліжку й сказав:

— Слухай, Григорію Олександровичу, признайся, що це недобре.

— Що недобре?

— Та те, що ти вкрав Белу... Оця вже мені bestія Азамат!.. Ну, признайся, — сказав я йому.

— А коли вона мені подобається?..

Ну, що накажете відповідати на це?.. Я потрапив у безвихідь. А проте, якийсь час помовчавши, я йому сказав, що коли батько вимагатиме її, то треба буде віддати.

— Зовсім не треба!

— Та він дізнається, що вона тут!

— А як він дізнається?

Я знову потрапив у безвихідь.

— Послухайте, Максиме Максимовичу! — сказав Печорін, трохи підвівшись. — Адже ви добра людина, — а якщо віддамо дочку цьому дикунові, він її заріже або продасть. Справу зроблено, не треба тільки добровільно псувати; залиште її в мене, а в себе — мою шпагу...

— Так покажіть її мені, — сказав я.

— Вона за цими дверима, тільки я сам сьогодні даремно хотів бачити її; сидить у кутку, закутавшись у покривало, не говорить і не дивиться: полохлива, як дика сарна. Я найняв нашу духанницю: вона знає по-татарському, буде доглядати її та привчить до думки, що вона моя, бо вона нікому не буде належати, крім мене, — додав він, ударивши кулаком по столу.

Я з цим погодився... Що накажете робити? Є люди, з якими неодмінно треба погоджуватися.

— І що ж? — спитав я в Максима Максимовича, — чи справді він привчив її до себе, чи вона зачухла в неволі, з туги за батьківщиною?

— Годі-бо, чому ж з туги за батьківщиною. З фортеці видно було ті самі гори, що й з аулу, — а цим дикунам більше нічого й не треба. Та

до того ж Григорій Олександрович щодня дарував їй що-небудь: перші дні вона мовчки й погордливо відштовхувала подарунки, які тоді доставалися духанниці й збуджували її красномовність. Ох, подарунки! Чого не зробить жінка за барвисту ганчірку!.. Ну, та про це потім... Довго морочився з нею Григорій Олександрович; тим часом учився потатарському, і вона починала розуміти по-нашому. Потроху вона привчилася на нього дивитися, спочатку спідлоба, скося, і все сумувала, наспівувала свої пісні впівголоса, так що, бувало, і мені ставало сумно, коли слухав її із сусідньої кімнати. Ніколи не забуду однієї сцени: ішов я мимо й заглянув у вікно: Біла сиділа на лежанці, звисивши голову на груди, а Григорій Олександрович стояв перед нею.

— Слухай, моя пері, — говорив він, — адже ти знаєш, що рано чи пізно ти маєш бути моєю. — Нащо ж тільки мучиш мене? Хіба ти любиш якого-небудь чеченця? Якщо так, я тебе зараз відпущу додому. — Вона здригнулася ледве помітно й похитала головою. — Чи, — говорив він далі, — я тобі справді ненависний? — Вона зітхнула. — Чи твоя віра забороняє покохати мене? — Вона зблідла й мовчала. — Повір мені, Аллах для всіх племен один, і коли він мені дозволяє кохати тебе, чому ж він заборонить тобі платити мені взаємністю? — Вона пильно подивилася йому в обличчя, ніби вражена цією новою думкою; в очах її відбилася недовіра й бажання впевнитися. Що за очі! Вони так і горіли, неначе дві жарини.

— Слухай, люба, добра Бело! — говорив Печорін, — ти бачиш, як я тебе кохаю, я все ладен віддати, щоб тебе розвеселити: я хочу, щоб ти була щаслива, а якщо ти знову будеш сумувати, то я помру. Скажи, ти будеш веселіша? — Вона замислилася, не спускаючи з нього чорних очей своїх, потім усміхнулася привітно й кивнула головою на знак згоди. Він узяв її руку й почав її вмовляти, щоб вона його поцілувала; вона слабо захищалася й тільки повторювала: «Будь ласка, будь ласка, не треба, не треба». Він почав наполягати; вона затремтіла, заплакала.

— Я твоя бранка, — казала вона, — твоя рабиня; звичайно, ти можеш мене присилувати, — і знову сльози. (...)

Печорін не втрачав надії на взаємність, домагаючись прихильності Біли. Нарешті дівчина зізналася, що покохала Печоріна з першої зустрічі. Максим Максимович радів їхньому щастю, бо ставився до дівчини як до рідної доньки. Поступове охолодження почуттів Печоріна було несподіване й незрозуміле для нього.

Через чверть години Печорін повернувся з полювання; Біла кинулася йому на шию, і жодної скарги, жодного докору за довгу відсутність... Навіть я вже на нього розсердився. «Схаменіться, — казав я, — адже ось зараз тут був за річкою Казбич, і ми по ньому стріляли. Ну, чи

довго вам на нього натрапити? Ці горці — народ мстивий. Ви думаєте, що він не здогадується, що ви почасти допомогли Азаматові? А я закладуся, що нині він пізнав Белу. Я знаю, що рік тому вона йому дуже подобалася, — він мені сам казав, — і якби надіявся зібрати неабиякий калим, то, певне, посватався б....»

Тут Печорін замислився. «Це правда, — відповів він, — треба триматися обережніше... Бело, з нинішнього дня ти не повинна більше ходити на фортечний вал».

Увечері я мав з ним довгу розмову: мені було прикро, що він змінив своє ставлення до цієї бідної дівчинки; крім того, що він половину дня проводив на полюванні, його обходження стало холодним, пестив він її рідко, і вона помітно починала сохнути, личко в неї витяглося, великі очі поблякли. Бувало, питаєш її: «Чого ти зітхнула, Бело? Ти сумуєш?» — «Ні!» — «Тобі чого-небудь хочеться?» — «Ні!» — «Ти тужиш за рідними?» — «У мене немає рідних». Траплялося, цілими днями, крім «так» і «ні», від неї нічого більше не доб'єшся.

Ось про це я й почав йому говорити. «Слухайте, Максиме Максимовичу, — відповів він, — у мене нещасний характер; чи виховання зробило мене таким, чи Бог так мене створив, не знаю; знаю лише те, що коли я є причиною нещастя інших, то й сам не менше нещасний. Звичайно, це для них погана втіха, але річ у тому, що це так. У першій моїй молодості, з тієї хвилини, коли я вийшов з-під опіки рідних, я почав шалено насолоджуватися всіма втіхами, які можна дістати за гроші, і, певна річ, утіхи ці мені остогидли. Потім пустився я у великий світ, і незабаром вище товариство мені теж набридло; закохувався у світських красунь, і мене кохали, але їхнє кохання тільки подразнювало мою уяву та самолюбство, а серце залишалося порожнім... Я став читати, учитися — науки також набридли; я бачив, що ні слава, ні щастя від них не залежать нітрохи, бо найщасливіші люди — невігласи, а слава — удача, і, щоб добитися її, треба тільки бути спритним. Тоді мені стало нудно... Незабаром перевели мене на Кавказ: це найщасливіший час мого життя. Я сподівався, що нудьга не живе під чеченськими кулями, — дарма: через місяць я так звик до їхнього дзижчання й до близькості смерті, що, далєбі, більше зважав на комарів, — і мені стало нудніше, ніж колись, бо я втратив майже останню надію. Коли я побачив Белу у своєму домі, коли вперше, тримаючи її на колінах, цілував її чорні кучері, я, дурень, подумав, що вона ангел, якого послала мені жаліслива доля... Я знову помилився: любов дикунки не набагато краща за любов знатної пані; нецтво й простосердність однієї так само набридають, як і кокетство другої. Коли ви хочете, я її ще люблю, я її вдячний за декілька хвилин досить солодких, я за неї віддам життя — тільки мені з нею нудно... Дурень я чи лихий злодій, не знаю, але те правда, що я так само заслуговую жалю, можливо, більше, ніж вона: мою душу зіпсував світ, уява в мене невгамована, серце ненаситне; мені все мало: до суму я так само швидко

звикаю, як і до насолоди, і життя моє порожнішає день за днем; мені залишився один засіб — мандрувати. Як тільки буде можливо, вирушу — тільки не в Європу, борони Боже! Поїду в Америку, в Аравію, в Індію, — може, де-небудь помру по дорозі! Принаймні я певен, що ця остання втіха не скоро вичерпається за допомогою бур і поганих доріг». Так він говорив довго, і його слова вкарбувалися мені в пам'ять, бо вперше я чув такі речі від двадцятип'ятирічної людини й, дасть Бог, востаннє... (...)

Незважаючи на заборону Печоріна, Бела вийшла з фортеці до річки. Було, знаєте, дуже гаряче; вона сіла на камінь і спустила ноги в воду. От Казбич підкрався — хап-лап її, затулив рота й поніс у кущі, а там скочив на коня, та й драла! Вона тим часом устигла закричати, вартові сполошилися, вистрілили, та не влучили, а ми саме й наспіли. (...)

Наздоганяючи втікача, Печорін пострілом поранив його коня, Казбич, зіскочивши, заніс над Белою кинджал. Тоді вистрелив Максим Максимович. Коли дим розвіявся, вони побачили на землі непритомну дівчину, з рани на спині лилася кров.

— І Бела померла?

— Померла, тільки довго мучилася, і ми вже з нею намучилися доб-ре таки. Близько десятої години вечора вона опритомніла; ми сиділи біля ліжка, тільки-но вона відкрила очі, почала кликати Печоріна. «Я тут, біля тебе, моя джанечко (тобто, по-нашому, серденько)», — відповів він, узявши її за руку. «Я помру!» — сказала вона. Ми почали її втішати, казали, що лікар обіцяв їївилікувати неодмінно; вона похитала голівкою й одвернулася до стіни: їй не хотілося помирати!..

Уночі вона почала марити; голова її горіла, часом усе тіло тремтіло від лихоманки; вона безладно говорила про батька, про брата: їй хотілося в гори, додому... Потім вона також говорила про Печоріна, давала йому різні ніжні назви або дорікала його в тому, що він розлюбив свою джанечку... (...)

Настала друга ніч. Ми не склеплювали очей, не відходили від її ліжка. Вона страшенно мучилася, стогнала, і тільки-но біль починав затихати, вона намагалася запевнити Григорія Олександровича, що їй краще, умовляла його йти спати, цілувала його руку, не випускала її зі своїх. Перед ранком вона стала почувати тугу смерті, почала кидатися, збила перев'язку, і кров потекла знову. Коли перев'язали рану, вона на хвилину заспокоїлася й почала просити Печоріна, щоб він її поцілував. Він став навколішки біля ліжка, підняв її голову з подушки й притис свої губи до її холодіючих губ; вона міцно обвила його шию тремтячими руками, наче в цьому поцілунку хотіла передати йому свою душу... Ні, вона добре зробила, що померла! Ну, що б з нею сталося, якби Григорій Олександрович її покинув? (...)

Другого дня рано-вранці ми її поховали, за фортецею, над річкою, біля того місця, де вона востаннє сиділа; круг її могилки тепер розрослися кущі

білої акації та бузини. Я хотів був поставити хрест, та, знаєте, незручно: усе-таки вона була не християнка... (...)

(Переклад Олекси Кундзіча)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** Знайдіть і проаналізуйте прикметники на позначення кольору, за допомогою яких автор створює портрети головних героїв. Як ці визначення характеризують персонажів? **2.** Опишіть (*усно*) портрет однієї з героїнь твору. *Спілкування іноземними мовами.* **3.** Знайдіть іншомовні слова в романі. Поясніть, чому в щоденнику Печоріна використано французькі слова й вислови. Які з них поширені й нині? **4.** Наведіть приклади використання цих слів у різних контекстах. *Математична компетентність.* **5.** Намалюйте карту мандрівок Печоріна, укажіть на ній назви міст, гір, річок, згаданих у романі М. Лермонтова. **6.** Дайте визначення: «"Зайва людина" — це ...». *Компетентності в природничих науках і технологіях.* **7.** Поясніть, чому мешканців П'ятигорська автор назвав «водяним товариством». **8.** Які явища природи зображені в романі «Герой нашого часу»? Доведіть, що М. Лермонтов був знавцем природи, майстерно відобразив її у творі. *Інформаційно-цифрова компетентність.* **9.** Знайдіть і перегляньте одну з екранізацій роману М. Лермонтова «Герой нашого часу». Висловте враження від перегляду, написавши рецензію на фільм. *Уміння вчитися.* **10.** Створіть завдання для літературної гри (брейн-ринг) за змістом одного з розділів роману. Візьміть участь у грі разом з однокласниками. *Ініціативність і підприємливість.* **11.** Яких рис, на вашу думку, не вистачало Печоріну, щоб знайти своє місце в суспільстві й бути корисним у ньому? **12.** Печорін нерідко використовував людей у власних цілях. Доведіть це прикладами. Висловте критичне ставлення до таких вчинків героя. Чому люди, на ваш погляд, давали себе використовувати? *Соціальна та громадянська компетентності.* **13.** Проаналізуйте, які суспільні вади засуджує Печорін. **14.** Які його власні недоліки є породженням тогочасного суспільства? *Обізнаність і самовираження у сфері культури.* **15.** За допомогою Інтернету знайдіть ілюстрації до роману М. Лермонтова «Герой нашого часу». Висловте враження. Доберіть цитати до ілюстрацій з твору. *Екологічна грамотність і здорове життя.* **16.** Висловте судження щодо проблеми, даремно чи недаремно минуло життя Печоріна. Обґрунтуйте.

Предметні компетентності

Знання. **17.** Доведіть, що в характері Печоріна поєдналися суперечливі якості. Наведіть приклади взаємовиключних думок, оцінок і вчинків героя. **18.** Розкрийте особливості композиції роману М. Лермонтова «Герой нашого часу». *Діяльність.* **19.** Порівняйте образи Онегіна та Печоріна (*усно*). Визначте коло тем, які при особистій зустрічі для обох персонажів були б цікавими. *Цінності.* **20.** Визначте, хто з розповідачів або оповідачів найбільше наблизений до авторської оцінки. Чия позиція вам особисто імпонує? **21.** Над якими запитаннями ви замислилися, читаючи роман «Герой нашого часу» М. Лермонтова? **22.** Які висновки для себе зробили, дізнавшись про життя Печоріна?

РЕАЛІЗМ

ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАК

1799–1850

Французький письменник. Відкрив епоху реалізму у французькій та європейській прозі. Багатотомна епопея «Людська комедія» принесла митцю світову славу.

ГОБСЕК

Повість

(Скорочено)

Баронові Баршю́ де Пеноен

Якось узимку 1829–1830 року у вітальні віконтеси де Гранльє засиділися допізна двоє людей. Один із них, вродливий молодик, вийшов, тільки-но почув, як видзвонило першу годину ночі, і незабаром у дворі застукотіли колеса його екіпажа. Віконтеса підійшла до дочки; дівчина стояла біля каміна й начебто розглядала прозорий візерунок на екрані, а насправді дослухалася до шуму кабриолета, що підтвердило материні побоювання.

— Камілло, якщо ти й далі поводитимешся з юним графом де Ресто так, як сьогодні, доведеться мені більше не приймати його. (...) Я скажу тобі тільки про одну обставину — пан де Ресто має матір, здатну поглинути й мільйонний статок, жінку низького походження. Вона дуже погано ставилася до свого батька й далєбі не заслуговує мати такого доброго сина, як пан де Ресто. Юний граф обоожнює її та підтримує із синівською відданістю, гідною всілякої похвали. А як він піклується про своїх брата й сестру! Одне слово, поведінка його бездоганна, але, — з притиском додала віконтеса, — поки його мати жива, у жодній порядній родині батьки не зважаться довірити юному Ресто майбутнє та посаг своєї дочки.

— Я несамохіть підслухав кілька слів із вашої розмови з панною де Гранльє, і в мене виникло бажання втрутитися! — вигукнув друг родини. (...) — Зараз, віконтесо, я розповім одну історію, щоб ви змінили думку про графа Ернеста де Ресто та його становище у світі. (...)

— Скоріше розповідайте, пане Дервіль! — вигукнула Камілла.

Адвокат кинув на пані де Гранльє погляд, з якого вона зрозуміла, що ця розповідь буде для неї цікавою. (...) Людина дуже порядна, освічена, скромна, з вишуканими манерами, адвокат Дервіль став другом родини Гранльє. Завдяки послугам, зробленим віконтесі, він здобув собі пошану та клієнтуру в найаристократичніших домах, але не скористався з цієї прихильності можновладців, як скористався б з неї чоловік шанобливий. За винятком дому Гранльє, Дервіль бував у світському товаристві лише для підтримання зв'язків. Відтоді як граф Ернест де Ресто

з'явився в салоні віконтеси й Дервіль здогадався, що цей юнак подобається Камілли, адвокат став бувати на балах і раутах у пані де Гранлье дуже часто. Кілька днів тому на балу він підійшов до Камілли й сказав їй, показуючи на молодого графа:

— Шкода, що в цього хлопця немає двох-трьох мільйонів, правда?

— Чому шкода? Я не вважаю це нещастям, — відповіла дівчина. — Пан де Ресто — людина здібна, освічена, до нього добре ставиться міністр, у якого він служить. Я не сумніваюся, що з нього вийде відомий діяч. А коли «цей хлопець» опиниться при владі, багатство його не обмине.

— Так, звичайно. Але якби він був багатий уже тепер?

— Якби він тепер був багатий? — повторила Камілла, зашарівшись. — Тоді коло нього упали б усі дівчата, які тут танцюють, — додала вона, показуючи на учасниць кадрилі.

— І тоді його погляд затримувався б не тільки на панні де Гранлье, — відповів адвокат. — Але чому ви почервоніли? Ви небайдужі до нього, так?

Камілла рвучко підхопилася з крісла.

«Вона в нього закохана», — подумав Дервіль.

Від того дня Камілла виявляла до адвоката особливу увагу, помітивши, що він схвалює її прихильність до молодого графа Ернеста де Ресто. (...)

Дервіль помовчав кілька хвилин, а тоді почав свою розповідь:

— (...) Ця історія пов'язана з романтичною пригодою, єдиною в моєму житті. Розповім спочатку про одного чоловіка, який брав участь у цій історії та якого ви не могли знати. Ідеться про лихваря. Не знаю, чи зможете ви з моїх слів уявити собі обличчя цього чоловіка, що його я назвав би «місячним ликом», — так його жовтава блідість була подібна до кольору срібла, з якого облупилася позолота. Волосся в мого лихваря було гладеньке, акуратно причесане, із сивиною попелясто-сірого кольору. Риси обличчя, незворушного, як у Галейрана, здавалися відлитою з бронзи. Оченята, жовті, як у куниці, були майже без вій і боялися світла; але дашок старого кашкета надійно захищав їх від нього. Гострий ніс, подовбаний на кінчику віспою, скидався на свердлик, а губи були тонкі, як у алхіміків або старих карликів, зображених на картинах Рембрандта й Метсю. Розмовляв він завжди тихим, лагідним голосом і ніколи не сердився. Угадати його вік було неможливо: я ніколи не міг збагнути, чи то він завчасу постарів, чи задумав до похилого віку зберегти молодість. Усе в його кімнаті, від зеленого сукна на письмовому столі до килимка біля ліжка, було якесь однакове, охайне й потерте, наче в холодній оселі старої дівки, котра з ранку до вечора тільки те й робить, що натирає меблі. Узимку головешки в його каміні завжди тільки жевріли, поховані під купою попелу. Від тієї хвилини, коли він прокидався, і до вечірніх нападів кашлю його вчинки були розмірені, мов рухи маятника. Це була людина-автомат, яку щоранку

накручували. Якщо торкнути мокрицю, яка повзе по паперу, вона вмить завмре; так і цей чоловік раптово замовкав під час розмови й чекав, поки проїде вулицею екіпаж, бо не хотів напружувати голос. Він заощаджував життєву енергію та пригнічував у собі всі людські почуття. І життя його проходило так само безшелесно, як ото сиплеться пісок у старовинному годиннику. Іноді його жертви обурювалися, кричали в нестямі — а тоді раптом наставала мертва тиша, наче в кухні, коли там ріжуть качку. Надвечір людина-вексель перетворювалася на звичайну людину, а зливok металу в грудях ставав людським серцем. Коли він бував задоволений з того, як минув день, то потирав руки, а з глибоких зморшок, які мережали його обличчя, здавалося, проглядала веселість; далєбі, важко описати інакше німу гру м'язів його обличчя — вона, либонь, виражала ті самі почуття, що й беззвучний сміх Шкіряної Панчохи. Навіть у хвилини свого торжества він говорив односкладово й усім своїм виглядом виражав незгоду. Отакого сусіда послала мені доля, коли я жив на вулиці Гре, а був я тоді тільки молодшим службовцем адвокатської контори й студентом права на третьому курсі. Біля того похмурого, вологого будинку немає подвір'я, усі вікна виходять на вулицю, а розташування кімнат нагадує розташування монастирських келій: усі вони однакові завбільшки, кожна має одні двері, які виходять у довгий коридор, тьмяно освітлений малесенькими віконцями. Колись цей дім і справді належав до монастирських будівель. У такій похмурій оселі життєрадісність якогось-небудь світського гульвіси, синка аристократичної родини, згасала навіть раніше, ніж він заходив до мого сусіда. Дім та його мешканець пасували один до одного — як ото скеля та приліплена до неї устриця. Єдиною людиною, з якою старий, як то кажуть, підтримував взаємини, був я; він приходив до мене попросити вогню, брав почитати книжку або газету, а ввечері дозволяв мені заходити в його келію, і ми розмовляли, коли він був у доброму гуморі. Ці вияви довіри були наслідком чотирирічного сусідства та моєї розважливої поведінки, бо через брак грошей мій спосіб життя був дуже подібний до способу життя цього старого. Чи мав він родичів, друзів? Багатий він був чи бідний? Ніхто не зміг би відповісти на ці запитання. Я ніколи не бачив грошей у нього в руках. Його багатство, певне, зберігалось десь у підвалах банку. Він сам стягував борги по векселях, бігаючи по всьому Парижу на своїх сухорлявих, як у оленя, ногах. Через свою обачність він одного разу навіть постраждав. Випадково при ньому було золото, і якоесь подвійний наполеондор вислизнув з його жилетної кишені. Сусід, який спускався за старим по сходах, підняв монету й подав йому.

— Це не моя! — вигукнув він, замахавши руками. — Золото? У мене? Та якби я був багатий, то хіба жив би так, як я живу?

Уранці він сам варив собі каву на залізній пічці, яка стояла в закіптюженому кутку каміна; обід йому приносили з харчівні. Стара воро-

тарка приходила в призначений час прибирати його кімнату. З дивної примхи долі старого звали Гобсек. Коли я згодом зайнявся його справами, то довідався, що на той час, як ми познайомилися, йому було майже сімдесят шість років. Народився він десь року 1740-го в передмісті Антверпена; мати в нього була єврейкою, а батько — голландцем, на ім'я Жан Естер ван Гобсек. Ви, певно, пам'ятаєте, як увесь Париж говорив про вбивство жінки, прозваної Прекрасною Голландкою? Коли випадково я згадав про це в розмові зі своїм тодішнім сусідом, він сказав мені, не виявивши найменшого інтересу чи подиву:

— Це моя двоюрідна онука.

На судовому процесі я довідався, що Прекрасну Голландку звали Сара ван Гобсек. Я запитав у старого, якими дивними обставинами можна пояснити те, що сестрина онука мала його прізвище.

— У нашому роду жінки ніколи не виходили заміж, — усміхнувшись, відповів він.

Цей дивний чоловік ніколи не побажав побачити бодай одну особу з чотирьох жіночих поколінь його рідні. Він ненавидів своїх спадкоємців, і думка, що хтось може заволодіти його багатством, навіть по його смерті, була для нього нестерпною. Уже в десять років мати прилаштувала його юнгою на корабель, і він відплив у голландські володіння в Ост-Індії, де й мандрував протягом двадцяти років. Зморшки його жовтавого лоба зберігали таємниці життєвих випробувань, раптових жахливих подій, несподіваних удач, романтичних пригод, невимірних радощів, голодних днів, розтоптаного кохання, нажитого, утраченого й віднайденого багатства, безлічі випадків, коли життя його було в небезпеці й урятуватися щастило тільки завдяки миттєвим, рішучим і часто жорстоким заходам, які виправдовувала необхідність. Він перепробував усі засоби, щоб здобути багатство, і навіть намагався знайти відомий скарб — золото, яке дикуни закопали десь начебто поблизу Буенос-Айреса. Він брав участь чи не в усіх подіях Війни за незалежність Сполучених Штатів Америки. Проте згадував про своє життя в Ост-Індії чи в Америці тільки в розмовах зі мною, і то дуже рідко, причому щоразу в таких випадках, здавалося, картав себе за нестриманість. Якщо людяність, спілкування з ближніми вважати релігією, то Гобсек був переконаним атеїстом. Хоча я поставив собі за мету вивчити його, мушу зізнатися, на свій сором, що до останньої хвилини його душа була непроникна для мене. Іноді я навіть запитував себе, до якої статі він належить? «Якщо всі лихварі схожі на нього, то, мабуть, — думав я — вони належать до розряду безстатевих». Я нічого не знав про його віросповідання. Він здавався мені радше байдужим до релігії, аніж безбожником.

Якось увечері я зайшов до цього чоловіка, який перетворився на золотого ідола та якого його жертви, що їх він називав «своїми клієнтами», з любові до парадоксів чи для глуму, прозвали «татусь Гобсек». Він сидів

у кріслі, нерухомих, мов статуя, утупившись поглядом у камін з таким виразом, ніби перечитував свої боргові розписки та векселі. (...)

— Добрий вечір, татусю Гобсек, — привітався я.

Він повернув голову, і його густі чорні брови ледь зсунулися — цей характерний для нього порух був рівнозначний веселій усмішці південця. (...) Потім своїм тоненьким голоском, подібним до звука флейти, коли в неї забувають уставити мундштук, пропищав:

— Я сьогодні розважаюся.

— То ви іноді й розважаєтеся? (...)

— А кому життя може принести стільки радості, як мені? — сказав він, й очі його спалахнули. (...) — Ви всьому вірите, а я не вірю нічому. Що ж, тіштеся ілюзіями, якщо можете, а я зараз підіб'ю вам підсумок людського життя. Чи мандруєте ви світом, чи ніколи не розлучаєтесь із дружиною, з роками життя для вас неминуче перетворюється на звичку до певних умов існування. І тоді щастя знаходить той, хто вміє застосувати свої здібності за будь-яких обставин. Окрім цих двох правил, усе інше — омана. Мої погляди змінювалися, як і в усіх людей, мені доводилося змінювати їх залежно від географічної широти. В Азії карають за те, чим захоплюються в Європі. Те, що в Парижі вважають вадою, за Азорськими островами стає необхідністю. На світі немає нічого постійного. Існують лише умовності — свої для кожного клімату. Для того, хто мусив пристосовуватися до різних суспільних вимог, усякі ваші переконання та правила моралі — пусті слова. Незмінне лише одне почуття, яким нас наділила природа, — інстинкт самозбереження. У суспільствах європейської цивілізації цей інстинкт називають особистим інтересом. Якщо доживете до мого віку, ви зрозумієте: з усіх земних благ варто домагатися тільки... золота. У ньому зосереджені всі сили людства. Я багато мандрував, бачив, що всюди є рівнини або гори. Рівнини знуджують, гори стомлюють — ото ж байдуже, де саме жити. Ну а щодо звичаїв, то люди скрізь однакові: повсюди відбувається боротьба між бідними й багатими, повсюди вона неминуча. Отож краще самому визискувати, ніж дозволяти, щоб визискували тебе. Скрізь мускулісти люди працюють, а хирляві люди мучаться. Та й утіхи всюди однакові, і всюди вони виснажують сили. Найтривкіша з усіх насолод — марнославство. Марнославство — це наше «я». А задовольнити його можна тільки золотом. Потоком золота! Щоб задовольнити свої примхи, ми потребуємо часу, засобів і зусиль. Так от, у золоті все це є в зародку, і воно все дає в житті. Тільки божевільні або хворі можуть знаходити щастя в тому, щоб марнувати вечори за грою в карти, сподіваючись виграти кілька су. Тільки йолопи можуть марнувати час на пусті роздуми про те, чи якась там дама вляглася на канапу сама, чи в приємному товаристві. Лише простаки можуть вірити, ніби вони приносять користь ближньому, створюючи принципи політики, щоб керувати подіями,

яких ніколи не передбачиш. Тільки бовдурам приємно базікати про акторів і повторювати їхні дотепи, одягатися задля інших, улаштовувати бенкети задля інших, вихвалитися конем або екіпажем, який пощастило купити на три дні раніше, аніж сусідові. Ось життя ваших парижан, усе воно вміщається в кілька фраз, хіба не так? А зараз погляньмо на життя з тієї висоти, на яку їм ніколи не піднятися. Щастя — або в сильних емоціях, які підточують наше життя, або в розмірених заняттях, які перетворюють його на щось подібне до чудово налаштованого англійського механізму. Вище цього щастя стоїть так звана благородна допитливість, прагнення розкрити таємниці природи й навчитися впливати на її явища. Ось вам двома словами мистецтво й наука, пристрасть і спокій. Отже, усі людські пристрасті, розпалені зіткненнями інтересів у вашому нинішньому суспільстві, проходять переді мною, і я влаштовую їм огляд, а сам живу спокійно. Тобто вашу наукову допитливість, своєрідну боротьбу, у якій людина завжди зазнає поразки, я замінюю вивченням усіх потаємних пружин, що рухають людством. Одне слово, я володію світом, не стомлюючи себе, а світ не має наді мною ніякої влади.

— Ось я розповім вам про дві події, що сталися сьогодні вранці, — провадив він після короткої мовчанки, — і ви зрозумієте, у чому моя втіха.

Він підвівся, зачинив двері на засув і знову сів у крісло.

— Сьогодні вранці, — сказав він, — я мав подати на оплату тільки два векселі. (...) Перший вексель, вартістю тисяча франків, дисконтував у мене один молодик, красень мальований і чепурун. А видала вексель одна з найвродливіших парижанок, дружина багатого поміщика, та ще й графа. Чому ця графиня підписала боргове зобов'язання, юридично не дійсне, але практично цілком надійне? Бо ці жалюгідні дамочки так бояться скандалу, пов'язаного з опротестуванням векселя, що ладні розплатитися власною особою, якщо не можуть заплатити грішми. Мені закортіло розкрити таємну ціну цього векселя. (...) Другий вексель на таку ж суму, підписаний Фанні Мальво, дисконтував у мене торговець полотном, чие підприємство, либонь, на межі краху. Бо жодна людина, яка має бодай маленький кредит у банку, ніколи не прийде в мою крамничку: перший же її крок від дверей до мого письмового столу означає розпач, неминуче банкрутство й марні спроби отримати позику десь-інде. Отож мені доводиться мати справу тільки із зацькованими оленями, за якими женеться зграя кредиторів. Скільки припущень я робив, виходячи сьогодні вранці з дому! Якщо ці жінки не мають чим заплатити, вони, звичайно, приймуть мене ласкавіше, аніж батька рідного. (...)

Тут старий подивився на мене — у його погляді була холодна незворушність.

— А я неблаганний! — сказав він. — Я приходжу, як привид помсти, як докір сумління. Ну, гаразд. Облишмо здогади. Приходжу.

— Графиня ще в ліжку, — каже мені покоївка.

— А коли її можна побачити?

— Не раніше полудня. (...) Вона повернулася з балу о третій ранку.

— Перекажіть їй, що приходив Гобсек. Ополудні я ще навідаюся.

І я пішов собі, залишивши брудні сліди на килимі, постеленому на сходах. Я люблю бруднити підощвами чобіт килими в оселях багатіїв — не через дріб'язкове самолюбство, а щоб дати їм відчутти пазуристу лапу Невідворотності. Приходжу на вулицю Монмартр, знаходжу непоказний будинок, штовхаю стару хвіртку у воротах і бачу похмурий двір, куди ніколи не заглядає сонце. (...)

— Панна Фанні Мальво вдома?

— Вона вийшла. Але якщо ви принесли для оплати вексель, то вона залишила для вас гроші.

— Я зайду ще, — відповідаю. (...)

Рівно ополудні я вже був у вітальні, перед спальнею графині. (...)

Із солоденького голосу служниці я зрозумів, що заплатити господиня не має чим. Зате яку красуню я там побачив! У поспіху вона тільки накинула на голі плечі кашемірову шаль і куталася в неї так уміло, що під шаллю легко вгадувалися форми її прегарного тіла. На ній був пеньюар, оздоблений білосніжним рюшем — отже, не менше двох тисяч франків на рік тут витрачали тільки на пралю, адже не кожна візьметься за прання такої тонкої білизни. На голові в графині була недбало зав'язана, наче в креолки, яскрава шовкова хустинка, з-під якої вибивалися пишні чорні кучері. Розкрита зібгана постіль свідчила про тривожний сон. Художник дорого заплатив би, щоб побути хоча кілька хвилин у такій спальні. Від складок запони віяло солодкою млістю, пом'ята подушка на голубій пуховій перині, що чітко вирізнялася на лазуровому тлі білосніжним мереживом, здавалося, ще зберігала відбиток досконалих форм, які збуджували уяву. На ведмежій шкурі, розстеленій під левами, вирізьбленими на ліжку з червоного дерева, білили атласні черевички, що їх жінка недбало скинула там, повернувшись стомлена з балу. Зі спинки стільця звисала пом'ята сукня, торкаючись рукавами підлоги. Панчохи, які здуло б найлегшим подихом вітерцю, обвилися навкруг ніжки крісла. Білі підв'язки, здавалося, майоріли над диванчиком. На полиці каміна переливалося всіма барвами напіврозкрите коштовне віяло. Шухляди комода залишилися висунутими. По всій кімнаті були розкидані квіти, діаманти, рукавички, букет, пояс. Усюди були розкіш і безлад, краса, позбавлена гармонії. Та вже злидні, що причаїлися під усією цією розкішшю, підводили голову й загрожували цій дамі або її коханому, показуючи свої гострі зуби. Стомлене обличчя графині пасувало до її спальні, усіяної рештками вчорашнього свята. Дивлячись на розкидані повсюди одєжини та прикраси, я відчув жалість; ще вчора вони були її вбранням, і хтось милувався ним. Ці ознаки кохання, отруєного каяттям, ознаки розкоші,

суєти та легковажного життя свідчили про танталові зусилля — упіймати швидкоплинні насолоди. Червоні круги на обличчі в молодій жінки свідчили про ніжність її шкіри; але риси її обличчя немов застигли, темні плями під очима позначалися різкіше, ніж звичайно. І все ж таки в ній нуртувала природна енергія, й усі ці сліди нерозважливого життя не псували її краси. Очі в неї іскрилися. Вона була схожа на одну з Іродіад пензля Леонардо да Вінчі (адже я колись перепродував картини), від неї віяло життям і силою. Ні в лініях її стану, ні в рисах обличчя не було нічого жалюгідного, вона вселяла кохання, а сама здавалася сильнішою, ніж кохання. Вона сподобалася мені. Давно вже моє серце так не калатало. Отже, я вже отримав плату! Хіба не віддав би я тисячу франків за те, щоб пережити відчуття, які нагадали б мені дні молодості?

Графиня запропонувала мені сісти.

— Чи не будете ви такі ласкаві, добродію, і не відсунете трохи термін сплати? — сказала вона.

— До завтрашнього полудня, графине, — відповів я, згоргаючи вексель, який показав їй. — Раніше я не маю права опротестувати ваш вексель.

А подумки я говорив їй: «Плати за всю цю розкіш, плати за свій титул, за своє щастя, за переваги, якими ти користуєшся. Щоб охороняти своє добро, багатії винайшли трибунали, суддів, гільйотину, до якої дурні люди самі пориваються, наче метелики до згубного вогню. Та хоч ви й спите на шовках і шовком укриваєтеся, вам немає куди сховатися від докорів сумління, ви усміхаєтеся, а під усмішкою скрегочете зубами, і страшні химери вгороджують вам пазурі в серце».

— Опротестувати вексель? Та ви що! Невже ви так мало мене шануєте? — вигукнула графиня, утупивши в мене погляд. (...)

У цю хвилину хтось тихенько постукав у двері, до кімнати зайшов чоловік — безперечно, сам граф.

Графиня подивилася на мене, і я зрозумів її погляд: вона стала моєю рабою.

— Вам чого треба, добродію? — запитав мене граф.

І я побачив, що жінка затремтіла з голови до ніг. (...)

— Це один з моїх постачальників, — сказала вона.

Граф повернувся до мене спиною, а я витяг із кишені ріжок згорнутого векселя. Побачивши цей невблаганний жест, жінка підійшла до мене й тицьнула мені в руку діамант.

— Візьміть і йдіть звідси, — сказала вона.

В обмін на діамант я віддав їй вексель і, поклонившись, вийшов. Діамант я оцінив не менш як у тисячу двісті франків. На подвір'ї я побачив цілий натовп челяді — одні чистили собі лівреї, другі ваксували чоботи, треті мили розкішні карети. «Ось що приводить цих людей до мене, — подумав я. — Ось що змушує їх у пристойний спосіб красти мільйони, зраджувати свою батьківщину. Щоб не брѳохати по багнюці

пішки, великий пан або той, хто його мавпує, ладен з головою пірнути в іншу багнюку». У що мить ворота розчинились і пропустили екіпаж молодика, який дисконтував у мене вексель.

— Ласкавий пане, — звернувся я до нього, коли він вийшов, — ось двісті франків, передайте їх, будь ласка, графині й скажіть їй, що я згоден потримати в себе заставу, яку вона мені сьогодні дала, але не більше тижня.

Світський хлюст узяв двісті франків і глузливо посміхнувся, наче хотів сказати: «Ага! Заплатила! От і чудово!»

І на його обличчі я прочитав усе майбутнє графині. Цей білявий красень, цей холодний, бездушний картяр і сам розориться, і розорить графиню, розорить її чоловіка, розорить дітей. (...)

Потім я подався до Фанні Мальво. Вузькими крутими сходами я піднявся на шостий поверх, і мене впустили у квартиру з двох кімнат, де все блищало чистотою, як нова монета. Мене прийняла мадмуазель Фанні, молода дівчина, одягнена просто, але з вишуканістю парижанки: у неї було свіже личко, привітний погляд. Повсюди лежали стоси розкроєного полотна, і я зрозумів, чим заробляє вона собі на життя, — Фанні була швачкою. Вона стояла переді мною, наче дух самоти. Я подав їй вексель і сказав, що вранці не застав її вдома.

— Але ж я залишила гроші у воротарки, — мовила вона.

Я вдав, ніби недочув.

— Ви, мабуть, рано виходите з дому?

— Узагалі я рідко виходжу. Та коли ти всю ніч працюєш, іноді хочеться вранці скупатися.

Я подивився на неї та з першого погляду розгадав її. Цю дівчину нестатки змушували працювати, не розгинаючи спini. Від неї віяло глибокою порядністю, справжньою доброчесністю. Я мав таке відчуття, ніби опинився в атмосфері щирості, душевної чистоти, і мені навіть дихати стало легко. Я майже розчулився. У мене навіть виникло бажання позичити їй грошей усього лише з дванадцятьма відсотками, аби допомогти їй купити яке-небудь прибуткове діло. «Е, ні, — сказав я собі. — У неї, либонь, є двоюрідний братик, що змусить її ставити підпис на векселях і оббере бідолашку». Отож я пішов, картаючи себе за недоречну великодушність, бо не раз мав нагоду переконатися в тому, що хоча самому добродійнику добре діло часом і не завдає шкоди, воно завжди занапащає того, кому зроблено послугу. Коли ви ввійшли, я саме подумав про Фанні Мальво — от із кого вийшла б хороша дружина й мати. Я порівнював її життя, доброчесне й самотнє, з життям графині, яка, почавши підписувати векселі, неминуче скотиться на саме дно ганьби.

На якусь мить він замовк і замислився, а я тим часом роздивлявся його.

— Так от і скажіть, — раптом озвався він, — хіба погані в мене розваги? Хіба не цікаво заглянути в найпотаємніші куточки людського серця? Хіба не цікаво розгадати чуже життя й побачити його зсередини,

без жодних прикрас? Яких тільки картин не надивишся! Тут і бридкі виразки, і невтішне горе, і любовні пристрасті, і злидні, які штовхають у води Сени, і втіхи молодика, що ведуть просто на ешафот, і сміх розпачу, і пишні свята. Сьогодні бачиш трагедію: чесний батько родини на-клав на себе руки, бо не міг прогодувати дітей. Завтра дивишся комедію: молодий гульвіса розіграє перед тобою сцену влещування Діманша боржником — у сучасному варіанті. Ви, звичайно, читали про знамениту красномовність новоявлених проповідників кінця минулого сторіччя. Я іноді марнував час — ходив їх послухати, і де в чому вони впливали на мої погляди, але на мою поведінку — ніколи, як висловився, не пам'ятаю хто. Так от, усі ці ваші уславлені балакуни, усілякі там Мірабо, Верньйо й інші — жалюгідні заїки, якщо порівняти їх з моїми повсякденними ораторами. Якась закохана дівчина, старий купець, що стоїть на порозі краху, мати, котра намагається приховати синову провину, митець без шматка хліба, вельможа, який потрапив у неласку й через брак грошей от-от утратить усе, чого вдалося йому досягти за довгі роки зусиль — усі ці люди вражають мене силою свого слова. Чудові актори — і грають вони для мене одного! Та ошукати мене їм ніколи не вдається. У мене погляд, як у Господа Бога, я зазираю в душі. Від мого пильного ока ніщо не сховається. А хіба можуть у чомусь відмовити тому, у чиїх руках мішок із золотом? Я досить багатий, щоб купувати людську совість, щоб управляти міністрами через тих, хто має на них вплив, починаючи від секретарів і закінчуючи коханками. Я міг би, якби захотів, володіти найпрекраснішими жінками й купувати чиї завгодно пестоці. Хіба це не втіха? Таких, як я, у Парижі набереться десяток. Ми — повелителі ваших доль, мовчазні, нікому не відомі. Що таке життя? Машина, яку приводять у рух гроші. Золото — ось душа вашого нинішнього суспільства. Поєднані спільними інтересами, я та мої приятелі по ремеслу збираємось у певні дні тижня в кафе «Феміда», біля Нового мосту. Там ми відкриваємо один одному фінансові таємниці. Ніяке багатство не може нас обманути, ми володіємо секретами всіх значних сімейств. Будучи богословами біржі, ми утворюємо ніби трибунал святої інквізиції, де розглядаємо й судимо, здавалося б, найневинніші вчинки маєтних людей і завжди вгадуємо правильно. Один із нас наглядає за судейським станом, другий — за банкірами, третій — за чиновниками, четвертий — за торговцями. А під моїм наглядом перебувають світські гультяї, митці, картярі — тобто найцікавіша людність паризького суспільства. Кожен з них завжди готовий вибовкати таємницю свого ближнього. Ось тут, — додав він, постукавши себе по лобі, — у мене терези, на яких зважуються спадки та корисливі інтереси всього Парижа. Ну, тепер ви зрозуміли, — сказав він, повернувши до мене бліде, наче вилите із срібла, обличчя, — які пристрасті й насолоди ховаються за цією застиглою маскою, що так часто дивувала вас своєю нерухомістю?

Я повернувся до себе геть приголомшений. Цей дідок виріс у моїх очах, перетворився на фантастичного ідола, на уособлення влади золота. І життя, і люди вселяли мені в ту хвилину жах.

«Невже все зводиться до грошей?» — запитував я себе.

Пам'ятаю, я довго не міг заснути. Мені ввижалися купи золота. Бен-тежив мене й образ прекрасної графині. На свій сором, признаюся, що вона цілком затулила собою образ простого й чистого створіння, приреченого на тяжку працю. Але наступного ранку, у туманному мареві пробудження, переді мною в усій своїй красі постала лагідна Фанні, і я вже думав тільки про неї.

— Знаєте, я не бачу в цій історії нічого такого, що могло б стосуватися нас, — мовила пані де Гранльє.

— Содом і Гоморра! — вигукнув Дервіль, уживши свій улюблений вираз. — Зараз я розбуджу Каміллю — нехай вона знає, що зовсім недавно її щастя залежало від татуса Гобсека. Кілька днів тому старий помер, доживши до вісімдесяти дев'яти років, і скоро молодий граф де Ресто вступить у володіння чималим багатством. Як і чому — це я вам поясню. А що стосується Фанні Мальво, то ви її добре знаєте — тепер вона моя дружина. (...)

— Через кілька днів після моєї розмови із старим голландцем, — провадив Дервіль, — я захистив дисертацію, отримав ступінь ліценціата права та вступив до колегії адвокатів. Довіра до мене старого скнари Гобсека дуже зросла, і він узяв собі за звичай радитися зі мною. (...) Попрацювавши три роки в конторі стряпчого, я отримав там посаду старшого клерка й переїхав з вулиці Гре. (...) Десь років через два мій хазяїн, гультай і марнотратник, опинився в скрутних обставинах і мусив продати свою контору. Якби діяльному, освіченому й розумному стряпчому хтось позичив півторасти тисяч франків, він, купивши контору, міг би пристойно жити на прибутки з неї, виплачувати проценти й років за десять розквитатися з боргом. (...) У мене ж не було за душею нічого. (...) Проте шанобливе бажання та якийсь промінчик надії навіяли мені зухвалу думку звернутися до Гобсека. Отож якось увечері я повільно вирушив пішки на вулицю Гре. Серце в мене калатало, коли я постукав у двері того похмурого будинку. (...)

Татусь Гобсек упустив мене лише після того, як роздивився в заграшоване віконце моє обличчя.

— Отже, ваш хазяїн продає контору? — сказав він своїм писклявим голоском.

— Звідки ви знаєте? Він ще нікому про це не казав, окрім мене. (...)

На мить запала мовчанка. Я сидів геть розгублений. (...)

Він зробив жест, що означав: «Говоріть!»

— Я знаю, розчулити вас неможливо. Справи роблять по-діловому, без розчуленого базікання та жалісливих звірянь. А вони в мене ось які. Контора мого хазяїна дає йому щорічно двадцять тисяч франків, але я

певен, що в моїх руках вона даватиме сорок. Він просить за неї півтора тисяч. Я відчуваю, ось тут дещо є, — сказав я, постукавши себе пальцем по лобі, — і якби ви позичили мені суму, необхідну для купівлі контори, я за десять років розквитався б із вами.

— Добре сказано, — відповів татусь Гобсек, потиснувши мені руку. — А які гарантії? — запитав він, змірявши мене поглядом з голови до ніг. — Ніяких, — додав після паузи. (...) — Завтра ми поговоримо про цю справу. Я подумаю.

Назавтра, о восьмій ранку, я був уже в старого. (...) Він подивився на мене, кахикнув, завовтузився на стільці й сказав:

— Ну що ж, спробуємо домовитися. (...) Я беру за свої позики п'ятдесят відсотків, — провадив він. — А іноді — сто, двісті, а то й п'ятсот. (...) Але з вас по знайомству я візьму тільки тринадцять відсотків річних. (...) Улаштує?

— Улаштує, — відповів я.

— Але якщо для вас це дорого — торгуйтеся!

— Я розраховуюся, доведеться тільки налягти на роботу.

— Розумію! — мовив він, скося зиркнувши на мене лукавим поглядом. — Отже, клієнти розраховуються?

— Е, ні, хай йому чорт! — вигукнув я. — Гонорари я братиму за такою.

— На деякі справи такси не існує, — наприклад, на любовні угоди, на відстрочки платежів. Я скрізь рекомендуватиму вас як обізнаного й тямущого стряпчого, і вам принесуть стільки кляузних судових позовів, що ваші приятелі по ремеслу луснуть від заздрощів. Отже, ви матимете дві клієнттури; одна дістанеться вам у спадок від колишнього патрона, другу забезпечу вам я. Мабуть, потрібно б узяти з вас п'ятнадцять відсотків за свої півтора тисяч.

— Гаразд, хай буде п'ятнадцять, але не більше, — мовив я твердо, усім своїм виглядом показуючи, що це — межа.

Татусь Гобсек полагіднів. Він, певно, був задоволений мною. (...)

— Живіть скромно, а то втратите мою довіру. Не здумайте заводити в домі розкіш. Найміть стару служницю — однієї досить. Я приходитиму до вас, довідуватимуся, чи в доброму ви здоров'ї. Адже я — хехе! — вкладу у вас цілий капітал. Треба ж мені буде знати, як у вас ідуть справи. Ну, будьте. Приходьте ввечері з вашим патроном. (...)

Через три місяці я став стряпчим. Хоч я мав виплачувати Гобсекові величезні проценти, менше ніж за п'ять років я цілком розквитався з ним. Я одружився з Фанні Мальво, яку щиро любив. Помер один з її дядьків, забагатілий селянин, і залишив їй у спадок сімдесят тисяч франків. Ці гроші допомогли мені розквитатися з Гобсеком. Через рік після купівлі контори мене майже силоміць зтягли на одну парубочьку гулянку. Один з моїх приятелів улаштував обід, програвши заклад молодому франту Максимові де Траю, знаменитому світському лево-

ві. Слава про цього вишуканого денді гриміла тоді в усіх салонах. (...) Я часто чув про цього типа й, зустрічаючи його у світському товаристві, старанно уникав небезпечної честі познайомитися з ним. Але цього разу мій приятель так наполегливо запрошував мене на обід, що я вже не міг відмовитися. (...) І ось посеред п'яного розгардіяшу граф де Трай спробував здобути мою прихильність. (...) Не знаю вже, як це сталося, але він цілком мене зачарував і, виходячи з вітальні, я пообіцяв, що завтра поведу його до татуса Гобсека. Максим де Трай з дивовижною спритністю обплутав мене балачкою, у яку вельми доречно вставляв слова «честь», «шляхетність», «порядна жінка», «розпач» і такі інші. Наступного ранку я прокинувся та спробував поновити в пам'яті вчорашню розмову: здається, дочка одного з моїх клієнтів потрапила в прикре становище, її добре ім'я — під загрозою, вона може втратити повагу й любов свого чоловіка, якщо сьогодні вранці не роздобуде п'ятдесят тисяч франків. Ішлося нібито про картярський борг, про рахунки каретника й ще якісь витрати. Тільки тепер зрозумів я, чому мій приятель так наполегливо запрошував мене на бенкет. (...) Тільки-но я встав з ліжка, як з'явився й пан де Трай. (...)

Коли ми приїхали на вулицю Гре, світський лев почав озиратися навколо з такою напруженою тривоگوю, що я вкрай здивувався. Його обличчя то блідло, то червоніло, то навіть ставало жовтим, а коли він побачив двері будинку Гобсека, на лобі в нього заблищали крапельки поту. У ту мить, коли ми вискочили з кабріолета, у вулицю Гре завернув фіакар. Своім яструбиним оком світський чепурун одразу помітив у глибині того екіпажа жіночу постать, і на його обличчі промайнув вираз майже дикої радості. Ми піднялися до старого лихваря.

— Пане Гобсек, — сказав я, — рекомендую вам одного зі своїх найкращих друзів. (— Остерігайтеся його, як чорта, — прошепотів я на вухо старому). Сподіваюся, що на моє прохання ви повернете йому свою прихильність (за високі проценти, звісно) і визволите його зі скрути (якщо вам це вигідно).

Пан де Трай поклонився лихвареві, сів і, готуючись вислухати його, прибрав улесливо-граційної пози царедворця, що зачарувала б кого завгодно; але мій Гобсек і далі сидів у кріслі біля каміна нерухомо, незворушний і схожий на статую Вольтера. На знак привітання він тільки трохи підняв над головою зношеного кашкета, відкривши смужку жовтого, наче старий мармур, черепа, яка довершила його схожість зі статуєю.

— Гроші я маю тільки для своїх постійних клієнтів, — сказав він. (...) — Чи ж можу я позичити бодай одне су людині, у якої тридцять тисяч боргу й жодного сантима за душею? (...)

— Мої векселі буде оплачено.

— Можливо.

— І в нашому з вами випадку йдеться тільки про те, чи зможу я дати вам достатню застава під ту суму позики, яку хочу у вас попросити.

— Справедливо.

З вулиці почувся шум фіакра, що зупинився біля під'їзду.

— Зараз я принесу вам дещо, і, гадаю, ви будете задоволені, — сказав молодик і вибіг з кімнати.

— О сину мій! — вигукнув Гобсек, підвівшись і схопивши мене за руки. — Якщо застава в нього справді цінна, ти мені врятував життя! Лихварі надумали влаштувати мені лихий жарт. Та завдяки тобі я сам сьогодні посміюся з них.

У радості старого було щось моторошне. (...) Він сів у крісло за стіл. Обличчя його знову стало блідим і спокійним.

— Так, так, — озвався він, обернувшись до мене. (...) — Я чую в коридорі ходу дами-аристократки.

Справді, молодий чепурун увійшов, ведучи під руку даму, у якій я відразу впізнав з розповіді Гобсека ту саму графиню, у чий спальні він колись побував. (...) Вона була така гарна, що я пожалів її, попри її гріхи. Певно, жорстока мука краяла їй серце, шляхетні й горді риси зсудомлював погано прихований біль. Молодий франт став її злим генієм. Я подивувався проникливості Гобсека, який ще чотири роки тому передбачив майбутнє цих двох людей, коли йому потрапив до рук їхній перший вексель. (...)

— Добродію, чи можна отримати повну вартість ось за ці діаманти, проте залишивши за собою право потім викупити їх? — запитала графиня тремтячим голосом, подаючи Гобсекові скриньку.

— Можна, ласкава пані, — утрутився я в розмову. (...)

Графиня зігнула з полегкістю. Граф Максим спохмурнів, боячись, що за цієї умови лихвар дасть менше, адже вартість діамантів нестійка. Гобсек схопив лупу й заходився мовчки роздивлятися, що там лежало в скриньці. Його бліде обличчя зарум'янилося, очі, у яких віддзеркалювався блиск діамантів, ніби спалахнули потойбічним вогнем. Він підвівся, підійшов до вікна, підніс діаманти до свого беззубого рота, мовби хотів їх пожерти. Підносячи до очей то браслети, то сережки з підвісками, то намиста, то діадеми, він белькотів щось незрозуміле й роздивлявся їх на світлі, щоб визначити відтінок, чистоту води й грані діаманта. Він діставав коштовності зі скриньки, клав їх туди, знову витягував і обертав у себе перед очима, щоб вони заграли всіма своїми вогнями, схожий у цей час більше на дитину, ніж на старого діда, а власне, і на дитину, і на діда водночас. (...)

— Ну, то як? — спитав граф, ляснувши Гобсека по плечу.

Старий здригнувся. Він відірвався від улюблених цяцьок, поклав їх на письмовий стіл, сів у крісло й знову перетворився на лихваря — твердого, незворушного та холодного, як мармуровий стовп.

— Скільки вам треба?

— Сто тисяч франків. На три роки, — відповів граф. (...)

Я помітив, що графиня наче заціпеніла, поринувши в роздуми. Може, нарешті вона збагнула, у яку прірву скотилася? Може, у душі цієї жінки ще залишилася крихта совісті? (...)

— Я даю вісімдесят тисяч готівкою, а ви залишаєте мені діаманти, — сказав Гобсек. (...)

Молодий чепурун зблід як смерть. Графиня, вочевидь, вагалася. (...) Максим де Трай підійшов до неї, і, хоча він говорив пошепки, я розчув слова:

— Прощай, люба Анастасі, будь щаслива! А я... завтра я вже звільнюся від усіх тривог.

— Я приймаю ваші умови, добродію! — вигукнула молода жінка, звертаючись до Гобсека.

— От і гаразд, — відповів старий. — Нелегко ж вас умовити, красунечко. — Він підписав банківський чек на п'ятдесят тисяч і подав його графині. — А на додачу до цього, — сказав він з усмішкою, що вельми скидалася на вольтерівську, — я в рахунок платіжної суми дам вам на тридцять тисяч векселів, надійність яких ви не станете заперечувати. Це те саме, якби я виклав вам цю суму золотом. Граф де Трай щойно заявив мені: «Мої векселі буде оплачено», — додав Гобсек, подаючи графині векселі з підписом графа де Трая, які напередодні опротестував хтось із Гобсекових приятелів і які, мабуть, дісталися йому за безцінь.

Молодий чепурун загарчав — і в тому гарчанні виразно почувлися слова: «Старий падлюка!» (...)

Графиня підвелася, поклонилаь і вибігла, мабуть, охоплена жахом. Панові де Траю довелося вийти за нею. (...)

Коли двері зачинилися й обидва екіпажі від'їхали, Гобсек підхопився на ноги й пустився в танець, приказуючи:

— А діаманти в мене! А діаманти тепер мої! І як дешево дісталися! (...)

Ця люта радість, це злісне торжество дикуна, що заволодів блискучими камінчиками, змусили мене здригнутися. Я отетерів, заціпенів.

— А, ти ще тут, мій хлопчику, — сказав він. — Ми сьогодні пообідаємо вдвох. (...)

Помітивши, нарешті, вираз мого обличчя, він знову став холодний і незворушний. (...)

У цю мить у коридорі почувлися чийсь покvapні кроки. Хтось зупинився біля дверей Гобсекової кімнати й несамовито постукав у них. Лихвар виглянув у віконечко й відчинив двері. Увійшов чоловік років тридцяти п'яти, що, мабуть, здався Гобсекові сумирним, незважаючи на свій гнівний стук. (...) Це був чоловік графині.

— Добродію, — сказав він Гобсекові, до якого повернувся весь його спокій (...) — ви щойно купили в моєї дружини за надзвичайно низьку ціну діаманти, які їй не належать, — це фамільні коштовності.

— Я не вважаю себе зобов'язаним утаємничувати вас у подробиці своїх ділових угод, але скажу вам, пане граф, що коли дружина взяла у вас без дозволу діаманти, вам потрібно попередити в письмовій формі всіх ювелірів, щоб їх не купували, — вона могла продати їх частинами. (...)

— Прощайте, добродію! — вигукнув граф, блідий від гніву. — Існує суд!

— Авжеж, існує. Оцей пан, — додав він, показуючи на мене, — був свідком продажу.

Бачачи, що справа повертає на серйозне, я вирішив утрутитися.

— Графе, — сказав я, — ви маєте слухність, але й пан Гобсек ні в чому не завинив. Я стряпчий і як особа службова, та й просто як людина порядна, вважаю за свій обов'язок підтвердити, що діаманти було продано в моїй присутності; але не думаю, щоб вам пощастило довести незаконність цієї операції, та й установити, що продані діаманти належать вам, буде нелегко. Пан Гобсек — людина порядна й не стане заперечувати, що купив діаманти з великою вигодою для себе, а я за своїм обов'язком і за велінням совісті засвідчу це. Але якщо ви звернете до суду, шансів на успіх у вас мало. Тому я раджу вам піти на мирову з паном Гобсеком, який на суді легко доведе свою непричетність до злочинних намірів вашої дружини. (...)

Лихвар умочав хліб у каву та снідав із цілковитою незворушністю. Але, почувши слово «мирову», він глянув на мене, мовби хотів сказати: «Молодець! Моя наука не пропала для тебе марно». Граф подякував мені доброзичливою усмішкою. Після тривалих переговорів, під час яких Гобсек лукавством і жадібністю перевершив би учасників будь-якого дипломатичного конгресу, я склав текст угоди: граф визнавав, що отримав від Гобсека вісімдесят п'ять тисяч франків (ця сума включала й позикові проценти), а Гобсек зобов'язувався в разі виплати йому всієї суми повернути графові діаманти.

— Яке марнотратство! — вигукнув граф, підписуючи угоду. — Як перекинути місток через цю прірву?

— У вас багато дітей, графе? — серйозним тоном спитав Гобсек.

На ці слова граф здригнувся й нічого не відповів — мабуть, лихвар, наче досвідчений лікар, зразу намацав його болюче місце.

— Так, так, — пробурмотів Гобсек, чудово зрозумівши понуру мовчанку графа. — Я всю вашу історію наперед знаю. Ця жінка — демон, а ви, мабуть, її досі любите. Хочете врятувати свій статок, зберегти його для котрогось із дітей? У такому разі киньтесь у вир світських розваг і частіше навідуйтеся до Гобсека. У світі називатимуть мене жидом, турком, лихварем, грабіжником, казатимуть, що я розоряю вас. А мені байдуже! Хай-но хто спробує образити мене! Ніхто так не володіє шпагою й пістолетом, як ваш слуга покірний. А ви тим часом знайдіть, якщо зможете, вірного друга та шляхом фіктивного продажу передайте йому

своє майно. Це, здається, називають фідеїкоміс? — запитав він, обернувшись до мене.

Граф, здавалося, не слухав, цілком заклопотаний своїми турботами (...).

Через кілька днів після цих подій, що відкрили мені огидну таємницю з життя світської дами, граф уранці ввійшов до мого кабінету.

— Добродію, — звернувся він до мене, — я хочу порадитися з вами в одній дуже важливій справі. Я цілком довіряю вам і сподіваюся довести це на ділі. (...) Так от, добродію, я дещо дізнався про того дивного чоловіка, якому ви завдячуєте своїм становищем, — сказав мені граф. — За моїми відомостями, цей Гобсек — філософ із школи циніків. Якої ви думки про його порядність?

— Гобсек зробив для мене добре діло, графе (...). За п'ятнадцять процентів, — додав я, засміявшись. (...) — У татуса Гобсека є правило, якого він завжди дотримується у своїй поведінці. Він уважає, що гроші — це товар, який із чистим сумлінням можна продавати дорожче або дешевше, залежно від обставин. А якщо відкинути його фінансові принципи та філософські міркування про людську природу, якими він виправдовує свої лихварські звички, то я глибоко переконаний, що, поза цими справами, він — найчесніша людина в усьому Парижі. У ньому співіснують дві людини: скнара та філософ, створіння нице та створіння шляхетне. Якби мені довелося вмерти, залишивши малих дітей, він став би їхнім опікуном. Ось, добродію, яким я уявляю собі Гобсека, виходячи з власного досвіду. Я нічого не знаю про його минуле життя. Можливо, він був піратом; можливо, мандрував світом, торгуючи діамантами чи людьми, жінками чи державними таємницями, але я глибоко переконаний, що жодна людська душа не гартувалася в таких жорстоких випробуваннях, як він. Того дня, коли я приніс йому решту боргу й цілком із ним розрахувався, я запитав, чому він злупив з мене такі високі відсотки й чому, бажаючи допомогти мені, як другові, він не зробив цього безкорисливо. «Сину мій, я звільнив тебе від вдячності. Ти знаєш, що ти нічим мені не зобов'язаний, і тому ми залишаємося найкращими друзями». Ця відповідь, добродію, краще за будь-які слова пояснить вам вдачу Гобсека.

— Моє рішення безповоротне, — сказав мені граф. — Підготуйте необхідні документи, за якими я передам Гобсекові право на володіння моєю власністю. І тільки вам, добродію, довірю я скласти зустрічну розписку, у якій він підтвердить, що продаж є фіктивним, візьме на себе зобов'язання управляти моєю маєтністю на власний розсуд і передати її моєму старшому синові, коли той досягне повноліття. Але тепер я повинен признатися вам: зберігати цей дорогоцінний документ у себе я боюся. Не довірю я розписку й синові — він надто любить свою матір. Ви не відмовитеся взяти її на збереження? На випадок своєї смерті Гобсек призначить вас спадкоємцем моєї власності. Отже, я все передбачив (...) — граф замовк, і вигляд у нього був дуже схвилюваний. (...)

Я провів його до дверей своєї контори. (...) Минуло багато часу після затвердження купчої, а я все ще не отримав зустрічної розписки, яка мала зберігатись у мене. (...) Та все ж таки, пригощаючи якимось Гобсека обідом у себе вдома, я спитав у нього, коли ми підвелися з-за столу, чи не знає він, чому нічого більше не чути про графа де Ресто.

— На це є поважні підстави, — відповів лихвар. — Граф при смерті. Такі ніжні душі не вміють зладнати з горем, і воно вбиває їх. (...) Справа з його спадком — для вас ласий шматок.

Я подивився на свого гостя та спитав, щоб розвідати його наміри:

— Поясніть, чому з усіх людей тільки граф і я пробудили у вас співчуття.

— Тому що тільки ви й він довірилися мені без викрутасів, — відповів він.

Хоча ця відповідь давала мені підстави надіятися, що Гобсек не стане зловживати своїм становищем, навіть якщо зустрічна розписка пропаде, я все-таки вирішив відвідати графа. Мене провели до вітальні, де графиня гралася зі своїми дітьми. Коли лакей доповів про мене, вона рвучко підхопилася на ноги, пішла, було, назустріч мені, але потім сіла й мовчки показала мені рукою на крісло біля каміна. (...)

— Мені дуже треба поговорити з графом, пані...

— Якщо вам це вдасться, ви будете щасливіші, ніж я, — урвала мене графиня. — Граф нікого не хоче бачити, він насилу терпить візити лікаря й відкидає всі турботи, навіть мої. (...)

— Зрозумійте мене, пані, — знову заговорив я. — Ідеться про надзвичайно важливі інтереси... (...)

— Я звелю, щоб йому переказали про ваше бажання побачитися з ним.

Увічливий тон і люб'язний вигляд, з яким вона це сказала, не обманули мене. Я зрозумів, що вона ніколи не допустить мене до свого чоловіка. (...) Я попрощався з нею й пішов...

А зараз я розповім, як закінчилася ця драма. Відколи граф де Ресто про людське око поринув у вир світських розваг і заходився розтринькувати свій статок, між подружжям не раз відбувалися прикрі сцени. А коли він захворів і зліг, проявилася вся його відраза до графині та двох молодших дітей; він заборонив їм заходити до своєї спальні, а коли вони пробували порушити заборону, це призводило до таких шалених випадків, що лікар благав графиню підкоритися розпорядженням чоловіка. Пані де Ресто бачила, як уся власність родини — землі, маєтки, навіть дім, у якому вона жила, — переходить до рук Гобсека; певне, лихвар здавався їй казковим страховищем, що пожирало її багатство, і вона, звичайно, здогадалася про задум свого чоловіка. Де Трай, рятуючись від запеклого переслідування кредиторів, подорожував по Англії. Графиня думала, що чоловік обертає своє багатство на гроші й що жмут банкнотів, на який

воно перетворилося, лежить у скриньці де-небудь у нотаря або в банку. За її розрахунками, у графа мав бути на руках документ, за яким усе його майно переходило до старшого сина. Отож вона вирішила взяти чоловікову спальню під найпильніший нагляд. Цілий день вона просиджувала у вітальні, біля чоловікової кімнати, дослухаючись до кожного його слова, до найтихшого шарудіння. На ніч їй тут-таки стелили постіль, але вона майже не склеплювала очей. Лікар був цілком на її боці. Її вдавана відданість хворому всіх захоплювала. Найсуворіший поборник моралі мусив би визнати, що почуття материнської любові виявилось у графині навдивовижу сильним. Вона обожнювала дітей і намагалася приховати від них правду про своє розпусне життя; їхній вік легко дозволяв зробити це та вселити їм любов до себе. Вона дала їм чудову, блискучу освіту. Признаюся, я сам ставився до цієї жінки з певним захватом і співчуттям, за що Гобсек не раз підсміювався з мене. На той час графиня вже переконалася в підлоті Максима де Трая та гіркими слізьми спокутувала свої гріхи. Щоразу, коли юний Ернест виходив із батькової кімнати, вона піддавала його допитові, прагнучи довідатися, як поведився граф, що він казав. Хлопець охоче відповідав на всі запитання матері, приписуючи їй цікавість ніжній любові до батька. Мої відвідини стривожили графиню; вона побачила в мені виконавця мстивих намірів графа та сповнилася рішучості не допустити мене до вмираючого. Сповнений тривожних передчуттів, я дуже хотів домогтися побачення з графом, бо мене непокоїла доля зустрічної розписки. Якби цей документ потрапив до рук графині, вона могла б пред'явити його, і тоді почалася б нескінченна судова тяганина між нею та Гобсеком. Я хотів заповігти таким неприємностям і тому пішов до графині вдруге. (...)

Коли графиня та я опинилися віч-на-віч, я зразу відчув, що вона ненавидить мене, і зрозумів чому, хоча вона приховувала свої почуття під найвишуканішою люб'язністю та вдаваною щирістю. Жінка завжди ненавидить того, перед ким їй доводиться червоніти. Я не стану переказувати вам нашу розмову в той день, зазначу тільки, що то була одна з найнебезпечніших битв, які мені довелося вести у своєму житті. Коли я зібрався йти, її очі палахкотіли такою лютою ненавистю, що я здригнувся. Ми розлучилися ворогами. Я дав їй зрозуміти, що її чекає неминуче розорення, хоч би як вона викручувалася, і, думаю, її опанував моторошний жах.

— Якби я поговорив із графом, то принаймні доля ваших дітей...

— Ні! Тоді я в усьому залежатиму від вас! — сказала вона, перервавши мене із зневажливим жестом.

Оскільки боротьба між нами стала відкритою, я вирішив власними засобами врятувати цю родину від злиднів, які чекали на неї. Заради цієї мети я був готовий навіть удатися до дій юридично незаконних, якби виникла така необхідність. І ось що я вчинив. Я подав на графа де Ресто позов на всю суму його фіктивного боргу Гобсекові й домігся

попереднього рішення, яке давало мені право після смерті графа опечатати його майно. Потім я підкупив одного зі служників у графському домі, і він пообіцяв викликати мене, коли його хазяїн буде відходити. Я вирішив з'явитися несподівано, залякати графиню погрозою негайно описати майно й у такий спосіб урятувати зустрічну розписку (...). Два місяці граф де Ресто лежав у постелі, сам-один у спальні, змирившись зі своєю долею. У нього з'явилися химери, що часто виникають у хворих і здаються такими, що не можна пояснити, — він забороняв прибирати у своїй кімнаті, відмовлявся від будь-яких послуг, навіть не дозволяв стелити собі постіль. (...)

Одного ранку він розплющив очі й поглянув на свого сина Ернеста. Хлопець сидів біля нього й з глибоким смутком дивився на батька. (...)

— Чому ж Дервіль не приходить? — запитав граф у свого камердинера, якого вважав відданим слугою, а той був цілком на боці графині. (...) — За останні два тижні я разів сім або вісім посилав тебе по свого повіреного, а його все немає й немає! Ви що, смієтеся з мене? Негайно, зараз же їдь до нього й привези його сюди. (...)

— Ви чули, пані, що сказав граф? — мовив камердинер, виходячи до вітальні. — Що ж тепер робити?

— А ти вдай, ніби їдеш до стряпчого, а потім повернешся й скажеш графові, що його повірений виїхав за сорок льє звідси на важливий процес. Скажеш, що його чекають наприкінці тижня. (...)

Напередодні лікар їй сказав, що граф навряд чи протягне добу. Коли через дві години камердинер повідомив хазяїнові невтішну звістку, умираючий страшенно розхвилювався. (...)

Він довго дивився на сина й нарешті сказав йому слабким голосом:

— Ернесте, хлопчику мій, ти ще зовсім юний, але в тебе добре серце, і ти розумієш, як свято треба дотримуватися обіцянки, даної умираючому батькові. Чи зможеш ти зберегти таємницю, заховати її у своїй душі так глибоко, щоб про неї не довідалася навіть твоя мати? У всьому домі тепер я вірю одному тобі. Ти не зрадиш моєї довіри?

— Ні, тату.

— Так от, сину, я зараз передам тобі запечатаний пакет, адресований панові Дервілью. Заховай його, щоб ніхто не здогадався, що він у тебе, непомітно вийди з дому й опусти пакет у поштову скриньку на розі вулиці. (...) А зараз вийди на хвилинку й нікого не впускай до мене.

Ернест вийшов до вітальні й побачив, що там стоїть мати.

— Ернесте, — прошепотіла вона, — підійди сюди. — Вона сіла, міцно пригорнула хлопця до своїх грудей і поцілувала його. — Ернесте, твій батько щойно говорив із тобою? (...)

— Я не можу розповісти тобі цього, мамо! (...)

— Бідолашний мій синочку, — провадила графиня, заливаючись слізьми, — це злі люди в усьому винні: вони обмовили мене перед твоїм батьком. Вони хочуть забрати в нас наше багатство та привласнити його. Якби твій батько був здоровий, незлагодя між нами швидко б минула; він вислухав би мене, він добрий, він любить мене, він зрозумів би свою помилку. Але його розум скаламутився від хвороби. У нього тепер бувають химерні забаганки (...). Любов до тебе могла навіяти йому думку дати тобі якийсь дивний наказ. Скажи мені, що він тобі доручив.

— А-а! — закричав граф, розчахнувши двері.

Він стояв на порозі майже голий, висохлий, худий, мов скелет. Його здушений крик приголомшив графиню, і вона заціпеніла від жаху. Цей виснажений, блідий чоловік здався їй вихідцем із могили.

— Ви все моє життя отруїли горем, а тепер і померти не даєте спокійно, ви хочете занастити душу мого сина, зробити з нього людину зіпсуту! — кричав він слабким, хрипким голосом.

Графиня кинулася до ніг умираючого, у цю мить майже страшно-го — так спотворило обличчя графа останнє в його житті хвилювання; вона заливалася слізьми.

— Змилюйтеся! Змилюйтеся! — стогнала вона.

— А ви мене милували? — запитав він. — Я дозволив вам розтринькати весь ваш статок, а тепер ви хочете розтринькати й мій, розорити мого сина!

— Ну, гаразд, не жалійте мене, губіть! Дітей пошкодуйте! — благала вона. — Накажіть, і я піду в монастир, там звікую своє вдовине життя. Я підкорюся вам, я все зроблю, що ви накажете, аби спокутувати свою провину перед вами. Але діти! Хай хоч вони будуть щасливі! О діти, діти!

— У мене тільки одна дитина, — відповів граф, у розпачі простягнувши кощаву руку до сина.

— Простіть! Я так розкаююся, так розкаююся!.. — кричала графиня, обіймаючи вологі від смертного поту ноги чоловіка. (...)

— Як ви смієте говорити про каяття після того, що тільки-но сказали Ернестові? — мовив умираючий і відштовхнув графиню ногою; вона впала на підлогу. — Від вас віє холодом, — додав він з якоюсь моторошною байдужістю в голосі. — Ви були поганою дочкою, поганою дружиною, ви будете поганою матір'ю...

Нещасна жінка зомліла. Умираючий дістався до постелі, ліг і через кілька годин знепритомнів. Опівночі він помер. Уранішня розмова з дружиною забрала його останні сили. Я приїхав уночі разом з Гобсеком. Завдяки безладу, що панував у домі, ми без труднощів пройшли в невеличку вітальню, суміжну зі спальнею небіжчика. Там ми побачили трьох заплаканих дітей. Ернест підійшов до мене й сказав, що мати захотіла побути сама в кімнаті графа.

Коли хлопець побачив, що ми все-таки прямуємо до дверей, він підбіг до них, притиснувся до шпарки й закричав:

— Мамо, до тебе прийшли оті лихі люди!

Гобсек відкинув малого, наче пір'інку, і відчинив двері. Яке видовище постало перед нашими очима! У кімнаті був справжній розгром. Страшно було бачити такий хаос біля смертного ложа. Не встиг граф випустити дух, як його дружина повиламувала з письмового столу всі шухляди, порозбивала всі скриньки, порізала портфелі — килим навколо неї був усяяний клаптями паперу й уламками дерева, її зухвалі руки обнищпорили геть усе. Мабуть, спочатку її пошуки були марними, та її схвильована поза наштовхнула мене на думку, що, зрештою, їй пощастило виявити таємні документи. Я глянув на ліжку, і чуття, яке розвинулося в мене завдяки моїй практиці, підказало мені, що тут сталося. Груп графа лежав ницьма, майже втиснутий між ліжком і стіною, зневажливо відкинутий, як один із тих конвертів, що валялися на підлозі, бо й він тепер був лише порожньою, нікому не потрібною оболонкою. Очевидно, умираючий ховав зустрічну розписку під подушкою. (...) Графиня розгадала намір свого чоловіка. Подушка лежала на підлозі, і на ній іще виднівся слід жіночого черевичка. А під ногами в графині я побачив роздертий пакет із гербовими печатами графа. Я швидко підняв пакет і прочитав напис, який свідчив, що вміст пакета належало передати мені. (...)

Полум'я в каміні пожирало аркуші паперу. Почувши, що ми прийшли, графиня кинула їх у вогонь, бо вже в перших рядках документа прочитала імена своїх молодших дітей і подумала, що знищує заповіт, який позбавляв їх спадку, — тоді як, за моєю настійною вимогою, спадок їм було там забезпечено. (...)

— Ви розорили своїх дітей, — сказав я, вихопивши з каміня клапоть паперу, який ще не встиг згоріти. — Ці документи забезпечували їм спадщину.

Рот у графині перекосився, здавалося, її от-от розіб'є параліч. (...)

Після короткої мовчанки Гобсек сказав мені спокійнісіньким тоном:

— Чи не хочете ви нав'яти графині думку, що я не законний володар майна, яке продав мені граф? Від цієї хвилини його дім належить мені.

Мене наче обухом по голові вдарили — такий я був приголомшений. (...)

— Ви хочете скористатися із злочину графині?

— А чому б і ні?

Я рушив до виходу, а графиня опустила на стілець біля ложа покійника й залилася гіркими слізьми. Гобсек вийшов за мною. Коли ми опинилися на вулиці, я звернув у протилежний бік, але він наздогнав мене, подивився на мене, як тільки він умів дивитися, поглядом, що проникав у душу, і сердито викрикнув своїм тоненьким голоском:

— Ти що, судити мене збираєшся?

Від того дня ми бачилися рідко. Гобсек здав будинок графа в найми. Літо він проводив у його маєтках, жив там великим паном, показайському будував ферми, лагодив млини та дороги, саджав дерева. Яюсь я зустрівся з ним на одній з алей Тюільрі.

— Графиня живе героїчним життям, — сказав я йому. — Вона цілком присвятила себе дітям, дала їм чудову освіту та виховання. Її старший син — чарівний юнак (...). Невже ви не відчуваєте, що зобов'язані допомогти Ернестові?

— Допомогти Ернестові? — вигукнув Гобсек. — Ні, ні! Нещастя — найкращий учитель. У біді він пізнає ціну грошам, ціну людям — і чоловікам, і жінкам. Хай він поплаває по хвилях паризького моря! А коли він стане добрим лоцманом, ми його й капітаном зробимо.

Я розлучився з Гобсеком, не бажаючи вдумуватись у прихований зміст його слів. Хоча мати вселила молодому графові де Ресто відразу до мене й він не мав наміру звертатися до мене за порадою, минулого тижня я все ж таки пішов до Гобсека — розповісти йому, що Ернест закоханий у Каміллю, і поквапити його, щоб він швидше виконав свої зобов'язання, адже молодий граф ось-ось мав досягти повноліття. Старий лежав у постелі; він був хворий, й одужати йому вже не судилося. Мені він сказав, що дасть відповідь, коли підведеться на ноги й зможе зайнятися справами. Очевидно, поки в ньому жевріла бодай іскра життя, він не бажав віддавати найменшої частки своїх багатств — це єдине ймовірне пояснення. Зрозумівши, що він хворий куди серйозніше, ніж йому здавалося, я залишився біля нього на довший час і мав змогу пересвідчитися, до чого дійшла його жадібність, яка з роками перетворилася на справжнє божевілля. Не бажаючи бачити сторонніх людей, він тепер винаймав увесь будинок, жив у ньому сам, а інші кімнати стояли порожні. У тій, де він мешкав, нічого не змінилося. Незважаючи на хворобу, Гобсек досі приймав відвідувачів. Після укладення договору, за яким Франція визнала незалежність республіки Гаїті, Гобсека призначили членом комісії з питань ліквідації володінь французьких підданих у цій колишній колонії та розподілу між ними сум відшкодування збитків. Як ліквідатор, Гобсек провадив переговори з плантаторами, і кожен, прагнучи або підвищити оцінку своїх земель, або якомога швидше дістати підтвердження прав, підносив йому подарунки, залежно від розмірів свого маєтку. Гобсек брав усе — від кошика з рибою, що його приносив бідняк, і до пакунка свічок — подарунка якого-небудь святенника; брав він і срібний посуд від багатіїв, і золоті табакерки від спекулянтів. Ніхто не знав, куди діваються подарунки, принесені старому лихвареві. Безліч усяких речей приносили йому в дім, але ніхто нічого звідти не виносив. (...)

Та ось минулого понеділка Гобсек прислав по мене. (...)

Увійшовши до кімнати вмираючого, я побачив, що він стоїть навколішки біля каміна, у якому, проте, не горів вогонь, а тільки лежала

величезна купа попелу. Гобсек сповз із ліжка й дорачкував до каміна, але повзти назад у нього вже не було сили й не було голосу покликати на допомогу.

— Мій старий друже, — сказав я, допомігши йому підвестись і дійти до ліжка, — вам холодно, чому ви не звеліли затопити камін?

— Мені не холодно, — відповів він. — Не треба топити камін, не треба! Я йду звідси, голубе, — вів він далі, кинувши на мене вже згаслий, холодний погляд. (...) — Мені привиділося, ніби на підлозі котяться золоті монети, і я підвівся зібрати їх. Кому ж дістанеться моє добро? (...) Я тебе призначив виконавцем своєї духівниці. Бери тут усе, що хочеш, їж. Візьми для своєї дружини сервіз роботи Одіо. А кому ж діаманти? Усе в мене є, і з усім треба розлучитися. Ну, татусю Гобсек, кріпися, будь собою...

Він випростався й майже сів на ліжку; його обличчя, мов бронзове, чітко вирізнилося на тлі подушки. Він простяг перед собою висохлі руки й учепився кощавими пальцями в ковдру, наче хотів за неї утриматися, подивився на камін, такий самий холодний, як його металевий погляд, і помер при повній свідомості. (...)

Побачивши, куди спрямований його застиглий погляд, я мимоволі глянув на купу попелу. Вона здалася мені надто великою. Узявши камінні щипці, я встромив їх у попіл, і вони наткнулися на щось тверде — там лежало золото й срібло, мабуть, його прибутки за час хвороби. У нього вже не було сили заховати їх краще, а підозріливість не дозволила відіслати все це до банку. (...)

Згадавши останні слова Гобсека, я взяв ключі від кімнат обох поверхів і пішов оглянути їх. Уже в першій, яку я відчинив, я знайшов пояснення його балачкам, що здалися мені безглуздими, і побачив, до чого може дійти скупість, коли вона перетворюється на сліпий, позбавлений усякої логіки інстинкт, скупість, вияви якої ми так часто спостерігаємо в провінційних скнар. У кімнаті, суміжній із спальнею небіжчика, я виявив і протухлі паштети, і купи всілякого харчу, і навіть устриці та рибу, укриту густою пліснявою. Я мало не задихнувся від смороду. Усе кишіло червою та комашнею. На каміні, у срібній суповій мисці, зберігалися накладні вантажів, що надійшли на його ім'я в портові склади Гавра: тюки бавовни, ящики цукру, барила рому, кава, індиго, тютюн — цілий базар колоніальних товарів. Кімната була захаращена меблями, срібними виробами, лампами, картинами, вазами, книжками, чудовими гравюрами без рам, згорнутими в трубку, і найрізноманітнішими рідкісними речами. Розгорнувши книжку, яку, здавалося, недавно брали з полиці, я знайшов у ній кілька тисячофранкових білетів. Коли я повернувся в спальню небіжчика, я знайшов на його письмовому столі розгадку того, яким чином у його кімнатах поступово накопичилося стільки багатств. Під прес-пап'є лежало листування Гобсека з торговцями, яким

він продавав подарунки своїх клієнтів. Чи тому, що купці не раз ставали жертвами хитрувань Гобсека, чи тому, що він надто дорого продав за свої істинні припаси та колоніальні товари, але жодна оборудка не відбулася. Продаж кожного товару давав йому привід для нескінченних суперечок — очевидний доказ того, що Гобсек уже здитинів і виявляв ту незбагненну затятість, яка розвивається в усіх старих людей, одержимих сильною пристрастю, що переживає їхній розум. І я поставив собі те саме запитання, яке почув від нього: «Кому дістанеться все це багатство?» (...) Та головне, знайте, що на підставі цілком незаперечних документів граф Ернест де Ресто найближчими днями вступить у володіння статком, який дозволить йому одружитися з мадмуазель Каміллою, і, крім того, виділити чималі суми грошей матері та братові, а сестрі дати посаг.

— Гаразд, гаразд, дорогий Дервілю, ми подумаємо, — відповіла пані де Гранльє. — Графу Ернестові треба бути дуже багатим, щоб наша родина захотіла породичатися з його матір'ю. Не забувайте, що мій син рано чи пізно стане герцогом де Гранльє й об'єднає статки двох відгалужень нашого роду. Я хочу, щоб він мав зятя собі до пари.

— А ви знаєте, який герб у Ресто? — озвався граф де Борн. — Черлене поле, розітнуте срібною смугою з чотирма чорними хрестами на золотому тлі. Дуже стародавній герб.

— Справді, — підтвердила віконтеса. — До того ж Камілла може й не зустрічатися зі своєю свекрухою, яка порушила девіз на цьому гербі: *Res tuta*.

— Пані де Босеан приймала в себе графиню де Ресто, — зауважив старий дядько.

— О, тільки на раутах! — заперечила віконтеса.

(Переклад Віктора Шовкуна)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** За допомогою тлумачного словника з'ясуйте значення застарілих слів, які вживаються в повісті «Гобсек»: *лихвар, вексель, стряпчий*. **2.** Поясніть, чому Дервіль називав Гобсека «людиною-векселем», «людиною-автоматом». **3.** Знайдіть у тексті твору улюблений вираз Дервіля (*фразеологізм*). Поясніть його пряме (біблійне) і переносне (соціально-філософське) значення. *Спілкування іноземними мовами.* **4.** Що означає ім'я Гобсек у перекладі з французької? **5.** У яких місцях Парижа відбуваються події повісті? Покажіть на мапі. *Математична компетентність.* **6.** Поясніть мотиви вчинків: а) графині де Ресто (коли вона прагне здобути гроші будь-якою ціною); б) Гобсека (коли він невблаганний до клієнтів); в) Дервіля (коли він розповідає історію про Гобсека віконтесі де Гранльє); г) віконтеси де Гранльє (коли вона попереджає Камілла про небезпеку стосунків з юним графом де Ресто). *Компетентності в природничих науках і технологіях.* **7.** Критично оцініть професійну діяльність

персонажів: а) Гобсека як лихваря; б) Дервіля як адвоката. *Інформаційно-цифрова компетентність*. **8.** Образ Гобсека порівнюється з Талейраном, персонажами картин Рембрандта та Метсю. За допомогою Інтернету знайдіть інформацію про діячів історії та культури, установіть, як ці порівняння характеризують Гобсека. *Уміння вчитися*. **9.** Про які юридичні операції йдеться в повісті «Гобсек»? Які з них уже відійшли в минуле, а які збереглися й донині? **10.** Поясніть, чого навчив Гобсек інших персонажів. *Авас? Ініціативність і підприємливість*. **11.** Визначте чесноти, завдяки яким: а) Дервіль користувався пошаною «у найаристократичніших домах»; б) Фанні Мальво зуміла досягти успіху й щастя. *Соціальна та громадянська компетентності*. **12.** Гобсек уважає: «Золото — ось душа вашого нинішнього суспільства». Поміркуйте над цим виразом і дайте відповіді на запитання: а) чи мав рацію Гобсек (*обґрунтуйте*); б) чому Гобсек уживає слово *вашого* (адже він також належить до того суспільства). **13.** Доповніть вислів про сучасне суспільство: «... — ось душа нашого нинішнього суспільства». *Обізнаність і самовираження у сфері культури*. **14.** За допомогою Інтернету подивіться екранізації повісті «Гобсек». Порівняйте фільм з літературним твором. *Екологічна грамотність і здорове життя*. **15.** Гобсек уважає, що головний рушій людської поведінки — інстинкт самозбереження, а також боротьба бідних і багатих. Чи згодні ви з цим? **16.** У Гобсека власний погляд на життя: «Що таке життя? Машина, яку приводять у рух гроші». Прокоментуйте та висловіть свою думку про те, що таке життя.

Предметні компетентності

Знання. **17.** Доведіть, що Гобсек є уособленням влади золота в повісті. Наведіть цитати. **18.** У чому полягає оригінальність філософії Гобсека? **19.** Які моральні принципи керують життям Гобсека? *Діяльність*. **20.** Класифікуйте типи персонажів, які діють у повісті «Гобсек». Дайте їм стислу характеристику. *Цінності*. **21.** Визначте особливості авторського ставлення до лихваря. **22.** Які з учинків Гобсека ви вважаєте позитивними, а які негативними? Обґрунтуйте.

МИКОЛА ГОГОЛЬ

1809–1852

Відомий письменник, який належав до двох літератур: української та російської. Автор повістей: «Вечори на хуторі біля Диканьки», «Тарас Бульба», «Невський проспект», «Ніс», «Шинель», комедії «Ревізор», поеми «Мертві душі». М. Гоголь за допомогою засобів комедії порушив питання, важливі для всіх часів: вплив влади й грошей на людину, корупція; розкрив величезну трагедію «маленької людини».

РЕВІЗОР

Комедія в п'яти діях

(Скорочено)

Не кивай на дзеркало, коли пика крива.

Народне прислів'я

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Антон Антонович Сквознік-Дмухановський, городничий.

Ганна Андріївна, дружина його.

Марія Антонівна, донька його.

Лука Лукич Хлопов, смотритель училищ.

Дружина його.

Амос Федорович Ляпкін-Тяпкін, суддя.

Артем Пилипович Земляніка, попечитель богоугодних закладів.

Іван Кузьмич Шпекін, поштмейстер.

Петро Іванович Добчинський } міські

Петро Іванович Бобчинський } поміщики.

Іван Олександрович Хлестаков, чиновник із Петербурга.

Йосип, слуга його.

Христіан Іванович Гібнер, повітовий лікар.

Федір Андрійович Люлюков

Іван Лазаревич Растаковський } відставні

Степан Іванович Коробкін } чиновники, почесні

Степан Ілліч Уховертов, часний пристав.

Свистунов

Пуговіцин } поліцейські.

Держиморда

Абдулін, купець.

Февронія Петрівна Пошльопкіна, слюсарша.

Дружина унтер-офіцера.

Мишко, слуга городничого.

Слуга трактирний.

Гості, купці, міщани, прохачі.

ХАРАКТЕРИ І КОСТЮМИ

Зауваження для акторів

Городничий, уже постаріла на службі й дуже не дурна, по-своєму, людина. Хоч і хабарник, але поводитьсь дуже солідно; досить серйозний, трохи навіть резонер; говорить ні голосно, ні тихо, ні багато, ні мало. Кожне його слово значуще. Риси його обличчя грубі й жорстокі, як у всякого, хто почав тяжку службу з нижчих чинів. Перехід від страху до радості, від приниженості до пиhi досить швидкий, як у людини з груборозвиненими нахилами душі. Він одягнений, як звичайно, у свій мундир з петлицями й у ботфорти зі шпорами. Волосся в нього стрижене, сивувате.

Ганна Андріївна, дружина його, провінціальна кокетка, ще не стара, вихована наполовину на романах та альбомах, наполовину — на клопотах у своїй коморі та в дівочій. Дуже допитлива й при нагоді виявляє пиху. Бере іноді владу над чоловіком тому тільки, що той не знає, що відповідати їй. Але влада ця поширюється лише на дрібниці й полягає в доганах і глузуванні. Вона чотири рази переодягається в різні плаття протягом п'єси.

Хлестаков, молодий чоловік років 23, тоненький, худенький; трохи придуркуватий і, як кажуть, без царя в голові. Один із тих людей, що їх у канцеляріях прозивають вітрогонами. Говорить і діє без усякої тями. Він не в силі зупинити постійну увагу на якійсь думці. Мова його уривчаста, і слова вилітають з його уст зовсім несподівано. Що більше виконавець цієї ролі виявить щиросердності й простоти, то більше він виграє. Одягнений за модою.

Йосип, слуга, такий, які звичайно бувають слуги немолодих літ. Говорить серйозно; дивиться трохи вниз, резонер і любить сам собі читати нотації для свого пана. Голос його завжди майже рівний, у розмові з паном набирає суворого уривчастого й трохи навіть грубого виразу. Він розумніший за свого пана й тому швидше догадується, але не любить багато говорити. Костюм у нього сірий або синій поношений сюртук.

Бобчинський і Добчинський, обидва низенькі, куценькі, дуже допитливі й надзвичайно схожі один на одного. Обидва з невеличкими черевцями, обидва говорять скоромовкою й сильно допомагають жестами й руками. Добчинський трохи вищий і серйозніший за Бобчинського, але Бобчинський розв'язніший і жвавіший за Добчинського.

Ляпкін-Тяпкін, суддя, людина, яка прочитала п'ять чи шість книжок і тому трохи вільнодумна. Охочий дуже здогадуватися, і через те кожному слову надає ваги. Виконавець його ролі повинен завжди зберігати на своєму обличчі значущий вираз. Говорить басом з довгенькою розтяжкою, хрипом і сипом, як старовинний годинник, що спершу шипить, а потім уже б'є.

Земляніка, попечитель богоугодних закладів, дуже товста, неповоротка й незграбна людина, але до всього того проноза й шахрай. Дуже послужливий і метушливий.

Поштмейстер, простодушна до наївності людина.

Решта ролей не потребує особливих пояснень. Оригінали їх майже завжди є перед очима.

Панове актори особливо повинні звернути увагу на останню сцену. Останнє вимовлене слово має викликати електричне потрясіння всіх разом, раптово. Уся група повинна змінити положення в одну мить. Звук подиву має вирватися в усіх жінок одночасно, ніби з одних грудей. Якщо не дотримуватися цих зауважень, може зникнути весь ефект.

ДІЯ ПЕРША

Кімната в домі городничого

Я в а І

Городничий, попечитель богоугодних закладів, смотритель училищ, суддя, часний пристав, лікар, двоє квартальних.

Городничий. Я запросив вас, панове, для того, щоб оголосити найнеприємнішу звістку. До нас іде ревізор.

Амос Федорович. Як ревізор?

Артем Пилипович. Як ревізор?

Городничий. Ревізор із Петербурга, інкогніто. Та ще й із секретним наказом.

Амос Федорович. От і маєш!

Артем Пилипович. Не мала баба клопоту.

Лука Лукич. Господи Боже! Ще й із секретним наказом.

Городничий. Я ніби передчував: сьогодні мені цілісіньку ніч снилися якісь два незвичайні пацюки. Їй-право, таких я ніколи й не бачив: чорні, отакенні! Прийшли, понюхали — і пішли геть. Ось я вам прочитаю листа, що його отримав від Андрія Івановича Чмихова, якого ви, Артемію Пилиповичу, знаєте. Ось що він пише: «Любий друже, куме й благодійнику... *(мимрить потихеньку, перебігаючи швидко очима)* і повідомити тебе». Ага! ось! «Спішу, між іншим, повідомити тебе, що приїхав чиновник з наказом оглянути всю губернію й особливо наш повіт *(значущо підносить палець угору)*. Я дізнався про це від найпевніших людей, хоча він удає із себе приватну особу. А як я знаю, що за тобою, як за кожним, водяться грішки, бо ти людина розумна й не любиш пропускати того, що пливе до рук...» *(зупинився)*. Ну, тут свої... «...то раджу тобі вжити заходів, бо він може приїхати в усякий час, якщо тільки вже не приїхав і не живе де-небудь інкогніто» (...)

Лука Лукич. А навіщо, Антоне Антоновичу, чому це? Навіщо до нас ревізор?

Городничий. Навіщо! Така вже, видно, доля! (*Зітхнув*). Досі, дякувати Богові, підбиралися до інших міст. Тепер дійшла черга до нашого.

Амос Федорович. Я думаю, Антоне Антоновичу, що тут тонка й більш політична причина. Це значить ось що: Росія... так... хоче воювати, і міністерія ото, як бачите, і підслала чиновника, щоб дізнатися, чи немає де зради.

Городничий. Ото бовкнули! А ще розумна людина. У повітово-му місті зрада! Що воно, прикордонне, чи що? Та звідси, хоч три роки мчися кінми, ні до якої держави не доїдеш.

Амос Федорович. Ні, я вам скажу, ви не той... ви не... Начальство, воно тонко бачить: дарма, що далеко, а воно собі мотає на вус.

Городничий. Мотає чи не мотає, а вас, панове, попередив. Дивіться! Щодо себе я деякі розпорядження зробив, раджу й вам. Особливо вам, Артеме Пилиповичу! Безперечно, проїжджий чиновник побажає насамперед оглянути підлеглі вам богоугодні заклади — і тому ви зробіть так, щоб усе було пристойно: ковпаки були б чисті та хворі не скидалися б на ковалів, як звичайно вони ходять по-домашньому.

Артем Пилипович. Ну, це ще нічого. Ковпаки, хай так, можна одягти й чисті.

Городничий. Так. І теж над кожним ліжком надписати полатині чи іншою якою мовою... це вже ваша справа, Христіане Івановичу, — усяку хворобу: коли хто захворів, котрого дня й числа... Негаразд, що у вас хворі такий міцний тютюн палять, що завжди розічхаєшся, коли зайдеш. Та й краще, якби їх було менше; зразу завважать недогляд або лікарське невміння.

Артем Пилипович. О! Щодо лікування ми з Христіаном Івановичем ужили своїх заходів: що ближче до натури, то краще; ліків дорогих ми не вживаємо. Людина проста: якщо помре, то й так помре; якщо видужає, то й так видужає. Та й Христіанові Івановичу важкувато було б з ними й порозумітися: він по-російському й слова не знає.

Христіан Іванович видає звук, почасти схожий на букву І й трохи на Е.

Городничий. Вам теж порадив би, Амосе Федоровичу, звернути увагу на присутственні місця. У вас там у прихожій, куди звичайно приходять прохачі, сторожі завели свійських гусей із маленькими гусенятами, які так і шмигляють попід ногами. Воно, звісно, хатнім господарством заводитися всякому похвально, і чому ж сторожеві й не завести його? Тільки, знаєте, у такому місці непристойно... Я й раніше хотів вам про це зауважити, та все якось забував.

Амос Федорович. А от я їх сьогодні-таки звелю всіх забрати на кухню. Хочете, приходьте обідати.

Городничий. Крім того, погано, що у вас висушується в самім присутствії всяке дрантя й над самісінькою шафою з паперами — мисливський гарапник. Я знаю, ви любите полювати, проте краще тимчасово його забрати, а там, як проїде ревізор, хай уже, можете собі його знову повісити. Також засідатель ваш... він, звісно, людина тямуща, але від нього такий дух, наче б він тільки-но вийшов із винокурного заводу, — це теж негаразд. Я хотів давно вам про це сказати, але був, не пам'ятаю, чимось заклопотаний. Є проти цього засоби, коли вже це, дійсно, як він каже, у нього природний дух. Можна йому порадити їсти цибулю, або часник, або щось інше. У цьому випадку може допомогти різними медикаментами Христіан Іванович. (...)

До городничого приходять Добчинський та Бобчинський і повідомляють, що в готелі зупинився молодик, котрий уже тиждень зо два там проживає, але відмовляється платити за проживання. Вони майже впевнені, що цей чиновник — ревізор. Городничий має намір навідати загадкового чиновника. Ганна Андріївна та Марія Антонівна теж із нетерпінням чекають зустрічі з ревізором.

ДІЯ ДРУГА

Маленька кімната в гостиниці. Ліжко, стіл, чемодан, порожня пляшка, чоботи, щітка для одягу й інше.

Я в а І

Йосип (*лежить на панській постелі*). Чорти б його взяли, їсти так хочеться й у животі тріскотня така, начебто цілий полк засурмив у сурми. От, не доїдемо, та й годі, додому! Що ти маєш робити? Другий місяць пішов, як уже з Пітера! Просвистів у дорозі грошики, голубчик, тепер сидить і хвоста під себе, і не гарячує. А вистачило б і добре б вистачило на прогони; ні, бачиш ти, треба в кожному місті показати себе! (*Перекивляє його*). «Гей, Йосипе, біжи, подивися кімнату, та кращу, та обід замов найкращий: я не можу їсти поганого обіду, мені потрібен найкращий обід». Добре, якби справді було щось путяще, а то ж елистратишко звичайнісінький! З подорожніми знайомиться, а потім у карти — от тобі й догрався! Ех, осточортіло таке життя! (...) Одне кепсько: іншим разом добре наїсишся, а іншим мало не луснеш від голоду, як тепер, приміром. А все він винний. Що з ним поробиш? Батенько надішле грошики, що б то їх приберегти — куди там!.. Пішов гуляти: їздить візником, щодня ти діставай у кеятер квитка, а там за тиждень, гульк, і посилає на товкучку продавати новий фрак. Іноді все до останньої сорочки прогуляє, так що на ньому тільки й залишиться сюртучина та шинельна, — їй-богу, правда! І сукно таке добряче, аглицьке! Карбованців півтораста йому самий фрак коштує, а на базарі віддасть карбованців за двадцять; а про штани й говорити немає

чого — за ніщо йдуть. А чому? Тому, що за діло не береться: замість того, щоб на службу, а він іде гуляти по прешпекту, у карти грає. Ех, якби дізнався про це старий пан! Він би не подивився на те, що ти чиновник, а, задравши сорочину, так би всипав тобі, що днів би чотири ти почухувався. Коли служити, так служи. Ось тепер трактирник сказав, що не дам вам їсти, поки не заплатите за попереднє; ну, а коли не заплатимо? (*Зітхаючи*). Ах, Боже мій, хоча б поганенького борщу! Здається, що так би цілий світ з'їв. Стукає, певне, це він іде. (*Поквапливо схоплюється з постелі*).

Я в а ІІІ

Хлестаков (*сам*). Страх як хочеться їсти! Оце трохи прогулявся, думав, чи не пройде апетит, — ні, чорт забори, не проходить. Справді, якби в Пензі я не погуляв, вистачило б грошей доїхати додому. Піхотний капітан здорово підчепив мене: штоси дивовижно, бестія, зрізує. Усього якихось чверть години посидів, і все обібрав. А проте як же ще хотілося б із ним зрізатися, та випадку не було. Яке жалюгідне місто! В овочевих крамницях нічого не дають у борг. Це вже просто підло. (*Насвистує спочатку з «Роберта», потім: «Не ший мені, матінко», а наприкінці — ні се ні те*). Ніхто не хоче йти. (...)

Йосип повідомляє Хлестакова, що приїхав городничий і запитує про нього. Хлестаков лякається, думаючи, що трактирник уже встиг поскаржитися.

Я в а VІІІ

Хлестаков, городничий і Добчинський. Городничий, увійшовши, зупиняється. Обидва перелякано дивляться кілька хвилин один на одного, витріщивши очі.

Городничий (*трохи отямившись і виструнчившись*). Бажаю здоров'я!

Хлестаков (*кланяється*). Моє шанування...

Городничий. Пробачте.

Хлестаков. Нічого.

Городничий. Обов'язок мій як градоначальника тутешнього міста піклуватися про те, щоб проїжджим та й усім благородним людям ніяких утисків...

Хлестаков (*спочатку трохи заїкається, а на кінець говорить голосно*). Так що ж подієш?.. Я не винуватий... Я, їй-право, заплачу... Мені пришлють із села. (*Бобчинський визирає з дверей*). Він більше винен: м'ясо подає мені таке тверде, як колодка; а суп — він чорт знає чого хлюпнув туди, я мусив був викинути його за вікно. Він мене морить голодом цілими днями... Чай такий чудний: одгонить рибою, а не чаєм. За що ж я... От новина!

Городничий (*лякаючись*). Пробачте, я, їй-право, не винуватий. На базарі в мене м'ясо завжди добре. Привозять холмогорські купці, люди тверезі й поведінки хорошої. Я вже не знаю, де він бере таке. А коли що не так, то... Дозвольте мені запропонувати вам переїхати зі мною на іншу квартиру.

Хлестаков. Ні, не хочу! Я знаю, що значить на іншу квартиру: тобто в тюрму. Та яке ви маєте право? Та як ви смієте?.. Та я... я служу в Петербурзі. (*Бадьориться*). Я, я, я...

Городничий (*набік*). О Господи ти Боже, який лютий! Про все дізнався, усе порозказували прокляті купці!

Хлестаков (*хоробряться*). Та от ви хоч тут з усією своєю командою — не підю. Я просто до міністра! (*Стукає кулаком по столу*). Що ви? Що ви?

Городничий (*виструнчившись і тремтячи всім тілом*). Змилюйтеся, не занастіть! (...)

Хлестаков. Ні, я не хочу. От іще! Мені що до того? Через те, що у вас жінка й діти, я маю йти в тюрму, от чудесно! (*Бобчинський виглядає у двері й злякано ховається*). Ні, щиро дякую, не хочу.

Городничий (*тремтячи*). Недосвідченість, їй-богу, недосвідченість. Нестатки. Незаможність. Самі звольте розсудити. Казенної платні не вистачає навіть на чай і на цукор. А коли й були якісь хабарі, то сама дрібничка: до столу того-сього, та на пару вбрання. Що ж до унтер-офіцерської вдови, що займається купецтвом, яку я нібито відшмагав, то це наклеп, їй-богу, наклеп. Це вигадали вороги мої; це такий народ, що на життя моє ладні вчинити замах.

Хлестаков. Та що? Мені немає ніякого діла до них... (*Замислився*). Я не знаю, до того ж навіщо ви говорите про ворогів або про якусь унтер-офіцерську вдову... Унтер-офіцерська жінка — зовсім інше, а мене ви не смієте шмагати, руки короткі... Ще чого! Дивись ти який!.. Я віддам, віддам гроші, але в мене тепер немає... Я тому й сиджу тут, що в мене немає ні копійки.

Городничий (*набік*). О, тонка штука! Он, куди закинув! Якого туману напустив! Розбери, хто хоче. Не знаєш, з якого боку й узятися. Ну та вже, будь-що-будь, а спробую! Упіймав, не впіймав... (*Уголос*). Коли ви справді маєте потребу в грошах або в чомусь іншому, то я ладен служити цієї ж хвилини. Мій обов'язок — допомагати проїжджим.

Хлестаков. Позичте, позичте мені, я зразу ж поверну трактирників. Мені б тільки карбованців двісті або хоч навіть і менше.

Городничий (*подаючи гроші*). Рівно двісті карбованців, хоч і не трудіться рахувати.

Хлестаков (*беручи гроші*). Дуже вам дякую; я вам зразу ж пришлю їх із села, у мене це випадково... Я бачу, ви благородна людина. Тепер інша справа.

Городничий (*набік*). Ну, слава Богу! Гроші взяв. Діло, здається, піде тепер, як по маслу. Я таки йому, замість двохсот, чотириста всунув. (...)

Хлестаков повідомляє присутніх, що їде до батька в Саратовську губернію та що залишився без грошей. Однак присутні вважають, що він усіх їх дурить, не вірять жодному його слову. Городничий пропонує «освіченому гостю» пожити в його будинку. Господар міста просить ревізора оглянути деякі установи, що перебувають у його розпорядженні (повітову школу, богоугодний заклад, міську тюрму). Хлестаков не розуміє, для чого це, однак погоджується.

Родина городничого (Ганна Андріївна й Марія Антонівна) перебуває в роздумах щодо того, який же із себе ревізор. Добчинський розповідає, що це молодий чоловік, «не генерал, а не поступиться генералові: така освіта й поважні вчинки». Очільник міста повіз Хлестакова оглядати заклади міста... Удома на них чекають дружина й дочка городничого.

Я в а V

Квартальні відчиняють обидві половинки дверей. Входить Хлестаков; за ним — городничий, далі — попечитель богоугодних закладів, смотритель училищ, Добчинський і Бобчинський з пластирем на носі. Городиничий показує квартальним на підлозі папірець — вони біжать і хапають його, штовхаючи один одного в поспіху.

Хлестаков. Хороші заклади. Мені подобається, що у вас показують проїжджим усе в місті. В інших містах мені нічого не показували.

Городничий. В інших містах, насмілюся сказати вам, градоправителі й чиновники більше дбають про свою, тее-то, користь. А тут, можна сказати, немає іншої думки, як тільки про те, щоб добродійністю та пильністю заслужити увагу начальства.

Хлестаков. Сніданок був дуже добрий; я зовсім об'ївся. Що, у вас кожного дня буває такий?

Городничий. Нарочито для такого приємного гостя.

Хлестаков. Я люблю попоїсти. Адже на те й живеш, щоб зривати квіти насолоди. Як називалася та риба?

Артем Пилипович (*підбігаючи*). Лабардан.

Хлестаков. Дуже смачна. Де це ми снідали? У лікарні, чи що? (...)

Городничий. Які ж ото, насмілюся доповісти вам, головоломні обов'язки градоправителя! Стільки лежить різних справ, відносно тільки чистоти, полагадження, підправки... одне слово, найрозумніша людина й та б завагалася, але, дякувати Богові, усе йде гаразд. Інший городничий, звісно, дбав би про свої вигоди; але, чи вірите, що, навіть лягаючи спати, усе думаєш: «Господи Боже ти мій, як би так улаштувати, щоб начальство побачило мою відданість і було задоволене...» (...)

Я в а VI

Ті ж, Ганна Андріївна та Марія Антонівна.

Городничий. Насмілюся рекомендувати родину мою: дружина й дочка.

Хлестаков (*уклоняючись*). Який я щасливий, пані, що маю свого роду втіху вас бачити.

Ганна Андріївна. Нам ще приємніше бачити таку особу.

Хлестаков (*манірно*). Та що ви, пані, зовсім навпаки: мені ще приємніше.

Ганна Андріївна. Як то можна! Це ви так зволите говорити для компліменту. Прошу вас сідати. (...)

Хлестаков розсипається в компліментах до Ганни Андріївни. І, трохи підвипивши, вихваляє себе.

Хлестаков. З гарненькими актрисами знайомий. Адже і я різні там водевільчики... Літераторів часто бачу. З Пушкіним запанібрата. Бувало часто кажу йому: «Ну що, брате Пушкін?» — «Та так, брат, — відповідає було, — якимось так усе...» Страшенний оригінал.

Ганна Андріївна. Так ви й пишете? Як воно, мабуть, приємно письменникові. Ви, певно, і в журналах друкуєтеся?

Хлестаков. Авжеж, і в журналах друкую. Моїх, між іншим, багато є творів: «Весілля Фігаро», «Роберт-Диявол», «Норма». Уже й назв навіть не пам'ятаю. І все випадково: я не хотів писати, але театральна дирекція не відстає: «Будь ласка, голубе, напиши що-небудь». Думаю собі: «Будь ласка, прошу, голубе!» І зразу ж в один вечір, здається, усе написав, усіх здивував. У мене легкість надзвичайна в думках. Усе те, що було за ім'ям барона Брамбеуса, «Фрегат Надії» і «Московський телеграф»... Усе це я написав.

Ганна Андріївна. Скажіть, так це ви були Брамбеус?

Хлестаков. Авжеж, я їм усім підправляю статті. Мені Смірдин дає за це сорок тисяч.

Ганна Андріївна. То, певне, і «Юрій Милославський» ваш твір?

Хлестаков. Так, це мій твір.

Ганна Андріївна. Я зразу догадалася.

Марія Антонівна. Ах, мамочко, там написано, що це пана Загоскіна твір.

Ганна Андріївна. От маєш: я так і знала, що навіть тут будеш сперечатися.

Хлестаков. Ах так, це правда, це справді Загоскіна; але є інший «Юрій Милославський», так той уже мій.

Ганна Андріївна. Ну, то, очевидно, я ваш читала. Як хороше написано!

Хлестаков. Я, правду кажучи, з літератури живу. У мене дім найкращий у Петербурзі. Так усі й знають: дім Івана Олександровича. (*Звертаючись до всіх*). Зробіть ласку, панове, коли будете в Петербурзі, прошу, прошу до мене. Адже я теж бали даю.

Ганна Андріївна. Я думаю, з яким смаком і пишністю там даються бали!

Хлестаков. І не кажіть. На столі, приміром, кавун — на сімсот карбованців кавун. Суп у каструльці — просто на пароплаві приїхав з Парижа; знімуть кришку — пара, подібної пари в природі не знайдете. Я щодня на балах. Там у нас і віст свій уже постійний: міністр закордонних справ, французький посланник, англійський, німецький посланник... і я... І так уже заморишся гравши, що просто ні на що не схоже. Як вибіжиш сходами до себе на четвертий поверх, — скажеш тільки кухарці: «На, Маврушко, шинель»... Та що ж я брешу, я й забув, що живу в бельетажі. Та в мене самі сходи коштують... А цікаво поглянути до мене в прихожу, коли я ще не прокинувся: графи та князі товпляться там і дзижчать, як джмелі, тільки й чутно: ж-ж-ж-ж... Іноді й міністр... (*Городничий та інші боязко підводяться зі своїх стільців*). Мені навіть на пакетах пишуть «Ваше превосходительство». Одного разу я навіть керував департаментом. І дивно: директор виїхав, куди виїхав, невідомо. Ну, натурально, пішли пересуди: як, що, хто замінить? Багато з генералів знаходилося охочих і бралися, але підійдуть, було — ні, не втнуть. Воно ніби й легко на вигляд, а роздивишся — чорта з два! Потім бачать, нічого не поробиш — до мене! І тієї ж хвилини вулицями кур'єри, кур'єри, кур'єри... Можете уявити собі — тридцять п'ять тисяч самих кур'єрів! Яке становище, я питаю? «Іване Олександровичу, ідіть департаментом керувати!» Я, правду казавши, трохи зняковів, вийшов у халаті; хотів одмовитися, але думаю, дійде до государя; ну та й послужний список теж... «Добре, панове, я приймаю посаду, я приймаю, — кажу, — хай так, — кажу, — я приймаю, тільки вже в мене: ні, ні, ні!.. У мене держися! Уже я...» І справді було, як проходжу через департамент — просто землетрус, усе дрижить, усе тремтить, як лист. (*Городничий та інші дрижать від страху. Хлестаков гарячиться дужче*). О! Я жартувати не люблю. Я їм усім нагнав страху. Та мене сама Державна рада боїться! Та що справді? Я такий! Я не подивлюся ні на кого... Я кажу всім: «Я сам себе знаю, сам». Я скрізь, скрізь. У дворець щодня їджу. Мене завтра ж призначать фельдмарш... (*Послизнувся й мало не простягся на підлозі, але його поштиво підтримують чиновники*).

Городничий (*підходить, трясеться вєсь, намагається вимовити*). А ва-ва-ва... ва...

Хлестаков (*швидким уривчастим голосом*). Що таке?

Городничий. А ва-ва-ва... ва...

Хлестаков (*таким самим голосом*). Не розберу нічого, усе дурниці.

Городничий. Ва-ва-ва... шєство, превосходительство, чи не зволите відпочити?.. Ось і кімната, і все, що треба.

Хлестаков. Пустє: відпочити. Гаразд, я згоден відпочити. Сніданок у вас, панове, чудовий... (...)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Та сама кімната в домі городничого.

Ява I

Входять обережно, майже навшпиньках Амос Федорович, Артем Пилипович, поштмейстер Лука Лукич, Добчинський і Бобчинський, при повному параді в мундирах. (...)

Присутні вирішили «задобрити» чиновника, підсунувши йому гроші.

Ява II

Хлестаков (*сам, виходить, очі в нього заспані*). Я, здається, хропонував добряче. Звідки вони понабирали таких матраців і перин? Аж упрів. Здається, вони вчора мені таки чогось підсунули під час сніданку: у голові й досі гуде. Тут, як я бачу, можна з приємністю пожити. Я люблю гостинність, і мені, по правді, більше подобається, коли мені догоджають від щирого серця, а не те, щоб з інтересу. А донька в городничого дуже непогана, та й мамочка така, що ще можна б... Ні, як кому, а мені, справді, таке життя подобається. (...)

Ява IV

Хлестаков і поштмейстер (*входить виструнчившись, у мундирі, притримуючи шпагу*).

Поштмейстер. Маю честь рекомендуватися: поштмейстер, надвірний радник Шпекін.

Хлестаков. А милості просимо! Я дуже люблю приємне товариство. Сідайте. Адже ви тут постійно живете?

Поштмейстер. Так, точно.

Хлестаков. А мені подобається це місто. Звичайно, людей не так багато — ну, що ж? Це ж не столиця. Правда, це ж не столиця?

Поштмейстер. Чистісінька правда.

Хлестаков. То ж тільки в столиці бонтон і немає провінціальних гусаків. Як ви гадаєте: адже ж так?

Поштмейстер. Так точно. (*Набік*). А він, одначе, аж ніяк не гордий; про все розпитує.

Хлестаков. Але ж, одначе, признайтеся, адже й у маленькому місті можна прожити щасливо?

Поштмейстер. Так точно.

Хлестаков. На мій погляд, що треба? Треба тільки, щоб тебе поважали, любили щиро — адже ж так?

Поштмейстер. Цілком справедливо.

Хлестаков. Я, правду казавши, радий, що ви однієї думки зі мною. Мене, звичайно, назвуть диваком, але вже в мене такий характер. (*Дивиться йому в очі, говорить сам собі*). А попрошу я в цього поштмейстера в борг! (*Голосно*). Який дивний зі мною випадок: у дорозі зовсім витратився. Чи не можете ви мені дати триста карбованців у борг?

Поштмейстер. Чому ні? Уважатиму за величезне щастя. От, прошу вас. Від душі готовий служити.

Хлестаков. Дуже вдячний. А я, признаюся, до смерті не люблю відмовляти собі в дорозі, та й навіщо? Чи ж не так?

Поштмейстер. Так точно. *(Підводиться, виструнчується й підтримує шпагу)*. Не смію далі турбувати своєю присутністю... Чи не буде якихось зауважень щодо поштового управління?

Хлестаков. Ні, нічого.

(Поштмейстер кланяється та виходить).

Хлестаков *(закурюючи сигару)*. Поштмейстер, мені здається, теж дуже хороша людина. Принаймні послужливий; я люблю таких людей. (...)

Хлестаков по черзі зустрічається з кожним із високопосадовців і просить у них грошей. Звісно, ніхто не відмовляє «ревізору».

Я в а V I I I

Хлестаков *(сам)*. Тут багато чиновників. Мені здається, однак, що вони вважають мене за державну особу. Мабуть, я вчора напустив їм туману. Ох, і дурні ж! Напишу я про все в Петербург до Тряпичкіна. Він пописує статейки, хай-но він їх проперчить гарненько. Ей, Йосипе, дай мені паперу й чорнила! *(Йосип визирнув із дверей, промовивши: «Зараз»)*. А вже Тряпичкіну, справді, як хтось потрапить на зубок — бережися: батька рідного для слівця не пошкодує, і грошенята теж любить. А проте ці чиновники — непогані люди: прекрасна це в них риса, що вони дали мені в борг. Передивлюся навмисне, скільки в мене грошей. Це від судді триста; це від поштмейстера триста, шістсот, сімсот, вісімсот, — і який засмальцьований папірець! — вісімсот, дев'ятсот... Ого! Через тисячу перевалило. Ану тепер, капітане, ану попадися ти мені тепер! Подивимось, хто кого! (...)

Я в а X

Хлестаков і купці з кошиком вина й цукровими головами.

Хлестаков. Що вам, люди добрі?

Купці. Чолом б'ємо вашій милості.

Хлестаков. А чого ви хочете?

Купці. Не погуби, паночку! Кривди терпимо ні за що!

Хлестаков. Від кого?

Один з купців. Та все від городничого тутешнього. Такого городничого ніколи ще, пане, не було. Такі кривди чинить, що описати не можна. Постоями зовсім замучив, хоч у зашморг лізь. Не по вчинках чинить. Схопить за бороду та й каже: «Ах ти, татарин!» Їй-богу! Якби, тобто, не пошана до нього якась; а то ми вже порядку завжди додержуємо: що слід на сукню там дружині чи доньці, — хіба ж ми проти. Так ні, йому всього цього мало.

Їй-же богу! Прийде в крамницю й усе, що під руку потрапить, тягне. Сукна побачить сувій, зразу: «Е, любий, це добреньке сукенце: а відправ-но його до мене». Ну, і несеш, а в сувої ото аршин з п'ятдесят!

Хлестаков. Невже? Ах, який же він шахрай!

Купці. Їй-богу! Ніхто й не пригадає такого городничого! Геть усе й ховай у крамниці, як його побачиш. Так хоча б щось путнє вже брав, усіяке дрантя тягне: чорнослив такий, що років уже по сім лежить у бочці, що в мене крамар не їстиме, а він цілу пригорщу туди запустить. Іменини його бувають на Антона, і вже, здається, усього понаносиш, чого тільки душа бажає. Ні йому ще давай: каже, що й на Онуфрія він іменинник. Що вдієш? Несеш і на Онуфрія.

Хлестаков. Та це просто розбишака!

Купці. Їй-богу! А спробуй суперечити, приведе до тебе в дім цілий полк на постій. А коли що, замкне двері: «Я тобі, — каже, — не буду, — каже, — завдавати тілесної кари й не катуватиму — це, — каже, — законом заборонено, а от ти в мене, любий мій, оселедчика попоїж!»

Хлестаков. Ах, який шахрай! Та за це просто в Сибір!

Купці. Та вже куди милість твоя не запроторить його, усе буде добре, аби тільки від нас подалі. Не погордуй, батьку наш, хлібом і сіллю.

Хлестаков. Ні, ви цього не думайте: я зовсім не беру ніяких хабарів. От якби ви, приміром, позичили мені карбованців триста, — ну то зовсім інша річ: у борг я можу взяти.

Купці. З радістю, батьку наш! *(Виймають гроші)*. Та що триста! Візьми вже краще п'ятсот, допоможи тільки.

Хлестаков. Будь ласка: у борг — я ні слова, я візьму.

Купці *(подають йому на срібному підносі гроші)*. Уже, будь ласка, і підносика zarazом візьміть.

Хлестаков. Ну, і підносика можна.

Купці *(уклоняючись)*. Та вже візьміть zarazом і цукерку.

Хлестаков. Е ні: я хабарів ніяких...

Йосип. Ваше високоблагородіє! Чому ви не берете? Візьміть! У дорозі все знадобиться. Давайте сюди голови й кошечки! Давайте все! Усе знадобиться. Що там? Мотузочок? Давайте й мотузочок! І мотузочок у дорозі знадобиться: візок поламається або щось інше, підв'язати можна.

Купці. То вже будьте такі ласкаві, ваше сіятельство. Коли вже ви, тобто, не допоможете в нашому проханні, то вже не знаємо, як і бути: просто хоч у зашморг лізь.

Хлестаков. Неодмінно, неодмінно. Я постараюся. (...)

Ява XII

Хлестаков і Марія Антонівна.

Марія Антонівна. Ах!

Хлестаков. Чого ви так перелякалися, пані?

Марія Антонівна. Ні, я не перелякалася.

Хлестаков (*кокетує*). Даруйте, пані, мені дуже приємно, що ви мене маєте за таку людину, яка... Насмілююся запитати вас: куди ви мали намір іти?

Марія Антонівна. Справді, я нікуди не йшла.

Хлестаков. А чому, приміром, ви нікуди не йшли?

Марія Антонівна. Я гадала, чи не тут мамочка... (...)

Хлестаков (*кокетує*). А ваші очі кращі, ніж усякі важливі справи... Ви ніяк не можете мені перешкодити; ніяким чином не можете; і, навпаки, ви можете ошчасливити.

Марія Антонівна. Ви говорите по-столичному.

Хлестаков. Для такої прекрасної особи, як ви. Чи дозволите мати щастя запропонувати вам стільця? Але ні, вам треба не стілець, а трон. (...)

Марія Антонівна. Ви все таке якесь говорите... Я б вас попрохала, щоб ви мені написали краще на пам'ять якісь віршики до альбома. Ви, мабуть, їх багато знаєте. (...)

Хлестаков. Та в мене їх багато всяких. Ну, хай так, я вам оці: «О, ти, що в горі надаремне на Бога нарікаєш так!..» Ну та й інші... не можу якраз пригадати; але все це нічого. Я вам краще замість цього виявлю моє кохання, яке від вашого погляду... (*Присуває стільця*).

Марія Антонівна. Кохання! Я не розумію кохання... Я ніколи й не знала, що за кохання... (*Одсовує стільця*).

Хлестаков. Чого ж ви одсовуєте свій стілець? Нам краще буде сидіти близько одне до одного. (...)

Марія Антонівна (*одсовуючись*). А навіщо ж це?

Хлестаков (*присовуючись*). Та це ж вам тільки так здається, що близько, а ви уявіть собі, що далеко. Який би я був щасливий, пані, коли б міг стиснути вас у своїх обіймах.

Марія Антонівна (*дивиться у вікно*). Що це там, ніби полетіло? Сорока чи якась інша птиця?

Хлестаков (*цілує її в плече й дивиться у вікно*). То сорока.

Марія Антонівна (*устає розгнівана*). Ні, це вже занадто... Яке нахабство!..

Хлестаков (*затримує її*). Пробачте, пані: я це зробив від кохання, тільки від кохання.

Марія Антонівна. Ви вважаєте мене за таку провінціалку... (*Силкується піти*).

Хлестаков (*усе затримує її*). Від кохання, тільки від кохання. Я так тільки, пожартував. Маріє Антонівно, не гнівайтесь! Я ладен навколішках прохати у вас пробачення. (*Падає навколішки*). Простіть же, простіть. Ви бачите, я на колінах.

Ява XIII

Ті ж і Ганна Андріївна.

Ганна Андріївна (*побачивши Хлестакова навколішках*). Ах, який пасаж!

Хлестаков (*підводячись*). А, чорт забори!

Ганна Андріївна (*до доньки*). Що це значить, люба моя? Що це за витівки такі!

Марія Антонівна. Я, мамочко...

Ганна Андріївна. Иди геть звідси! Чуєш, геть, геть! І не смій показуватися на очі. (...)

Хлестаков (*набїк*). А вона теж дуже апетитна, дуже непогана. (*Падає навколішки*). Пані, ви бачите, я палаю з кохання. (...)

Ганна Андріївна. Але дозвольте, я ще не розумію цілком значення слів. Коли не помиляюся, ви робите декларацію щодо моєї дочки.

Хлестаков. Ні, я закоханий у вас. Життя моє на волосинці. Якщо ви не признаєте палкого кохання мого, то я недостойний земного існування. З полум'ям у грудях прошу руки вашої.

Ганна Андріївна. Але дозвольте сказати: я до деякої міри... я заміжня.

Хлестаков. Це нічого! Для кохання немає різниці, і Карамзін сказав: «Закони засуджують». Ми підемо в холодок струмків. Руку вашу, руку прошу.

Ява XIV

Ті ж і Марія Антонівна, раптом забігає.

Марія Антонівна. Мамочко, таточко сказав, щоб ви... (*Побачивши Хлестакова навколішках, скрикує: «Ах, який пасаж!»*)

Ганна Андріївна. Ну, що ти? Чого? За чим? Що за легковажність така! Раптом ускочила, як очманіла кішка. Ну, що тут такого дивного? Ну, що тобі привиділося? Справді, ніби дитина яка трирічна. Аж ніяк, ну, ніяк не схоже, щоб їй було вісімнадцять років. Я не знаю, коли вже ти порозумнішаєш, коли поводитимеш себе, як належить вихованій дівичі, коли ти вже знатимеш, що таке хороші правила й солідність у поведженні.

Марія Антонівна (*крізь сльози*). Я, їй-право, мамочко, не знала.

Ганна Андріївна. У тебе завжди якийсь вітер розгулює в голові; ти береш приклад з дочок Ляпкіна-Тяпкіна. Що ти їх наслідуєш? Не треба тобі наслідувати їх. Тобі є інші приклади: перед тобою мати твоя.

Хлестаков (*хапаючи за руку дочку*). Ганно Андріївно, не суперечте нашому щастю, благословіть вічну любов!

Ганна Андріївна (*вражена*). Так ви в неї?..

Хлестаков. Рішайте: життя чи смерть?

Ганна Андріївна. Ну, от бачиш, дурна, ну, от бачиш: через тебе, таке дрантя, гість зволив стояти на колінах; а ти скочила, як боже-

вільна. Ну, от, справді, варто, щоб я навмисне відмовила: ти недостойна такого щастя.

Марія Антонівна. Не буду, мамочко, справді, більше не буду.

Ява XV

Ті ж і городничий, захекавшись.

Городничий. Ваше превосходительство! Не занастіть! Не занастіть!

Хлестаков. Що з вами?

Городничий. Там купці скаржилися вашому превосходительству. Честю запевняю, що й половини немає того, що вони кажуть. Вони самі обдурюють та обмірюють народ. (...)

Ганна Андріївна. А ти знаєш, яку честь нам робить Іван Олександрович? Він просить руки нашої дочки.

Городничий. Куди! Куди!.. Збожеволіла, голубонько! Не прогнівайтесь, ваше превосходительство: вона трохи придуркувата, уся у свою матінку.

Хлестаков. Так, я справді прошу руки. Я закоханий.

Городничий. Не смію вірити, ваше превосходительство!

Хлестаков. Я не жартуючи вам кажу... Я можу від кохання з глузду з'їхати.

Городничий. Не смію вірити, недостойний такої честі.

Хлестаков. Так, як ви не погодитеся віддати руку Марії Антонівни, то я, чорт знає, що ладен... (...)

Городничий. Не можу вірити.

Хлестаков. Віддайте, віддайте — я одчайдушна людина, я всього можу накоїти: якщо застрелюся, вас під суд віддадуть.

Городничий. Ах, Боже мій! Я, їй-богу, не винуватий ні душею, ні тілом. Не прогнівайтесь! Робіть так, як вашій милості завгодно! У мене, їй-богу, у голові тепер... я й сам не знаю, що робиться. Таким дурнем тепер зробився, яким ще ніколи не бував.

Ганна Андріївна. Ну, благословляй!

Хлестаков підходить з Марією Антонівною.

Городничий. Хай благословить вас Бог, а я не винуватий! *(Хлестаков цілується з Марією Антонівною. Городничий дивиться на них)*. Що за чорт! Справді-таки! *(Протирає очі)*. Цілуються! Ой, батечку, цілуються! Справжній жених! *(Скрикує, підскакуючи з радості)*. Ой, Антон! Ой, Антон! Ой, городничий! Он воно як діло пішло!

Ява XVI

Ті ж і Йосип.

Йосип. Коні готові.

Хлестаков. А, добре... Я зараз.

Городничий. Як? Зволите їхати?

Хлестаков. Так, їду.

Городничий. А коли ж той... Ви ж самі зволили натякнути на... той... весілля?

Хлестаков. А це... На хвильку тільки... На один день до дядька — багатий дідуган; а завтра ж і назад.

Городничий. Не сміємо ніяк затримувати, з надією на щасливе повернення.

Хлестаков. Як же, як же, я вмить. Прощайте, моя кохана... Ні, просто не можу висловити! Прощавайте, душечко! (*Цілує її ручку*).

Городничий. А чи не треба вам чогось у дорогу; ви зволили, здається, мати потребу в грошах?

Хлестаков. О, ні, навіщо це? (*Трохи подумавши*). А втім, хай так.

Городничий. Скільки треба вам?

Хлестаков. Тоді ви дали двісті, тобто не двісті, а чотиреста; я не хочу використовувати вашої помилки — то, мабуть, і тепер стільки ж, щоб уже рівно було вісімсот.

Городничий. Зараз! (*Виймає з гамана*). Ще як навмисне новіснькими папірцями.

Хлестаков. А, так! (*Бере й розглядає асигнації*). Це добре. Це ж, кажуть, нове щастя, коли новенькими папірцями?

Городничий. Так точно.

Хлестаков. Прощавайте, Антоне Антоновичу! Дуже вдячний за вашу гостинність! Щиросердно признаюся, що мене ніде так добре не вітали! Прощавайте, Ганно Андріївно! Прощавайте, моя душечко, Маріє Антонівно! (...)

ДІЯ П'ЯТА

Та сама кімната.

Я в а І

Городничий, Ганна Андріївна та Марія Антонівна.

Городничий. Що, Ганно Андріївно? Га? Чи думала ти щонебудь про це? Отакий багатющий приз, канальство! Та одверто признайся: тобі й уві сні не ввижалося: отак з якоїсь городничихи і рантом, фу ти, канальство, з яким дияволом породичалася!

Ганна Андріївна. Зовсім ні; я давно це знала. Це тобі дивина, бо ти проста людина, ніколи не бачив порядних людей.

Городничий. Я сам, голубочко, порядна людина. Одначе, як подумаєш, Ганно Андріївно: які ми з тобою тепер птахи зробилися! Га, Ганно Андріївно? Високого польоту, чорт забирай! Стривай-но, тепер я піддам перцю отим усім охотникам подавати скарги та доноси! Ей, хто там? (*Входить квартальний*). А, це ти, Іване Карповичу; а поклич-но сюди, брате,

купців. Ось я їх, каналій! То скаржитися на мене? Іч ти, прокляте іудейське плем'я! Стривайте ж, голубчики! Колись я вас годував тільки по вуса, а тепер, нагодую по самісіньку бороду. Запиши всіх, хто тільки ходив скаржитися на мене, і найголовніше — отих писак, писак, що скарги їм закручували. Та оголоси всім, щоб знали: що от, мовляв, яку честь Господь послав городничому, що віддає доньку свою не те, що за якусь там просту людину, а за таку, якої ще й на світі не було, що може зробити все, усе, усе! Усім оголоси, щоб усі знали. Кричи всьому народові, у всі дзвони дзвони, чорт забирай! Коли вже торжество, так торжество. *(Квартальний виходить)*. Он воно як, Ганно Андріївно, га? А як ми тепер, де будемо жити? Тут чи в Пітері?

Ганна Андріївна. Натурально, у Петербурзі. Як можна тут залишатися!

Городничий. Ну, у Пітері, так і в Пітері! А воно добре б і тут. Що, адже я гадаю, що городничество вже тоді к бісу, га, Ганно Андріївно?

Ганна Андріївна. Натурально, ну що за городничество!

Городничий. Але ж воно, як ти гадаєш, Ганно Андріївно, тепер можна он який чин схопити, бо він же за панібрата з усіма міністрами й дворець їздить, то таке тепер може підвищення зробити, що згодом і в генерали вилізеш. Як ти гадаєш, Ганно Андріївно: можна в генерали вилізти?

Ганна Андріївна. Ще б пак!

Городничий. А, чорти б його взяли, славно бути генералом! Кавалерію повісять тобі через плече. А яку кавалерію краще, Ганно Андріївно? Червону чи голубу?

Ганна Андріївна. Ну, ясно, голубу краще.

Городничий. О? Бачиш, чого забажалося! Добре й червону. (...)

Ганна Андріївна. Тобі все якесь грубе подобається. Ти повинен пам'ятати, що життя треба зовсім перемінити, що знайомі в тебе будуть не якийсь там суддя-собачник, з яким ти їздиш полювати зайців, чи Земляніка; навпаки, знайомі твої будуть найделікатнішого поведження графи й усі світські... Тільки я, їй-право, боюся за тебе: ти іноді ляпнеш таке слівце, що його в порядному товаристві ніколи не почувеш.

Городничий. Ну що ж? Слово ж не шкодить.

Ганна Андріївна. То добре, поки ти був городничим. А там життя зовсім інше.

Городничий. Еге ж, там, кажуть, є дві рибини: ряпушка й корюшка, такі, що тільки слинка потече, як почнеш їсти.

Ганна Андріївна. Йому все б тільки рибики. Я інакше не хочу, щоб наш дім був перший у столиці й щоб у мене в кімнаті було таке амбре, щоб увійти ніяк не можна було, а тільки отак, заплющивши очі. *(Заплющує очі й нюхає)*. Ах! Як хороше!

Ява II

Ті ж і купці.

Городничий. А! Здорові були, соколята!

Купці (*уклоняючись*). Доброго здоров'я, батечку!

Городничий. Що, голуб'ята, як ся маєте? Як іде ваш товар? Що, самоварники, аршинники, скаржитися? Архизлодії, протобестії, шахраї мирські! Скаржитися? Що? Багато взяли! От, думають, так у тюрму його й засадять!.. Та чи знаєте ви, сім чортів і одна відьма вам у зуби, що...

Ганна Андріївна. Ох, Боже мій, які ти, Антошо, слова відпускаєш!

Городничий (*незадоволено*). А, не до слів тепер! А чи знаєте ви, що той самий чиновник, якому ви скаржилися, та жениться тепер на моїй дочці? Що? Га? Що тепер скажете? Тепер я вас... У!.. Обманюєте народ... Зробиш поставку для казни, на сто тисяч обдуриш її, гнилого сукна підсунувши, а потім пожертвуєш двадцять аршин, та ще й нагороду давай тобі за це? (...)

Купці (*уклоняючись*). Винуваті, Антоне Антоновичу!

Городничий. Скаржитися? А хто тобі допоміг змахловати, коли ти міст будував і написав дерева на двадцять тисяч, тоді коли його й на сто карбованців не було? Я допоміг тобі, цапина твоя борода! Ти забув це? А якби я про це десь заїкнувся, аж загурчав би до Сибіру. Що скажеш? Га?

Один з купців. Як перед Богом, Антоне Антоновичу! Лукавий попутав. Онукам закажемо скаржитися. Уже яке хоч задоволення, тільки не гнівайся!

Городничий. Не гнівайся! Ось ти тепер валяєшся в ногах у мене. А чому? Тому, що моє зверху, а якби хоч трохи твоя була взяла, так ти б мене, каналія, у багнюці б утопив та ще б і колодою зверху надавив!

Купці (*кланяються в ноги*). Не погуби, Антоне Антоновичу!

Городничий. «Не погуби!» Тепер: «Не погуби!» А до того що? Я б вас... (*Махнувши рукою*). Ну, та Бог простить! Годі! Я не злопам'ятний; тільки тепер дивися, бережи вуха! Я віддаю дочку не за якого-небудь простого дворянина. Щоб поздоровлення було... Розумієш? Не те, щоб відбутись якимось баличком чи головою цукру. (...)

До будинку городничого завітали Амос Федорович, Артем Пилипович, Растаковський, потім до них приєдналися Коробкін із дружиною, Люлюков, Лука Лукич з дружиною та інші мешканці містечка. Усі вітали родину городничого з вдалими заручинами й майбутнім весіллям. Усі персонажі намагаються прислужитися цій родині з надією на їхню допомогу, коли ті будуть жити в столиці й мати «високі» зв'язки.

Ява VIII

Ті ж і поштмейстер з розпечатаним листом у руці.

Поштмейстер. Дивна справа, панове! Чиновник, що ми його вважали за ревізора, зовсім не ревізор.

У с і. Як не ревізор?

По ш т м е й с т е р. Зовсім не ревізор, я дізнався про це з листа...

Г о р о д н и ч и й. Що ви? Що ви? З якого листа?

По ш т м е й с т е р. Та з його ж власноручного листа. Приносять до мене на пошту листа. Глянув на адресу, бачу: «На Поштамтську вулицю». Я так і обмер. «Ну, — гадаю собі, — напевно знайшов непорядки на пошті й повідомляє начальство». Узяв та й розпечатав.

Г о р о д н и ч и й. Як же ви?..

По ш т м е й с т е р. Сам не знаю, нечиста сила підбила. Покликав був уже кур'єра на те, щоб послали його з естафетою, але така мене взяла цікавість, що й зроду такої не відчував. Не можу, не можу, почувую, що не можу, тягне мене, от тягне й квіт. В однім усі так от і чую: «Ой, не розпечатуй! Загинеш, як курка», а в другім ніби біс який шепоче: «Розпечатай, розпечатай! Розпечатай!» — і як придавив сургуч — по жилах огонь, а розпечатав — мороз, їй-богу, мороз, і руки тремтять, і в очах темно.

Г о р о д н и ч и й. Та як же ви насмілилися розпечатати листа такої уповноваженої особи?

По ш т м е й с т е р. То ж бо й штука, що він не уповноважений і не особа!

Г о р о д н и ч и й. А що ж він, по-вашому, таке?

По ш т м е й с т е р. Ні се ні те, чорт його знає що!

Г о р о д н и ч и й (*запально*). Як ні се ні те? Як ви смієте назвати його ні тим ні сим, та ще й чорт знає чим? Я вас під арешт...

По ш т м е й с т е р. Хто? Ви?

Г о р о д н и ч и й. А так, я!

По ш т м е й с т е р. Руки короткі!

Г о р о д н и ч и й. А ви знаєте, що він жениться на моїй дочці, що я сам буду вельможею, що я в самісінький Сибір запроторю?

По ш т м е й с т е р. Ех, Антоне Антоновичу, що Сибір? Далеко Сибір! От краще я вам прочитаю. Панове! Дозвольте прочитати листа?

У с і. Читайте, читайте!

По ш т м е й с т е р (*читає*). «Спішу повідомити тебе, серце Тряпичкін, які зі мною чудеса. По дорозі обчистив мене як липку піхотний капітан, так що трактирник хотів уже посадити мене в тюрму, як ось по моїй петербурзькій фізіономії й по костюму все місто прийняло мене за генерал-губернатора. І я тепер живу в городничого, жирую, упадаю на пропалу біля його дружини й дочки; не вирішив тільки, з котрої почати; гадаю, спочатку з мамочки, бо, здається, зразу готова до всіх послуг. Пригадуєш, як ми з тобою бідували, обідали на шармака та як колись кондитер ухопив мене за комір з приводу поїдених пиріжків коштом прибутків аглицького короля? Тепер зовсім навпаки повернулося. Усі мені позичають, скільки завгодно. Оригінали страшенні. Ти б луснув зо

сміху. Ти, я знаю, статейки пописуєш; умісти їх у свою літературу. По-перше: городничий — дурний, як сива шкапа...»

Городничий. Не може бути! Там немає цього.

Поштмейстер (*показує листа*). Читайте самі!

Городничий (*читає*). «Як сива шкапа». Не може бути! Ви це самі написали.

Поштмейстер. Як би це я міг писати?

Артем Пилипович. Читайте! (...)

Поштмейстер (*читає далі*). Гм... гм... гм... гм... «...сива шкапа. Поштмейстер теж хороша людина ...» (*Припиняє читати*). Ну, тут про мене він теж непристойно висловився.

Городничий. Ні, читайте!

Поштмейстер. Та навіщо?..

Городничий. Ні, чорт забирай, коли вже читати, так читати! Читайте все!

Артем Пилипович. Дозвольте, я прочитаю. (*Надіває окуляри й читає*). «Поштмейстер, достеменно департаментський сторож Михеєв; мабуть, також негідник, п'є запоем».

Поштмейстер (*до глядачів*). Ну, підлий хлопчисько, якого слід одшмагати: більш нічого!

Артем Пилипович (*читає далі*). «Доглядач над богоугодними закла... і... і... і...» (*займається*).

Коробкін. А чого ж ви зупинилися?

Артем Пилипович. Та якесь таке нечітке письмо... А втім, видно, що мерзотник.

Коробкін. Дайте мені. От у мене, я думаю, кращі очі. (*Бере листа*).

Артем Пилипович (*не даючи листа*). Ні, це місце можна пропустити, а там далі чітко.

Коробкін. Та дозвольте, я вже сам знаю.

Артем Пилипович. Прочитати я й сам прочитаю, далі, справді, усе вже чітко.

Поштмейстер. Ні, усе читайте! Адже раніше все читано!

Усі. Віддайте, Артеме Пилиповичу! Віддайте листа! (*До Коробкіна*). Читайте!

Артем Пилипович. Зараз. (*Віддає листа*). От, дозвольте... (*Затуляє пальцем*). От звідси читайте. (*Усі підходять до нього*).

Поштмейстер. Читайте! Читайте! Дурниці, усе читайте!

Коробкін (*читає*). «Доглядач над богоугодними закладами Земляніка — справжня свиня в ярмулці».

Артем Пилипович (*до глядачів*). І недотепно! Свиня в ярмулці! Де ж видано, свиня буває в ярмулці?

Коробкін (*читає далі*). «Смотритель училищ наскрізь протухувесь цибулею».

Лука Лукич (*до глядачів*). Їй-богу, і в рот ніколи не брав цибулі. Амос Федорович (*набій*). Слава Богу, хоч про мене немає нічого. Коробкін (*читає*). «Суддя...»

Амос Федорович. От тобі маєш! (*Голосно*). Панове, я гадаю, що лист задовгий. Та й дідько з ним: погань таку читати.

Лука Лукич. Ні!

Поштмейстер. Ні, читайте!

Артем Пилипович. Ні, уже читайте.

Коробкін (*продовжує*). «Суддя Ляпкін-Тяпкін найбільшою мірою моветон...» (*Зупиняється*). Мабуть, французьке слово.

Амос Федорович. А чорт його знає, що воно значить! Ще добре, як тільки шахрай, а може, і ще гірше.

Коробкін (*читає далі*). «...А втім, народ гостинний і добродушний. Прощавай, душа Тряпичкін. Я сам, за твоїм прикладом, хочу взятися за літературу. Сумно, голубе, так жити, хочеться, зрештою, поживи для душі. Бачу: справді, треба за щось високе взятися. Пиши до мене в Саратовську губернію, а звідти в село Подкотилівку. (*Перегортає листа й читає адресу*). Його благородію, шановному панові Івану Васильовичу Тряпичкіну, у Санкт-Петербурзі, на Поштамтській вулиці, у будинку під номером дев'яносто сьомим, повернути у двір, на третій поверх, праворуч».

Городничий. От коли зарізав, так зарізав! Убив, убив, зовсім убив! Нічого не бачу. Бачу якісь свинячі рила замість облич; а більше нічого... Вернути, вернути його! (*Махає рукою*).

Поштмейстер. Куди вернути? Я, ніби навмисне, велів, щоб доглядач дав найкращу тройку; чорт надав і наперед дати розпис.

Дружина Коробкіна. Оце так, оце нечувана конфузія!

Амос Федорович. Одначе ж, чорт його забери, панове! Він у мене триста карбованців позичив.

Артем Пилипович. У мене теж триста карбованців.

Поштмейстер (*зітхає*). Ох! І в мене триста карбованців.

Бобчинський. У нас з Петром Івановичем шістдесят п'ять, прощу вас, асигнаціями. Іменно.

Амос Федорович (*розгублено розводить руками*). Як же це, панове? Як же це так, справді, ми сплехували?

Городничий (*б'є себе в лоб*). Як я? Ні, як я, старий дурень! Одурів старий баран!.. Тридцять років служу; жоден купець, жоден підрядчик не могли мене обдурити, шахраїв над шахраями обдурював; пройдисвітів і крутіїв таких, що цілий світ ладні обікрасти, круг пальця обкручував. Трьох губернаторів обдурив... Та що губернаторів! (*Махнувши рукою*). Нічого й говорити про губернаторів...

Ганна Андріївна. Та це не може бути, Антошо: він заручився з Машенькою...

Городничий *(гнівно)*. Заручився! Дулю з перцем — ось тобі заручився! Лізе мені в очі із заручинами!.. *(У нестямі)*. От, дивіться, увесь світ, усе християнство, усі дивіться, як обдурили городничого! Дурня йому, дурня, старій падлюці! *(Свариться сам на себе кулаком)*. Ех ти, товстоносий! Слимака, ганчірку взяв за важну персону! Ось він тепер по всіх шляхах дзвіночком видзвонює! Рознесе по всьому світу історію. Мало того, що будеш сміховищем — знайдеться перодряп, паперопсувач, у комедію тебе вставить, от що боляче! Чину, звання не пошкодує, і всі шкіритимуть зуби та плескатимуть у долоні. Чого смієтесь? Із себе смієтесь!.. Ех, ви!.. *(Тупоче зі злості ногою об підлогу)*. Я б усіх отих писак! У, перодряпи, ліберали прокляті! Чортове сім'я! Вузлом би вас усіх зав'язав, на борошно б перетер вас усіх, та чортові в шапку, на підкладку! О туди! *(Тикає кулаком, б'є каблучком об підлогу)*.

(По деякій мовчанці).

І досі отямитися не можу. От уже, справді, коли Бог хоче покарати, то насамперед одбирає розум. Ну що було в отому жевжикові схожого на ревізора? Нічого не було! От просто й на півмізінця не було схожого, й от вам усі: ревізор! ревізор! Ну хто перший пустив, що він ревізор? Відповідайте!

Артем Пилипович *(розводить руками)*. Як воно трапилося, убийте, не можу пояснити. Ніби туман якийсь обгорнув, чорт поплутав.

Амос Федорович. Та хто пустив! От хто пустив: оці молодчики! *(Показує на Добчинського й Бобчинського)*.

Бобчинський. Їй-богу, не я! І не гадав...

Добчинський. Я нічого, зовсім нічого...

Артем Пилипович. Звичайно, ви...

Лука Лукич. Прибігли, як божевільні, з трактиру: «Приїхав, приїхав і грошей не платить!..» Знайшли велику птицю!..

Городничий. Натурально, ви! Пліткарі міські, брехуни трикляті!

Артем Пилипович. Чорти б вас забрали з вашим ревізором і з вашими брехнями.

Городничий. Так і нишпорите по місту, та людей баламутите, торохтії проклятуці! Брехні розпускаєте, сороки куцохвості!

Амос Федорович. Паскудники кляті!

Лука Лукич. Ковпаки!

Артем Пилипович. Шмаркачі короткопузі! *(Усі обступають їх)*.

Бобчинський. Їй-богу, це не я, це Петро Іванович.

Добчинський. Е, ні, Петре Івановичу, адже ви перший той...

Бобчинський. А от і ні; першим були ви...

Ява остання

Ті ж і жандарм.

Жандарм. Чиновник, що приїхав по іменному велінню з Петербурга, викликає вас зараз же до себе. Він зупинився в гостиниці.

(Слова ці ніби громом разять усіх. Здивовано вигукують дами; уся група, раптом змінивши пози, кам'яніє).

Німа сцена

Городничий — посередині, мов стовп, з розпростертими руками й закинутою назад головою. Праворуч нього — дружина й дочка завмерли в русі до нього; за ними поштмейстер, що обернувся на знак питання, звернений до глядачів; за ним — Лука Лукич, якимось невинно збентежений; за ним, коло самого краю сцени, — три дами, гості, що притулились одна до одної, з найсатиричнішим виразом облич, який стосується безпосередньо родини городничого. Ліворуч од городничого — Земляніка, схилив голову трохи набік, немов до чогось прислухається; за ним — суддя з розчепиреними руками, присів майже до землі й зробив губами так, ніби хотів посвистати або вимовити: «Отака ловися!» За ним — Коробкін, повернувся до глядачів з примруженим оком і їдким виразом на адресу городничого; за ним, із самого краю — Добчинський і Бобчинський із простягнутими один до одного руками, роззявленими ротами й виряченими один на одного очима. Решта гостей — постовпіли. Мало не півтори хвилини скам'яніла група стоїть нерухомо. Завіса падає.

(Переклад Остана Вишні)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** Назвіть галузі суспільства, які викриває М. Гоголь, мовою автора комедії та сучасною мовою. **2.** Знайдіть у тексті комедії застарілі слова, за допомогою словника з'ясуйте їхнє значення. *Спілкування іноземними мовами.* **3.** Хто з персонажів уживає іноземні слова? З якою метою? *Математична компетентність.* **4.** Дайте визначення слову *ревізор* з погляду: а) городничого; б) Марії Антонівни; в) автора комедії; г) людини нашого часу. Поясніть, для чого потрібні ревізори в суспільстві. *Компетентності в природничих науках і технологіях.* **5.** Визначте алгоритм, за яким діяв Хлестаков, щоб заробити якнайбільше грошей. Наведіть сцени, побудовані за цим алгоритмом. *Інформаційно-цифрова компетентність.* **6.** Назвіть імена літераторів, які згадує Хлестаков у своєму монолозі. За допомогою Інтернету зберіть про них інформацію й установіть значення цих імен для самохарактеристики героя. *Уміння вчитися.* **7.** Простежте, як змінюються поведінка й мова Хлестакова протягом твору. Зробіть нотатки, прокоментуйте. *Ініціативність і підприємливість.* **8.** Завдяки яким якостям характеру Хлестаков зумів обдурити чиновників? Наведіть цитати. **9.** Чому Хлестакову вдалося так легко ввести в оману провінційне товариство? **10.** Чим Хлестаков подобався дамам? Чи йдеться в сценах із жінками про справжні почуття? *Соціальна та громадянська компетентності.* **11.** Які суспільні явища розвінчав М. Гоголь у комедії «Ревізор»? **12.** Які з них ще існують у наш час? Як із ними боротися? *Обізнаність і самовираження у сфері культури.* **13.** За допомогою Інтернету подивіться сканізації п'єси (або виставу в театрі). Висловіть враження. *Екологічна грамотність і здорове життя.* **14.** М. Гоголь у п'єсі «Ревізор» показав, якою не повинна бути людина. Сформулюйте 3–4 речення. **15.** А якою, за задумом автора п'єси, має бути людина? Сформулюйте 3–4 речення.

Предметні компетентності

Знання. 16. Розкрийте творчу історію п'єси «Ревізор». **17.** Визначте засоби комічного у творі. Наведіть приклади гумору, іронії, сатири й сарказму. **18.** Охарактеризуйте образи Хлестакова й городничого. **Діяльність. 19.** Назвіть художні деталі, які виконують психологічну функцію (розкривають особливості психології персонажа). **Цінності. 20.** Чому в п'єсі немає жодного позитивного персонажа? Поясніть. **21.** М. Гоголь писав, що єдиним позитивним персонажем у творі є сміх. Як ви розумієте роль сміху? У чому полягає його позитивне значення? **22.** Придумайте сюжет із сучасного життя, який міг би привернути увагу М. Гоголя як сатирика.

ШИНЕЛЬ

*Повість
(Скорочено)*

У департаменті ... та краще не називати, у якому департаменті (...) служив один чиновник, не можна сказати, щоб дуже визначний: низенький на зріст, трохи рябуватий, трохи рудуватий, трохи навіть із вигляду підсліпуватий, з невеличкою лисиною на лобі, із зморшками по обидва боки щік і з кольором обличчя, як то кажуть, гемороїдальним... Що ж робити! Винен петербурзький клімат. Коли ж говорити про чин (бо в нас найперше треба оголосити чин), то він був тим, кого називають довічним титулярним совітником, з якого, відомо річ, наглузувалися та накепкувалися вдосталь різні писателі, що мають похвальний звичай напосідати на тих, хто не може кусатися. На прізвище чиновник був Башмачкін. Уже із самого імені видно, що воно колись-то пішло від башмака (...). Ім'я йому було Акакій Акакійович. Можливо, читачеві воно здасться трохи чудним і вишуканим, але можна запевнити, що його ніяк не шукали, а що самі собою склалися такі обставини, що ніяк не можна було дати іншого імені, і це сталося якраз отак. (...)

Молоді чиновники підсміювалися й глузували з нього, скільки ставало канцелярської дотепності, розказували тут же при ньому всякі вигадані про нього пригоди; про його хазяйку, сімдесятилітню бабу, говорили, що вона б'є його, допитувалися, коли буде їхнє весілля, сипали на голову йому папірці, називаючи снігом. Та жодним словом не обзивався на це Акакій Акакійович, начеб нікого й не було перед ним. Це не мало навіть впливу на його роботу: серед усіх цих докук не робив він жодної помилки в письмі. Тільки коли надто вже нестерпний був жарт, коли штовхали його під руку, заважаючи провадити своє діло, він проказував:

— Лишіть мене! Нащо ви мене кривдите? (...)

Навряд чи де можна було знайти людину, що так жила б у своїй посаді. Мало сказати: він служив ретельно; ні, він служив з любов'ю. Там, у цьому переписуванні, йому ввижався якийсь свій розмаїтий і приємний світ, насолода відбивалася на обличчі його; деякі літери в нього були фаворити, до яких, коли він добирався, то був сам не свій: і підсміювався, і підморгував, і помагав губами, так що в обличчі його, здавалося, можна було прочитати кожну літеру, яку виводило перо його. Коли б відповідно до його ретельності давали нагороди, він би, на диво собі, може, навіть потрапив би в статські совітники, а то вислужив він, як висловлювалися дотепники, його ж товариші, пряжку в петлицю та нажив геморою у сідницю. (...) Поза цим переписуванням, здавалося, для нього нічого не існувало. Він не думав зовсім про свій одяг: віцмундир у нього був не зелений, а якогось рудувато-борошняного кольору. Комірчик на ньому був вузький, низенький (...). І завжди щось прилипало до його віцмундира: чи сінця віхтик, чи яка-небудь ниточка; до того ж він мав особливу вправність, ходячи вулицею, нагодитися під вікно саме тоді, як із нього викидали всяку погань, і тому раз у раз носив на своєму кашкеті шкарупини з кавунів і динь та інший такий непотріб. Ні разу за життя не звернув він уваги на те, що діється й відбувається щоденно на вулиці... (...)

Та Акакій Акакійович коли й дивився на щось, то бачив на всьому свої чисті, випсані рівним почерком рядки, і тільки, хіба як не знати звідки взявшись, коняча морда клалася йому на плече й напускала ніздрями цілий вітер у щоку, тільки тоді примічав, що він не на середині рядка, а скоріше на середині вулиці. Приходячи додому, він сідав одразу ж до столу, сьорбав нашвидку свої щі та їв шматок м'яса з цибулею, зовсім не помічаючи їхній смак, їв усе це з мухами й з усім, що б не послав Бог на ту пору. Помітивши, що шлунок почав надиматися, уставав з-за столу, виймав баночку з чорнилом і переписував папери, принесені додому. Коли їх не траплялося, він списував нарочито, ради власної втіхи, копію для себе, особливо як папір був визначний, не так красою стило, як адресуванням до якоїсь нової або поважної особи. (...)

Навіть тоді, коли все прагне розважитися, Акакій Акакійович не віддавався ніякій розвазі. Ніхто не міг сказати, щоб коли-небудь бачив його на якому-небудь вечорі. Написавшись до смаку, він лягав спати, усміхаючись загодя на думку про завтрашній день: що то Бог пошле переписувати завтра?

Так протікало мирне життя чоловіка, що з чотирмастами карбованцями жалування вмів бути задоволеним із своєї долі, і дотекло б, можливо, до глибокої старості, якби не було різних лих, розсипаних на життєвій дорозі не тільки титулярним, а навіть тайним, дійсним, надвірним і всяким совітником, навіть і тим, що нікому не дають порад, ні від кого не беруть їх самі.

Є в Петербурзі дужий ворог усіх тих, хто дістає чотириста карбованців на рік жалування чи близько того. Ворог цей не хто інший, як наш північний мороз, хоча кажуть, проте, що він дуже корисний здоров'ю. (...)

Акакій Акакійович з якогось часу почав відчувати, що його якимось особливо дошкульно стало припікати в спину й у плече, хоча він старався перебігти якомога швидше законну віддаль. Він подумав, нарешті, чи не криється яких гріхів у його шинелі. Розглянувши її гарненько в себе дома, він виявив, що у двох чи трьох місцях, і саме на спині та на плечах, вона стала зовсім як серпінка: сукно так уже витерлося, що світилося, а підкладка розлізлася. Треба знати, що шинель Акакія Акакійовича теж правила за об'єкт глузувань чиновникам: у неї відбирали навіть благородне ім'я шинелі й називали її капотом. Та, справді, вона мала якусь дивну будову: комір її зменшувався щороку більше й більше, бо йшов на підточування інших частин її. Підточування не показувало вправності кравця й виходило справді лантухувато й некрасиво. Побачивши, у чому річ, Акакій Акакійович вирішив, що шинель треба буде віднести до Петровича, кравця, який мешкав десь на четвертому поверсі по чорних сходах, і хоч був сліпий на одне око й мав рябининя по всьому обличчю, досить удало латав чиновницькі та всякі інші панталони й фраки, розуміється, коли бував у тверезому стані й не плекав у голові якогось іншого наміру. (...)

Беручись сходами, що вели до Петровича (...), Акакій Акакійович подумав уже про те, скільки то запросить Петрович, і в думці поклав собі не давати більше двох карбованців. (...) Акакію Акакійовичу було неприємно, що він прийшов якраз у ту хвилину, коли Петрович сердився: він любив замовляти що-небудь Петровичу тоді, коли той був уже трохи напідпитку або, як висловлювалася його жінка: «Заправився сивухою, одноокий чорт». У такому стані Петрович, бувало, дуже охоче збавляв і згоджувався, раз у раз навіть кланявся й дякував. (...) Тепер же Петрович, здавалося, був у тверезому стані, а тому крутий, незгодливий та охочий загинати чортзна-які ціни. Акакій Акакійович зміркував це й хотів було вже, як то кажуть, позадкувати звідціль, та діло вже було почате. (...)

— А я оце до тебе, Петровичу, той ... (...)

— Що ж таке? — сказав Петрович і оглянув водночас своїм єдиним оком увесь віцмундир, починаючи з коміра до рукавів, спинки, фалдів і петель, що все він дуже добре знав, бо воно було власної його роботи. Такий уже звичай був у кравців: це перше, що він робить при зустрічі.

— А я оце той, Петровичу... шинель от, сукно... ось бачиш, скрізь в інших місцях зовсім міцне... воно трошки припинилося і видається, немов старе, а воно нове, та ось, тільки в одному місці трохи той... на спині, та ще ось на одному плечі протерлося, та це на цьому плечі трішки... бачиш? Оце й усе. І роботи небагато...

Петрович узяв капот, розклав його спершу на столі, роздивлявся довго, (...) розчепірів капот на руках і подивився його проти світла, знову покрутив головою; (...) і, набивши ніс тютюном, закрив, сховав табакерку і аж тоді вже промовив:

— Ні, не можна полагодити: негожий гардероб!

В Акакія Акакійовича від цих слів тьохнуло серце.

— Чому ж не можна, Петровичу? — сказав він мало не благальним голосом дитини. — Тільки ж і всього, що на плечах попротиралося; у тебе ж є якісь клаптики...

— Та клаптики можна знайти, клаптики знайдуться, — мовив Петрович, — та пришити їх не можна; діло зовсім гниле, зачепиш голкою — от воно й розлазиться.

— Нехай собі розлазиться, а ти зараз же латочку.

— Та латочки ж ні на що покласти, держатися їй немає за що: виносилося до краю. Тільки й слави, що сукно, а вітер подме, то й розвіється.

— Ну, та якось уже прилаштуй. Як же це так, справді, той!

— Ні, — сказав Петрович твердо, — нічого не можна зробити. Діло зовсім погане. Ви краще вже, як прийде зимова холодна пора, наробіть собі з неї онучок, бо панчоха не гріє (...), а шинель уже, мабуть, доведеться вам нову справляти.

На слові «нову» в Акакія Акакійовича потемніло в очах, і все, що було в кімнаті, так і пішло перед ним плутатися. Він бачив ясно самого тільки генерала із заліпленим обличчям, що був на кришці Петровичевої табакерки.

— Як же нову? — сказав він, усе ще ніби бувши вві сні. — У мене ж і грошей на це немає.

— А так, нову. (...) Та три півсотні з лишком треба буде покласти, — мовив Петрович і стулив при цьому значущо губи. Він дуже любив сильні ефекти, любив раптом як-небудь спантеличити цілком і потім подивитися скося, як спантеличений скривиться від таких слів.

— Півтораста карбованців за шинель! — скрикнув бідолашний Акакій Акакійович, скрикнув, можливо, уперше на віку, бо визначався завжди тихістю голоса.

— А так, — сказав Петрович, — та ще яка буде шинель. Коли покласти на комір куніцю та пустити відлогу на шовковій підкладці, то й у двісті вскочить. (...)

Вийшовши на вулицю, Акакій Акакійович був як уві сні. «Отаке діло такеє, — говорив він сам собі, — я справді й не думав, щоб вийшло отак». (...)

Сказавши це, він, замість іти додому, пішов зовсім у протилежний бік, сам того не помічаючи. Дорогою зачепив його всім забрудненим своїм боком сажотрус і почорнив усе плече йому; ціла шапка вапна висипалася на нього з верхівлі якогось будівництва. Він цього нічого не

помітив, і вже потім, коли наразився на будочника, який, поставивши біля себе свою алебарду, натрушував із ріжка на мозолястий кулак тю-тюну, тільки тоді трохи опам'ятався, та й то через те, що будочник сказав:

— Чого прешся в самісіньке рило, хіба немає тобі трухтуара?

Це змусило його оглянутися й повернути додому. Тільки тут почав збиратися думками, побачив ясно свій справжній стан, почав розмовляти сам із собою вже не уривчасто, а розсудливо й одверто, наче з приятелем, з яким можна поговорити про діло найсердечніше й найближче. (...) Так розмислив сам із собою Акакій Акакійович, розважив себе й дочекався першої неділі, і, побачивши здалеку, що жінка Петровича кудись виходила з дому, він — просто до нього. Петрович, справді, після суботи дуже косив оком, голову хилив додолу й був зовсім заспаний: та при всьому тому, як тільки почув, про що мова, та наче його чорт штовхнув. «Не можна, — сказав, — звольте замовити нову».

Акакій Акакійович тут йому й усунув гривеничка.

— Дякую вам, добродію, підкреплюсь трохи за ваше здоров'я, — сказав Петрович, — а про шинель не турбуйтеся: вона ні на що годяще не годиться. Нову шинель я вже вам пошю на славу, тут ми наполяжемо.

Акакій Акакійович ще був знову про те, щоб латати, та Петрович недочув і сказав:

— А що нову я вам пошю безпремінно, то вже звольте на мене покластися, старання докладемо. Можна буде навіть так, як пішла мода, комір буде застібатися на срібні лапки під апліке¹.

Отут і побачив Акакій Акакійович, що без нової шинелі йому не обійтися, і зовсім занепав духом. Та як же справді, за що, за які гроші справити? (...)

Хоча, звичайно, він знав, що Петрович і за вісімдесят карбованців візьметься пошити, та все ж звідкіль узяти ці вісімдесят карбованців? Половину ще можна б знайти: половина знайшлася б, може, навіть трохи й більше, та де взяти другу половину?.. Але спершу читачеві треба знати, де взялася перша половина. Акакій Акакійович мав звичку з кожного витрачуваного карбованця відкладати по шажку в невеличку скриньку, замкнену на ключ, з прорізаною зверху дірочкою, щоб кидати туди гроші. Наприкінці кожного півріччя він ревізував заощаджену мідну суму й заміняв її на дрібне срібло. Так робив він із давніх-давен, і таким способом за кілька років зібралося грошей більше ніж сорок карбованців. Отже, половина була в руках; та де ж узяти другу половину? Де взяти другі сорок карбованців? Акакій Акакійович думав-думав і вирішив, що треба буде зменшити заведені витрати хоча б принаймні протягом одного року: вивести з ужитку чай вечорами;

¹ *Аплике́* — 1) накладне срібло; 2) металеві вироби, вкриті тонким шаром срібла.

не світити вечорами свічки, а як трапиться що робити, іти в кімнату хазяйки й працювати при її свічці; ходячи вулицею, ступати як можна легше й обережніше по каменю й плитах, мало не навшипінках, щоб таким чином не стерти скорочасно підметок; якомога рідше віддавати працці мити білизну, а щоб не заношувалася, то кожного разу, приходячи додому, скидати її та залишатися в самому тільки демікотоновому¹ халаті, дуже давньому й милуваному навіть самим часом. Треба сказати правду, що спочатку йому було трохи трудно звикати до таких обмежень, та потім якось воно звиклося й пішло до ладу — він зовсім призвичаївся навіть голодувати вечорами; та зате він живився духовно, носячи в думках своїх вічну ідею майбутньої шинелі. З того часу неначе він одружився, неначе якась інша людина присутня була в ньому, неначе він був не сам, а якась приємна подруга життя згодилася із ним проходити разом життєву путь, — і подруга ця була не хто інша, як та ж шинель на товстій ваті, на міцній підкладці, що й зносу їй немає. Він став якось жвавіший, навіть твердіший характером, як людина, що вже визначила й поставила собі ціль. З обличчя і з учинків його зникли самі собою сумнів, вагання, словом, усі нерішучі й непевні риси. (...) Протягом кожного місяця він хоч один раз навідувався до Петровича, щоб поговорити про шинель: де краще купити сукна, і якого на колір, і по чому... (...) Справа наладилася навіть швидше, ніж він думав. Наперекір усім сподіванням, директор призначив Акакію Акакійовичу не сорок і не сорок п'ять, а цілих шістдесят карбованців. (...) Це прискорило хід справи. (...) Купили сукна дуже гарного, і не дивно, бо про це думали ще за півроку раніше, і не було того місяця, щоб не заходили до крамниць примірятися до цін; зате сам Петрович сказав, що кращого сукна й не буває. На підкладку вибрали коленкору², але такого добротного та дебелого, що він, як говорив Петрович, був ще кращий за шовк і навіть на вигляд показніший і глянцовитіший. Куниці не купили, бо вона була, справді, дорога, а замість неї вибрали кішку, найкращу, яка тільки знайшлася в крамниці, — кішку, що здаля могла завжди видатися за куницю. Петрович порався з шинеллю тільки два тижні. (...) За роботу Петрович узяв дванадцять карбованців — менше ніяк не можна було: геть чисто все було шито на шовку, подвійним дрібним швом, і по кожному шву Петрович потім проходив власними зубами, витискуючи ними всякі фігури. Це було... трудно сказати, у який саме день, та, мабуть, найурочистіший день у житті Акакія Акакійовича, коли Петрович приніс, нарешті,

¹ *Демікотон* — густа бавовняна тканина, яку привозили й використовували в XIX ст.

² *Коленкór* — тонка бавовняна, дуже проклеєна одноколірна тканина.

шинель. Він приніс її ранком, перед тою самою годиною, коли треба було йти до департаменту. Ніколи б іншим часом не припала так до речі шинель, бо вже починалися досить міцні морози і, здавалося, мали ще збільшитися. Петрович з'явився з шинеллю, як і подобає пристойному кравцеві. (...) Акакій Акакійович (...) розплатився з ним, подякував і вийшов одразу ж у новій шинелі до департаменту. Петрович пішов слідом за ним і, зоставшись на вулиці, довго ще дивився здаля на шинель, а потім пішов навмисне вбік, щоб, кривим провулком обійшовши, забігти знову на вулицю й подивитися на свою шинель із другого боку, цебто просто спереду. Тим часом Акакій Акакійович ішов у найсвятковішому настрою всіх почувань. Він почував кожну мить хвилини, що на плечах у нього нова шинель і кілька разів навіть усміхнувся від внутрішньої втіхи. Та й справді, дві користі: одне те, що тепло, і друге, що гарно. Дороги він не примітив зовсім і враз опинився у департаменті; у швейцарській він скинув шинель, обдивився її навкруги й доручив під особливий догляд швейцарові. Невідомо, яким способом у департаменті враз почули, що в Акакія Акакійовича нова шинель і що капот уже більше не існує. Усі тієї ж хвилини вибігли до швейцарської дивитися на нову шинель Акакія Акакійовича. Стали вітати його, так що той спершу тільки всміхався, а потім йому стало навіть соромно. (...)

Коли всі, приступившись до нього, почали говорити, що годиться покропити нову шинель, (...) Акакій Акакійович сторопів до краю (...), почав було запевняти досить простодушню, що це зовсім не нова шинель. (...) Урешті один із чиновників сказав:

— Я замість Акакія Акакійовича справляю вечірку, прошу до мене сьогодні на чай: я ж, як на те, сьогодні іменинник. (...)

Акакій Акакійович став був відмовлятися, та всі почали говорити, що нечемно (...), і він уже не міг відмовитися. Проте йому потім стало приємно, коли згадав, що він матиме нагоду пройтися навіть і ввечері в новій шинелі. Увесь цей день був для Акакія Акакійовича справді найбільшим урочистим святом. Він повернувся додому в найщасливішому настрої, скинув шинель і повісив її обережно на стіні, намілувавшись іще раз сукном і підкладкою, і потім навмисне вийняв, для порівняння, колишній капот свій, що зовсім розлізся. Він на нього поглянув, і сам навіть засміявся: така була незрівнянна відмінність. І довго потім за обідом він усе всміхався, тільки пригадував собі, у якому стані був його капот. Пообідав він весело, і після обіду вже нічого не писав, а так трошки посибаритствував¹ на постелі, поки на стемніло. Потім, не відкладаючи діла, одягся, надів на плечі шинель і вийшов на вулицю. Де саме жив чиновник, що запросив гостей, на жаль, не можемо сказати. (...) Як би було, але певне принаймні те, що

¹ *Cibarium* — бездіяльна людина, що живе з чужої праці, дармоїд.

чиновник мешкав у кращій частині міста, цебто дуже не близько від Акакія Акакійовича. (...) Урешті добрався він додому, де квартирував помічник столоначальника.

Помічник столоначальника жив на широку ногу — на сходах світив ліхтар, квартирка була на другому поверсі. Увійшовши до передпокою, Акакій Акакійович побачив на підлозі цілі ряди калош. Між ними посеред кімнати стояв самовар, що шумів і пускав клубами пару. На стінах висіли все шинелі та плащі, а поміж них деякі були навіть із бобровими комірами чи з бархатними вилогами. За стіною було чути шум і гомін, що враз стали ясні й дзвінкі, коли відчинилися двері й вийшов лакей із підносом, заставленим випорожненими склянками, молочником і кошиком сухарів. Видно, що чиновники вже давно зібрались і випили по першій склянці чаю. Акакій Акакійович, повісивши сам шинель свою, увійшов у кімнату, і перед ним майнули разом свічки, чиновники, люльки, столи для карт, і неясно вразила його вухо хутка розмова, що здійснювалася з усіх боків, і грюкіт пересуваних стільців. Він спинився дуже ніяково серед кімнати, шукаючи та намагаючись придумати, що йому робити. Та його вже побачили, галасливо привітали, і всі відразу ж пішли до передпокою й знову оглянули його шинель. Акакій Акакійович хоч було трохи й сконфузився, але, будучи людиною щиросердною, не міг не порадуватися, що всі похвалили шинель. Потім, звичайно, усі облишили і його, і шинель, і повернулися, як водиться, до столів, призначених для віста. Усе: шум, гомін і натовп людей — усе це якесь дивне було Акакію Акакійовичу. Він просто не знав, як йому бути, куди подіти руки, ноги й усього себе; нарешті, підсів він до гравців, дивився в карти, заглядав тому чи іншому в обличчя й через деякий час почав позіхати, відчувати нудьгу, тим більше, що давно настала та година, коли він звик лягати спати. Він хотів був попрощатися з господарем, та його не пустили, кажучи, що неодмінно треба випити, на честь обнови, по бокалу шампанського. Через годину подали вечерю, де були вінегрет, холодна телятина, паштет, кондитерські пиріжки й шампанське. Акакія Акакійовича присилювали випити два бокали, після яких він відчув, що в кімнаті стало веселіше, проте ніяк не міг забути, що вже дванадцята година й що давно пора додому. Щоб часом не заманулося господареві затримати його, він потихеньку вийшов із кімнати, знайшов у передпокої шинель, що, як він із жалем побачив, лежала на підлозі, обтрусив її, зняв з неї кожну пір'їнку, одяг на плечі й зійшов сходами на вулицю. На вулиці все ще було ясно. (...)

Незабаром простяглися перед ним ті пустельні вулиці, що навіть і вдень не такі й веселі, а ввечері то й поготів. Тепер вони стали ще глухіші та відлюдніші. (...) Він наблизився до того місця, де перерізала вулиця безконечним майданом, з ледве видимими на другому боці його домами, що мав вигляд страшної постелі. (...)

Веселість Акакія Акакійовича якось тут значно зменшилася. Він ступив на майдан не без якогось мимовільного остраху, начеб серце його передчувало щось недобре.

Він оглянувся назад і на всі боки — наче море навколо нього. «Ні, краще й не дивитися», — подумав і йшов, заплющивши очі, і коли розплющив їх, щоб глянути, чи близько кінець майдану, ураз побачив, що перед ним стоять, майже перед носом, якісь люди з вусами, які саме, цього вже він не міг навіть розібрати. Йому затуманилося в очах і заболіло в грудях.

— А шинель же моя! — сказав один з них громовим голосом, схопивши його за комір.

Акакій Акакійович хотів був уже закричати «караул», як другий приставив йому до самого горла кулак, завбільшки з чиновницьку голуву, і промовив:

— Ану, тільки крикни!

Акакій Акакійович почув тільки, як зняли з нього шинель, дали йому штовхана коліном, і він упав навznak на сніг і нічого вже більше не почував. Через кілька хвилин він опам'ятався й звівся на ноги, та вже нікого не було. Він почував, що в полі холодно й шинелі немає, почав кричати; та голос, здавалося, і не думав долітати до країв майдану. Повний відчаю, не перестаючи кричати, кинувся він бігти через майдан просто до будки, біля якої стояв будочник і, спершись на свою алебарду, дивився, здається, з цікавістю, бажаючи дізнатися, якого це чорта біжить до нього здаля й кричить людина. (...) відповів, що нічого не бачив. (...) Акакій Акакійович прибіг додому зовсім у безладді: волосся, якого ще водилося трохи в невеликій кількості в нього на висках і потилиці, геть розтріпалося; бік, і груди, і всі панталони були в снігу. Стара господиня його квартири, зачувши сильний стукіт у двері, похапцем скочила з постелі і, у черевіку на одній тільки нозі, побігла відчиняти двері, притримуючи на грудях своїх, ради скромності, рукою сорочку; але, відчинивши, відступила назад, побачивши в такому вигляді Акакія Акакійовича. Коли ж він розповів, що сталося, вона сплеснула руками й сказала, що треба йти просто до часного¹, що квартальний обдурить, пообіцяє й почне водити; а краще всього йти просто до часного, що він навіть знайомий їй. (...) Вислухавши такий рішенець, Акакій Акакійович, засмучений, побрів до своєї кімнати, і як він провів там ніч — нехай скаже той, хто може хоч трохи уявити собі становище іншого. Раненько-вранці пішов він до часного; але сказали, що він спить; пішов о десятій — сказали знову, що спить; він прийшов об одинадцятій годині — сказали: «Та немає часного дома»; він в обідню пору — та писарі в прихожій ніяк не хотіли пустити його й хотіли неодмінно знати,

¹ Начальник місцевої поліції.

за яким він ділом, і яка йому потреба, і що таке сталося; так що, урешті, Акакій Акакійович уперше в житті захотів показати характер і сказав навідруб, що йому треба персонально бачити самого часного. (...) Часний якось дуже чудно сприйняв розповідь про грабування шинелі. Замість того, щоб звернути увагу на головний пункт справи, він почав розпитувати в Акакія Акакійовича: та чого він так пізно повертався? Та чи не заходив він і чи не був у якомусь непорядному домі?

Так що Акакій Акакійович сконфузився зовсім і вийшов од нього й сам непевний, чи набере належного ходу справа про шинель, чи ні. Увесь цей день він не був у департаменті (єдиний випадок за його життя). На другий день прийшов він увесь блідий і в старому капоті своєму, що став ще нужденніший. Півість про грабунок шинелі, — хоч і знайшлися такі чиновники, що не проминули навіть і тут посміятися з Акакія Акакійовича, — проте багатьох зворушила. Вирішили відразу ж зробити для нього складку, але зібрали чисту дрібницю, бо чиновники й так уже дуже витратилися, підписавшись на директорський портрет і на одну якусь там книжку, на пропозицію начальника відділу, що був приятель її авторові, — отже, сума зібралася нікчемна. (...) Нічого не зробиш, Акакій Акакійович наважився йти до поважної особи. (...) Вдача та звичай поважної особи були солідні й величні, але не надто складні. «Строгість, строгість і строгість», — говорив начальник зазвичай, пильно дивився в обличчя тому, до кого говорив, хоча, урешті, для цього й не було ніякої причини, бо той десяток чиновників, які становили весь урядовий механізм канцелярії, і без того перебували у належнім страху: побачивши його здала, стояли навиятку, поки начальник пройде через кімнату. Звичайна розмова його з нижчими відзначалася строгістю та складалася майже з трьох фраз: «Як ви смієте? Чи знаєте ви, з ким говорите? Чи розумієте ви, хто стоїть перед вами?» (...)

До такої ото поважної особи з'явився наш Акакій Акакійович, з'явився в час найнесприятливіший, вельми недоречно для себе, хоча, урешті, доречно для значної особи. Значна особа перебувала у своєму кабінеті й дуже-дуже весело розговорилася з одним недавно прибулим давнім знайомим і товаришем дитинства, з яким кілька років не бачилася.

У цей час генералу доповіли, що прийшов якийсь Башмачкін. Він спитав, урочисто: «Хто такий?» Йому відповіли: «Якийсь чиновник». — «Ага! Може почекати, зараз не час» (...). Нарешті, наговорившись, а ще більше намовчавшись досхочу та викуривши цигарку в дуже зручних кріслах із відкидними спинками, він, нарешті, начебто враз згадав і сказав секретареві, що спинився біля дверей з паперами для доповіді:

— Ага, там же стоїть, здається, чиновник; скажіть йому, що він може зайти.

Побачивши покірливий вигляд Акакія Акакійовича та його старенький віцмундир, він раптом обернувся до нього та сказав: «Чого вам

треба?» — голосом уривчастим і твердим, якого він навмисне вчився раніше в себе в кімнаті, насамоті й перед дзеркалом, ще за тиждень до того, як здобув теперішню свою посаду й генеральський чин. Акакій Акакійович уже задалегідь відчув належний страх, трохи зніяковів і, як умів, скільки могла дозволити йому здатність до мови, висловив, додаючи навіть частіше, ніж іншим разом, часточки «той», що була, мовляв, шинель зовсім нова, і зараз пограбований нелюдським чином, і що він звертається до нього, щоб він заступництвом своїм як-небудь, той, списався б із паном обер-поліцеймейстром чи з ким іншим і розшукав шинель. Генералові, не знати чому, видалася така поведінка фамільярною:

— Що ж ви, шановний добродію, — провадив він уривчасто, — не знаєте порядку? Куди ви зайшли? Не знаєте, як ведуться справи? Про це ви повинні були спершу подати прохання до канцелярії; воно пішло б до столоначальника, до начальника відділу, потім передали б його секретареві, а секретар приставив би його вже до мене...

— Але ж, ваше превосходительство, — сказав Акакій Акакійович, намагаючись зібрати всю невеличку жменю духу, що тільки була в ньому, почувавши разом із тим, що впрів страшенно, — я, ваше превосходительство, насмілився утруднити тому, що секретарі, той... ненадійний народ...

— Що, що, що? Відкіля ви набралися такого духу? Відкіля ви думок таких набралися? Що це за буйство таке повелося поміж молодими людьми проти начальників і вищих! — Значна особа, здавалося, не помітила, що Акакієві Акакійовичу переступило вже за п'ятдесят років, виходить, якби він і міг назватися молодою людиною, то хіба тільки відносно, цебто відносно до того, кому вже було сімдесят років. — Чи знаєте ви, кому ви це кажете? Чи розумієте ви, хто стоїть перед вами? Чи розумієте ви це? Я вас питаю! — Тут генерал тупнув ногою, піднявши голос до такої сильної ноти, що навіть і не Акакієві Акакійовичу зробилося б страшно. Акакій Акакійович так і завмер, заточився, затрусився всім тілом і ніяк не міг устояти: якби не підбігли тут же сторожі підтримати його, він би звалився на підлогу; його винесли майже непритомного. А генерал, утішений тим, що ефект перевищив навіть його сподівання, і зовсім захоплений від думки, що слово його може вкинути людину в безпам'ять, скоса поглянув на приятеля, щоб побачити, якої він про це думки, і не без втіхи спостеріг, що приятель перебував у найнепевнішому стані й починав навіть і сам відчувати острах.

Як зійшов із сходів, як вийшов на вулицю — нічого вже цього не пам'ятав Акакій Акакійович. Він не почував ні рук, ні ніг: за все життя його ще так сильно не розпікав генерал, та ще й чужий. Він ішов у хуртовину, що свистіла у вулицях, розкривши рота, збиваючись із тротуарів; вітер, петербурзьким звичаєм, віяв на нього з усіх чотирьох

боків, з усіх провулків. Умить надуло йому в горло жабу, і добрався він додому, неспроможний сказати хоч одне слово; увесь розпух і зліг у постіль. Таку силу має часом належне гримання! На другий же день проявилася в нього сильна гарячка. З причини великодушної підмоги петербурзького клімату, хвороба пішла швидше, ніж можна було сподіватися, і коли прийшов лікар, то він, помацавши пульс, нічого не вигадав зробити, як тільки приписати припарку, єдино вже для того, щоб хворий не zostався без добродійної допомоги медицини; а втім, тут же оповістив йому за півтори доби неминучий капут, після чого звернувся до хазяйки й сказав:

— А ви, матінко, і часу марно не гайте, та замовте йому одразу ж соснову труну, бо дубова буде для нього дорога.

Чи чув Акакій Акакійович ці вимовлені фатальні для нього слова, а коли чув, то чи вразили вони його тяжко, чи пожалкував він за безталанним життям своїм, — нічого про це невідомо, бо він пробував увесь час у маренні та в гарячці. (...) Далі він говорив цілковиту нісенітницю, так що нічого не можна було зрозуміти; можна було тільки бачити, що безладні слова й думки оберталися все навколо одної й тієї ж шинелі. Урешті, бідолашний Акакій Акакійович віддав дух свій. Ні кімнати, ні речей його не опечатували, бо, по-перше, не було спадкоємців, а по-друге, залишилося дуже небагато спадщини, а саме: пучок гусячих пер, дещь білого казенного паперу, три пари носків, два чи три гудзики, що відірвалися від панталонів, і відомий уже читачеві капот. Кому все воно зосталося, Бог відає: цим, признатися, навіть не цікавився розповідач цієї повісті. Акакія Акакійовича відвезли й поховали. І Петербург zostався без Акакія Акакійовича, наче в ньому його ніколи й не було. Зникла й сховалась істота, ніким не оборонена, нікому не дорога, ні для кого не цікава, що навіть не привернула до себе уваги й природодослідника (...) Через кілька днів після його смерті послано було до нього на квартиру з департаменту сторожа з наказом невідкладно з'явитися: начальство, мовляв, кличе; але сторож мусив був повернутися ні з чим, доповівши, що не може вже прийти, і на запитання: «З якої причини?» — відповів: «А так: він уже помер; три дні як поховали».

Отак довідалися в департаменті про смерть Акакія Акакійовича, і на другий день на його місці сидів інший чиновник, значно вищий на зріст, що виставляв літери не таким рівним писанням, а куди похиліше й косіше.

Та хто міг би подумати, що це ще не все про Акакія Акакійовича, що судилося йому кілька днів прожити гучно по своїй смерті, ніби в нагороду за не помічене ніким життя? Але так трапилося, і бідна історія наша несподівано набуває фантастичного закінчення. По Петербургу раптом пішли слухи, що біля Калінкіного мосту й далеко подалі став появлятися ночами мрець в образі чиновника, що шукає якусь

украдену шинель, і, під приводом украденої шинелі, здирає з усіх плечей, незважаючи ні на чин, ні на звання, усякі шинелі: на котях, на бобрах, на ваті, єнотові, лисячі, ведмежі хутра, одно слово, усякого роду хутра й шкури, які тільки вигадали люди, щоб прикрити власну. Один із департаментських чиновників на власні очі бачив мерця й упізнав у ньому відразу Акакія Акакійовича. (...) У поліції видано було наказ вловити хоч би що мерця, живого чи мертвого, і покарати його, для прикладу іншим, найнемилосерднішим способом, і його за малим були не спіймали. (...) Та ми, однак, зовсім забули про одну значну особу, яка, правду кажучи, ледве чи не була причиною фантастичного повороту врешті зовсім правдивої історії. Насамперед обов'язок справедливості вимагає сказати, що одна значна особа, незабаром після смерті нещасного, обгриманого вкрай Акакія Акакійовича, відчула щось подібне до жалю.

Почуття жалю було властиве поважному чиновнику, серце його знало чимало добрих порухів, дарма, що чин дуже часто заважав їм виявлятися. Як тільки вийшов з кабінету приїжджий приятель, він навіть замислився про бідолашного Акакія Акакійовича, і з цього часу мало не щодня ввижався йому блідий Акакій Акакійович, що не витримував службового розпінання.

Думка про нього такою мірою непокоїла генерала, що, тиждень згодом, він навіть послав до нього чиновника, щоб довідатися, що він і як, і чи не можна, справді, чим допомогти йому; і коли йому сказали, що Акакій Акакійович нагло помер із гарячки, це його навіть вразило, він відчував докори сумління й увесь день був у поганому настрої. Щоб якось розважитися й забути про неприємне враження, вирядився він на вечірку до одного з приятелів своїх, де застав чимале товариство, а що найкраще, усі там були майже в однаковій чині, отож йому нічого не могло заважати. (...) Шампанське нахилило його до всяких екстремностей, а саме: він надумався не їхати ще додому, а заїхати до однієї знайомої дами (...).

(...) Але поважна особа, цілковито, урешті, задоволена з родинних ніжностей, уважала за пристойне мати для дружніх стосунків приятельку в іншій частині міста. Ця приятелька була нічим не краща й не молодша за дружину, але такі вже загадки бувають на світі, і розбиратись у них не наше діло. Отож значна особа зійшла сходами, сіла в сани й сказала кучерові: «До Кароліни Іванівни!» — і, закутавшись у дуже розкішну теплу шинель, перебувала в тому приємному стані, коли ні про що собі не думаєш, а тим часом думки самі впадають у голову, одна за одну приємніші, не завдаючи навіть клопоту ловити та шукати їх. (...)

Ураз відчула значна особа, що її схопив хтось дуже міцно за комір. Обернувшись, чиновник побачив чоловіка, невеликого на зріст, у старому поношеному віцмундірі, і не без жаху впізнав у ньому Акакія

Акакійовича. Обличчя в нього було біле як сніг і мало вигляд як у мертвяка. Але жах чиновника переступив усі межі, коли він побачив, що рот мертвяка скривився і, дихнувши на нього страшною домовиною, вимовив такі слова:

— Ага, так ось ти, нарешті! Нарешті, я тебе, той, упіймав за комір! Твоя саме шинель мені й потрібна! Не потурбувався про мою, та ще й нагримав, віддавай же тепер свою!

Бідна значна особа мало не вмерла. (...) Генерал сам навіть скинув мерщій з плечей шинель свою й крикнув кучерові не своїм голосом:

— Гони щодуху додому!

Кучер, почувши голос, що здійсмається зазвичай у рішучі хвилини й навіть у супроводі дечого значно більше діючого, утягнув на всякий випадок свою голову в плечі, замахнувся батогом і помчав, як стріла. Блідий, переляканий і без шинелі доплентався чиновник сяк-так до своєї кімнати й перебув ніч у такому великому безладі, що на другий день уранці за чаєм дочка сказала йому просто:

— Ти сьогодні зовсім блідий, папа.

Але папа мовчав і нікому й слова не сказав про те, що з ним трапилося, і де він був, і куди хотів їхати. Ця пригода справила на нього сильне враження. Він навіть не так часто почав говорити підлеглим: «Як ви смієте? Чи розумієте ви, хто перед вами?»; а коли й говорив, то вже не раніше, як вислухавши спершу про що мова. Та ще дивніше те, що відтоді зовсім перестав з'являтися чиновник-мрець: видно, генеральська шинель була зовсім до міри, принаймні вже ніде не чути було таких випадків, щоб знімали з кого шинель. (...)

(Переклад Миколи Зерова)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** Поясніть назву твору. **2.** Укажіть, яке значення ви вкладаєте в поняття «маленька людина». **3.** Доберіть слова, які асоціюються у вас із поняттям «маленька людина». *Спілкування іноземними мовами.* **4.** М. Гоголь зазвичай дає своїм героям промовисті прізвища. Поясніть, чому спочатку автор дав своєму героєві прізвище *Тишкевич*, а потім замінив його на *Башмачкін*. У чому полягає пародійність нинішнього прізвища героя? **5.** Використовуючи допоміжні джерела, визначте значення імені Акакій. Як ви вважаєте, чи випадковим є вибір цього імені? *Математична компетентність.* **6.** Визначте головні й другорядні події в житті Башмачкіна. Як вони висвітлюють образ героя? **7.** Поміркуйте над фразою: «З того часу неначе він одружився, неначе якась інша людина присутня була в ньому, неначе він був не сам, а якась приємна подруга життя згодилась із ним проходити разом життєву путь...» Висловте гіпотези про те, яка це «інша людина», про яку «приємну подругу життя» він мріяв. Чому автор порівнює мрію про шинель з одруженням? На які жертви довелося піти Башмачкіну, щоб придбати шинель?

Інформаційно-цифрова компетентність. **8.** Складіть план тексту. Підберіть заголовки до частин. *Уміння вчитися.* **9.** Самостійно опрацюйте питання «Еволюція Башмачкіна: від “періоду капоту” до “періоду нової шинелі”». Напишіть дослідження, висвітливши такі проблеми: ставлення до переписування паперів; розваги героя; значення шинелі для Акакія Акакійовича та для інших чиновників. **10.** Скориставшись допоміжною довідковою літературою чи пошуковими системами Інтернету, визначте джерело появи вислову: «Ось, я кричу: “Образа!” — і ніхто не чує. Волаю, — і немає суду». Визначте, з яким епізодом твору пов’язана ця цитата. *Ініціативність і підприємливість.* **11.** Складіть перелік основних принципів, які впливають на успішну кар’єру. Наскільки важливими в цьому процесі є принципи порядності та взаємоповаги? **12.** Що варто було б змінити в департаменті, щоб чиновники на кшталт Башмачкіна змогли досягти кар’єрного успіху? **13.** Чи достатньо для цього лише зробити зміни в департаменті? *Соціальна та громадянська компетентності.* **14.** У чому полягає головний конфлікт повісті? **15.** Висловіть свою думку про те, як суспільство має ставитися до «маленьких людей».

Предметні компетентності

Знання. **16.** Визначте жанр твору. **17.** Проаналізуйте композицію повісті. Визначте експозицію, зав’язку, розвиток дій, кульмінацію, розв’язку й епілог. **18.** Знайдіть у тексті опис зовнішності головного героя. Прокоментуйте. **19.** Створіть (*усно*) збірний образ петербурзького чиновництва. *Діяльність.* **20.** Зіставте два поняття: «мороз» і «гоголівський Петербург». Що спільного між ними? **21.** Пригадайте, з ким М. Гоголь порівнює Башмачкіна. Чому? **22.** Чи акцентує автор увагу на негативних рисах героя? **23.** Чи усвідомлює Акакій Акакійович трагізм свого існування? **24.** Поміркуйте, що є об’єктом авторської іронії у творі. **25.** У чому полягає драматизм крадіжки шинелі? **26.** Яке значення у творі має образ «значної особи»? Чому ця особистість не має імені й автор не дає її портретної характеристики? **27.** Порівняйте образи Башмачкіна та «значної особи». **28.** Що стало причиною смерті героя? **29.** Як у місті сприймають цю подію? **30.** Наведіть цитати, які підтверджують типовість героя та ситуації. **31.** Доведіть, що М. Гоголь — майстер художнього узагальнення й деталей. *Цінності.* **32.** З’ясуйте, у чому полягає велика трагедія «маленької людини». **33.** Чи можна вважати, що фантастичний фінал повісті дає змогу авторові ввести у твір тему правосуддя? **34.** Який моральний урок дає людям М. Гоголь у повісті «Шинель»?

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В ДРАМАТУРГІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

ГЕНРІК ІБСЕН

1828–1906

Норвезький поет і драматург. Засновник «нової драми». Автор драм «Бранд», «Пер Гюнт», «Ляльковий дім», «Привиди».

Порушив проблему боротьби й незалежності жінки в суспільстві.

ЛЯЛЬКОВИЙ ДІМ

П'єса

(Скорочено)

ДІЙОВІ ОСОБИ

Адвокат Хельмер.

Нора, його дружина.

Доктор Ранк.

Фру Лінне.

Приватний повірений Кrogстад.

Трое маленьких дітей Хельмерів.

Анна - Марія, їхня нянька.

Служниця Хельмерів.

Посильний.

Дія відбувається у квартирі Хельмера.

ДІЯ ПЕРША

Затишна кімната, обставлена зі смаком, проте недорогими меблями (...). На стінах гравюри. Етажерка з фарфоровими й іншими дрібничками, книжкова шафочка з книжками в розкішних оправах. На підлозі килим. Зимовий день. У грубці — вогонь. У передпокої дзвінок (...). З передпокою до кімнати входить, весело наспівуючи, Нора, у верхньому одязі, з пакетами й пакунками, які вона складає на стіл праворуч. Двері в передпокій залишаються відчиненими, і там видно посильного; він приніс ялинку й кошика й віддає їй служницю, яка відчинила двері.

Нора. Гарненько заховай ялинку, Елене. Діти не повинні бачити її раніше, ніж увечері, коли вона буде прикрашена. *(До посильного, виймаючи портмоне)*. Скільки?

Посильний. П'ятдесят ере!

Нора. Ось корона... Ні, залишіть собі все.

Посильний кланяється й виходить. Нора зачинає двері до передпокою, знімає верхній одяг, усміхається тихим задоволеним сміхом. Потім виймає з кишені торбинку з мигдалевим печивом і з'їдає кілька. Обережно йде до дверей, що ведуть до кімнати чоловіка.

Так, він дома. *(Знову наспівує, ідучи до столу)*.

Хельмер (з кабінету). Що це, жайворонок заспівав?

Нора (розгортаючи пакунки). Саме він. (...) Іди сюди, Торвальде, поглянь, чого я накупила.

Хельмер. Почекай, не заважай. (Трохи згодом відчиняє двері й зазирає до кімнати, тримаючи ручку). Накупила, кажеш? Оце все?.. То, виходить, пташка знову літала смітити грішми?

Нора. Знаєш, Торвальде, час нам нарешті трішки розгулятися. Адж це перше Різдво, коли в нас немає потреби так обмежувати себе.

Хельмер. Ну й розтринькувати також не можна.

Нора. Трішки можна! Правда? Ну, трішечки! Ти ж тепер маєш велику платню й будеш заробляти багато-багато грошей.

Хельмер. Так, з нового року. Але видадуть мені платню тільки через три місяці.

Нора. Е! Можна позичити поки що. (...)

Хельмер. Ах, яка насолода відчувати, що ти домігся певного забезпеченого становища, що в тебе буде тепер солідний прибуток. Правда, приємно це відчувати?

Нора. О, чудесно! (...) (Бере його під руку). Тепер я розповім тобі, як я мрію влаштуватися, Торвальде. Ось, як тільки свята скінчатся...

Дзвінок у передпокої.

Ах, дзвонять! (Прибирає трохи в кімнаті). Мабуть, хтось до нас. Прикро.

Хельмер. Якщо гість, — мене немає вдома, пам'ятай.

Служниця (на дверях передпокою). Пані, там незнайома дама.

Нора. То запроси сюди.

Служниця (до Хельмера). І доктор.

Хельмер. Прямо до мене пройшов?

Служниця. Так-так.

Хельмер виходить до кабінету. Служниця вводить фру Лінне, одягнену по-дорожньому, і зачиняє за нею двері.

Фру Лінне (ніяково, запинаючись). Здрастуй, Норо.

Нора (невпевнено). Здрастуйте...

Фру Лінне. Ти, мабуть, не впізнаєш мене?

Нора. Ні, не знаю... Так, здається... (Поривчасто). Як! Кристина... Невже це ти?

Фру Лінне. Я.

Нора. Кристино! А я не впізнала тебе відразу! Та й як можна... (Стиха). Як ти змінилася, Кристино!

Фру Лінне. Ще б пак. За дев'ять-десять довгих років...

Нора. Невже ми так давно не бачилися? Так, так воно і є. Ах, останні вісім років — от щасливий був час!.. То ти приїхала сюди до нас у місто? Рушила в таку довгу дорогу взимку! Хоробра!

Фру Лінне. Я тільки сьогодні приїхала, уранішнім пароплавом.

Н о р а. Щоб повеселитись у свято, звичайно. Ах, як славно! Ну й будемо ж веселитися! Ти ж роздягнися. Тобі не холодно? (*Допомагає їй*). Ось так. Тепер сядемо зручніше, біля грубки. Ні, ти в крісло! А я в качалку! (*Бере її за руку*). Ну ось, тепер знов у тебе обличчя таке, як раніше. Це лише в першу хвилину... Хоча все ж ти трохи зблідла, Кристино, і, здається, трохи схудла. (...) Бідна Кристино, ти ж стала вдовою.

Ф р у Л і н н е. Три роки тому.

Н о р а. Так, я знаю. Я читала в газетах. Ах, Кристино, повір, я стільки разів збиралася написати тобі в той час, та все відкладала, усе щось заважало.

Ф р у Л і н н е. Люба Норо, я добре розумію.

Н о р а. Ні, це було огидно з мого боку, Кристино. Ах ти, бідолашна, скільки ти, мабуть, витерпіла. І він не залишив тобі жодних коштів?

Ф р у Л і н н е. Жодних.

Н о р а. Ні дітей?

Ф р у Л і н н е. Ні дітей.

Н о р а. Значить, нічого?

Ф р у Л і н н е. Нічого. Навіть горя й жалю, чим можна було б жити пам'ять. (...)

Н о р а. Значить, сама-самісінька. Як це, мабуть, надзвичайно важко. А у мене троє чудових дітей. Зараз ти їх не побачиш, вони гуляють з нянею. Але ти неодмінно розкажи мені про все...

Ф р у Л і н н е. Ні-ні-ні, розповідай краще ти.

Н о р а. Ні, спочатку ти. Сьогодні я не хочу бути егоїсткою. Хочу думати тільки про твої справи. Та одне я все ж таки повинна сказати тобі. Знаєш, яке щастя звалилось на нас у ці дні?

Ф р у Л і н н е. Ні. Яке?

Н о р а. Уяви, чоловік став директором акціонерного банку!

Ф р у Л і н н е. Твій чоловік? От удача!..

Н о р а. Неймовірна! Адвокатура — це такий непевний хліб, особливо, якщо хочеш братися тільки за найчистіші, хороші справи. А Торвальд, звичайно, за інші ніколи не брався, і я, зрозуміло, цілком з ним згодна. Ах, ти розумієш, які ми раді. Він займе посаду з нового року й отримуватиме велику платню та добрі проценти. Тоді ми зможемо жити зовсім по-іншому, ніж досі жили, — так, як нам подобається. Ах, Кристино, мені так легко стало на серці, я така щаслива! Адже це чудесно — мати багато-багато грошей і не знати ні злигоднів, ні клопоту. (...) Адже ти знаєш, що Торвальд залишив службу в міністерстві, коли ми одружилися? Не було жодних видів на нову посаду, а заробляти треба було більше, ніж раніше. Ну, перший рік він працював понад силу. Просто жахливо, йому доводилося брати всякі додаткові роботи — ти розумієш — і працювати з ранку до вечора. Ну, не витримав, захворів, лежав при смерті, і лікарі сказали, що треба відрядити його на південь.

Фру Лі н н е. Ви й пробули тоді весь рік в Італії?

Н о р а. Еге ж. А нелегко було нам рушити з місця, повір. Івар тоді щойно народився. Та їхати все-таки було необхідно. Ах, яка це була чудесна, дивна поїздка! І Торвальда було врятовано. Але скільки грошей пішло — жах, Кристино! (...) Скажу тобі, ми отримали їх від батька.

Фру Лі н н е. А, так. Адже, здається, батько твій саме тоді й помер.

Н о р а. Так, саме тоді. І, подумай, я не могла поїхати й доглянути його. (...)

Фру Лі н н е. Я знаю, ти дуже любила батька. То, значить, після цього ви рушили до Італії?

Н о р а. Так. Адже гроші в нас були, а лікарі радили. Ми й поїхали за місяць.

Фру Лі н н е. І чоловік твій повернувся цілком здоровий?

Н о р а. Цілком!

Фру Лі н н е. А... лікар?

Н о р а. Тобто?

Фру Лі н н е. Здається, дівчина сказала, що пан, який прийшов зі мною разом, — лікар.

Н о р а. А-а, це лікар Ранк. Та він приходить не з лікарським візитом. Це наш найкращий друг і хоч раз на день, а навідається до нас. Ні, Торвальд з того часу жодного разу не прихворів навіть. І діти бадьорі й здорові, і я. (*Схоплюючись і плескаючи в долоні*). О Господи, Кристино, як чудесно жити й почувати себе щасливою! Ні, це просто ганебно з мого боку — я говорю лише про себе. (*Сідає на лавку поруч фру Лі н н е та кладе руки їй на коліна*). Ти не сердься на мене!.. Скажи, чи правда це: ти справді не любила свого чоловіка? Навіщо ж ти вийшла за нього?

Фру Лі н н е. Мати моя була ще жива, але така слабка, безпорадна, не зводилася з ліжка. І ще в мене були на руках два менших брати. Я й не вважала за можливе відмовити йому.

Н о р а. Так-так, мабуть, ти маєш рацію. Значить, він був тоді багатий?

Фру Лі н н е. Досить багатий, здається. Але справи його були не надійні. І коли він помер, усе пропало, нічого не залишилося. І мені довелося перебиватися дрібною торгівлею, маленькою школою й узагалі — чим доведеться. Ці три останніх роки тяглися для мене, як один довгий, суцільний робочий день без відпочинку. Тепер він скінчився, Норо. Моя бідна мати не потребує моєї допомоги — вона померла. І хлопчики стали на ноги, самі можуть про себе подбати.

Н о р а. Отже, тепер тобі легко на душі...

Фру Лі н н е. Не сказала б цього. Навпаки, страшенна порожнеча. Немає для кого більше жити. (*Підводиться схвильовано*). (...) Якби лише вдалося одержати якусь постійну службу, якусь конторську роботу... (...) Ти мені розповіла про щасливу зміну у вашому житті, а я — повіриш — зраділа не так за тебе, як за себе.

Н о р а. Як це так? Ах, розумію: ти думаєш, Торвальд зможе щось зробити для тебе?

Ф р у Л і н н е. Я про це подумала.

Н о р а. Він і зробить, Кристино. Тільки довір усе мені. Я так тонко-тонко все підготую, придумаю щось таке особливе, чим задобрити його. Ах, я б від душі хотіла допомогти тобі.

Ф р у Л і н н е. Як це гарно з твого боку, Норо, що ти так гаряче берешся за мою справу... (...)

Н о р а. І мені є чим пишатися, чим радіти. Це я врятувала життя Торвальду. (...) Тато не дав нам ні копійки. Це я дістала гроші.

Ф р у Л і н н е. Ти? Усю цю велику суму?

Н о р а. Тисячу двісті спецій. Чотири тисячі вісімсот крон. Що ти скажеш? (...)

Ф р у Л і н н е. Так звідки ж ти їх узяла? (...) Не могла ж ти позичити?

Н о р а. Так? Чому?

Ф р у Л і н н е. Дружина не може заборгувати без згоди чоловіка. (...) Послухай, люба Норо, чи не натворила ти чогось нерозважливого?

Н о р а (*випростуючись на дивані*). Хіба нерозважливо врятувати життя своєму чоловікові?

Ф р у Л і н н е. По-моєму, нерозважливо, якщо ти без його відома...

Н о р а. Так йому ж не можна було ні про що знати! Господи, як ти цього не розумієш? Він не повинен був підозрювати, у якій він небезпеці. Це мені лікарі сказали, що життя його в небезпеці, що один порятунок — повезти його на південь. (...) Добре, добре, думаю, рятувати тебе все-таки треба, і знайшла вихід...

Ф р у Л і н н е. І твій чоловік так і не дізнався від твого батька, що гроші були не від нього?

Н о р а. Так і не дізнався. Адже тато помер саме в ці дні. Я, правду сказати, хотіла була розповісти йому й просити не виказувати мене, але він був уже такий хворий, — і мені, на жаль, не довелося зробити цього.

Ф р у Л і н н е. І ти досі не зізналася чоловікові?

Н о р а. Ні, боронь Боже, що ти! Він такий суворий щодо цього. І, крім того, з чоловічим самолюбством... Для нього було б так болісно, принизливо дізнатися, що він зобов'язаний мені чимось. Це б зіпсувало наші стосунки. Наше щасливе сімейне життя перестало б тоді бути таким, яким воно є.

Ф р у Л і н н е. І ти ніколи йому не скажеш?

Н о р а (*подумавши та всміхнувшись*). Так... Колись, можливо... коли мине багато-багато років і я вже не буду така гарненька. (...) Ти не думай, що ця справа не завдає мені клопоту. Мені, по правді, інколи зовсім не легко виконувати в строк свої зобов'язання. (...)

Ф р у Л і н н е. Тож тобі, певно, доводилося відмовляти собі, бідолашна?

Н о р а. Зрозуміло. Я ж була більше за всіх зацікавлена! Торвальд дасть, бувало, мені грошей на нове плаття й тому подібне, а я завжди витрачу тільки половину. Усе якомога дешевше та простіше купувала. (...) Ну, були в мене, звичайно, й інші джерела. Минулої зими пощастило — я отримала цілу купу паперів для переписування. (...) Але часто в мене просто руки опускалися. (...)

У передпокої чути дзвінок.

Ф р у Л і н н е *(встає)*. Дзвонять. Мені, мабуть, краще вийти.

Н о р а. Ні, залишайся. Сюди навряд чи хто заїде. Це, певно, до Торвальда...

С л у ж н и ц я *(на дверях передпокою)*. Вибачте, пані, тут якийсь пан хоче поговорити з паном адвокатом.

Н о р а. Тобто, з директором банку, хочеш сказати.

С л у ж н и ц я. З паном директором. Та я не знаю, адже там лікар...

Н о р а. А що це за пан?

К р о г с т а д *(на дверях)*. Це я, фру Хельмер.

Фру Лінне, уражена, здригнувшись, відвертається до вікна.

Н о р а *(ступивши крок до Кругстада, з хвилюванням, притишеним голосом)*. Ви? Що це значить? Про що ви хочете говорити з моїм чоловіком?

К р о г с т а д. Про банківські справи, певною мірою. Я посідаю невеличку посаду в акціонерному банку, а ваш чоловік буде тепер нашим директором, як я чув...

Н о р а. Отже...

К р о г с т а д. В особистій справі, фру Хельмер. Більше нічого.

Н о р а. То будьте ласкаві пройти до його кабінету. *(Байдуже вклоняється, зачиняє двері до передпокою, потім підходить до грубки подивитися, чи добре в ній горить)*.

Ф р у Л і н н е. Норо... хто це був?

Н о р а. Приватний повірений Кругстад.

Ф р у Л і н н е. Отже, насправді він.

Н о р а. Ти знаєш цю людину?

Ф р у Л і н н е. Знала... Кілька років тому. Адже він якийсь час вів справи в наших краях. (...) Як він змінився!

Н о р а. Він, здається, був дуже нещасливо одружений.

Ф р у Л і н н е. То він тепер удівець?

Н о р а. З купою дітей... (...)

Ф р у Л і н н е. Він, кажуть, займається найрізноманітнішими справами?

Н о р а. Так. Дуже можливо. Я зовсім не знаю. (...)

З кабінету Хельмера виходить лікар Р а н к.

Н о р а. (...) Лікар Ранк — фру Лінне.

Р а н к. Ось як. Я частенько чув це ім'я в цьому домі. Здається, я обігнав вас на сходах, коли йшов сюди. (...)

Ф р у Л і н н е. Я приїхала сюди шукати роботи.

Р а н к. Що ж, це особливо слушний засіб від перевтоми?

Ф р у Л і н н е. Адже треба жити, лікарю.

Р а н к. Так, якимось приємно думати, ніби це вельми потрібно.

Н о р а. Ну, знаєте, лікарю!.. І ви ж не від того, щоб пожити.

Р а н к. Ну так, виходить. Як мені не погано, я все-таки готовий жити й мучитися якомога довше. І всі мої пацієнти також, і всі моральні каліки так само. Зараз ось один такий сидить у Хельмера...

Ф р у Л і н н е (*тихо*). А!..

Н о р а. Кого ви маєте на увазі?

Р а н к. Приватного повіреного Кругстада, людину, про яку ви нічого не знаєте. У нього підгнило саме коріння характеру, добродійко. Але й він твердить як щось непорушне, що і йому треба жити. (...)

Н о р а. Я не знала, що Круг... що цей приватний повірений Кругстад має стосунок до банку.

Р а н к. Так, він посідає там якусь посаду. (*До фру Лінне*). Не знаю, чи водяться у ваших краях такого сорту люди, які наче в гарячці шмиглюють усюди, рознюхуючи, чи не пахне де моральною гнилизною, щоб потім цю особу мати на увазі для призначення на якусь вигідну посаду. А здоровим доводиться смиренно залишатися за порогом.

Ф р у Л і н н е. Але ж хворі більше, ніж усі інші, потребують догляду.

Р а н к (*знижуючи плечима*). Отож воно й саме через такі погляди суспільство перетворюється на лікарню. (...)

Хельмер з перекинутим через руку пальтом, тримаючи в іншій руці капелюх, виходить з кабінету.

Н о р а (*ідучи до нього*). Ну, любий, спровадив його?

Х е л ь м е р. Так. Пішов.

Н о р а. Дозволь тебе познайомити. Це Кристина. Приїхала до міста.

Х е л ь м е р. Кристина?.. Вибачте, але я не знаю...

Н о р а. Фру Лінне, любий, фру Кристина Лінне!

Х е л ь м е р. А, ось воно що! Очевидно, подруга дитинства моєї дружини?

Ф р у Л і н н е. Так, ми давні знайомі.

Н о р а. І уяви собі, вона вирушила у таку далеку дорогу, щоб поговорити з тобою. (...) Кристина якраз відмінна конторниця, і їй дуже хочеться працювати в тямущої людини, щоб підучитися ще більше... (...) І коли вона дізналася, що тебе призначено директором банку, про це було в газетах, вона відразу ж полетіла сюди... Правда, Торвальде, ти заради мене зробиш щось для Кристини? Га?

Хельмер. Так, можливо. Ви, мабуть, удова?

Фру Лінне. Так.

Хельмер. І маєте досвід у конторській справі?

Фру Лінне. Так. Чималий.

Хельмер. То дуже можливо, що я зможу надати вам місце...

Нора (*плескаючи в долоні*). Бачиш, бачиш!

Хельмер. Ви з'явилися саме в щасливу хвилину, пані. (...)

Усі виходять, прощаючись і розмовляючи, до передпокою.

Зі сходів чути дитячі голоси.

Входить нянька Анна - Марія з дітьми.

Нора. Заходьте! Заходьте! (*Нахиляється й цілує дітей*). Ах ви, любі мої, славні! (...) Які свіженькі, жваві, рум'яненькі! Просто яблущка, розанчики!.. То весело було? (...)

Нора роздягає дітей, розкидаючи скрізь їхню одягу й продовжуючи розмовляти з дітьми. (...) Починається гра. Супроводжувана сміхом, веселощами. (...) Тим часом стукають у вхідні двері. Ніхто не помічає. Тоді двері з передпокою розчиняються й з'являється К р о г с т а д. Він вичікує якусь хвилинку. Гра триває.

К р о г с т а д. Вибачте, фру Хельмер...

Нора (*легко скрикуючи, обертається й напіввідводиться*). А! Що вам?

К р о г с т а д. Вибачте. Вхідні двері не були причинені. Забули, мабуть, зачинити...

Нора (*устаючи*). Чоловіка немає вдома, пане Кростад.

К р о г с т а д. Знаю.

Нора. Ну... Що ж вам потрібно?

К р о г с т а д. Поговорити з вами.

Нора. Зі... (*До дітей тихо*). Ідіть до Анни-Марії. (...) Ви хочете поговорити зі мною?

К р о г с т а д. Так, хочу.

Нора. Сьогодні? Але ж у нас ще не перше число...

К р о г с т а д. Ні, у нас Святвечір. І від вас залежать веселі свята.

Нора. Що ж вам потрібно? Я зовсім не можу сьогодні... (...)

К р о г с т а д. Гаразд. Я сидів унизу, у ресторані Ульсена, і бачив, як ваш чоловік пішов вулицею... (...) З дамою. Дозвольте спитати: це не фру Лінне? Вона вам близька подруга? І я колись був знайомий з нею.

Нора. Знаю.

К р о г с т а д. Справді? То ви її знаєте? Я так і думав, тоді дозвольте мені запитати вас прямо: фру Лінне отримає місце в банку?

Нора. Як ви насмілюєтеся випитувати в мене, пане Кростад, ви, підлеглий мого чоловіка? Та коли вже ви спитали, то знайте: так, фру

Лінне матиме місце. І це я поклопоталася про неї, пане Кругстад. Ось вам!

Кругстад. Значить, я не помилюся? (...) (*Мінючи тон*). Фру Хельмер, чи не згодитесь ви застосувати свій вплив на мою користь?

Нора. Як це так? Що ви хочете сказати?

Кругстад. Чи не згодитесь ви потурбуватися, щоб я зберіг своє становище підлеглого в банку? (...)

Нора. Але, пане Кругстад. У мене немає жодного впливу! (...)

Кругстад (*стриманіше*). Слухайте, фру Хельмер. При потребі я буду боротися не на життя, а на смерть за свою скромну посаду в банку.

Нора. Це й схоже, здається.

Кругстад. Не тільки заради платні. Про неї я найменше клопочуся. Тут — інше... Так-так, начистоту! Ось у чому справа. Ви, певно, так само добре, як і інші, знаєте, що я одного разу зробив непродуманий учинок. (...) Справа не дійшла до суду, але з того часу всі шляхи для мене наче перегороджені. Тоді я взявся за ті справи... ви знаєте. Треба ж було за щось ухопитися. І, смію сказати, я був не з гірших, так би мовити. Але тепер мені треба вийти з цього становища. У мене сини виростають. Заради них мені треба відновити своє колишнє становище в суспільстві — наскільки це можливо. Місце в банку було ніби першим етапом. Раптом тепер ваш чоловік зіштовхує мене знову до ями.

Нора. Але, Боже мій, пане Кругстад, допомогти вам — зовсім не в моїх силах.

Кругстад. Бо ви не хочете, та я маю засіб примусити вас.

Нора. Не розкажете ж ви моему чоловікові, що я заборгувала вам?

Кругстад. Гм! А якби розказав?

Нора. Це було б безчесно з вашого боку. (*Зі сльозами в голосі*). (...) Якщо мій чоловік дізнається, він, звичайно, відразу заплатить весь залишок, і нам з вами ні для чого буде бачитися.

Кругстад (*ступивши крок до неї*). Слухайте, фру Хельмер, чи у вас пам'ять коротка, чи ви не розумієтеся на справах? Мабуть, доведеться мені розтлумачити вам докладніше. Коли ваш чоловік був хворий, ви прийшли до мене позичити тисячу двісті спецій.

Нора. Я не знала, до кого ще звернутися.

Кругстад. Я взявся добути для вас цю суму... (...) Узався на певних умовах. Ви були такі заклопотані хворобою вашого чоловіка, такі стурбовані, де б дістати грошей на поїздку, що, здається, вам ніколи було вдаватися в подробиці. Тому не завадить нагадати вам про них. Отож я взявся добути вам гроші й склав для вас боргове зобов'язання.

Нора. Звичайно, яке я підписала.

Кругстад. Це так. Але внизу я додав кілька рядків від імені вашого батька — його поручительство за вас. Ці рядки він повинен був підписати.

Нора. Повинен був? Він і підписав.

К р о г с т а д. Я залишив місце для числа. Цебто ваш батько сам повинен був поставити день і число, коли підписуватиме документ. Чи ви пам'ятаєте це, пані?

Н о р а. Здається... (...)

К р о г с т а д. Ви, звичайно, відразу ж зробили це, бо через п'ять-шість днів принесли мені вексель з підписом вашого батька. І суму було вам вручено. (...) Батько ваш, здається, був тяжкохворий.

Н о р а. При смерті.

К р о г с т а д. І незабаром помер?

Н о р а. Так.

К р о г с т а д. Скажіть мені, фру Хельмер, чи не пам'ятаєте випадково дня смерті вашого батька? Тобто якого місяця й числа він помер?

Н о р а. Тато помер двадцять дев'ятого вересня.

К р о г с т а д. Цілком справедливо, я довідувався. І ось саме тут стається диво... *(виймає документ)* (...) фру Хельмер, що батько ваш підписав цей вексель через три дні після своєї смерті.

Н о р а. Як це так? Я не розумію.

К р о г с т а д. Батько ваш помер двадцять дев'ятого вересня. А погляньте — ось тут він помітив свій підпис числом: друге жовтня. Хіба це не диво?

Нора мовчить.

Чи можете ви пояснити це?

Нора все мовчить.

Примітне ще й таке: слова «друге жовтня» і рік написано не почерком вашого батька, а іншим, який мені видається знайомим. Ну, це можна ще пояснити: ваш батько міг забути поставити число та рік під своїм підписом. І хтось інший зробив це наугад, ще не знаючи про його смерть. У цьому немає нічого такого. Головна справа в самому підписі. Цей підпис справжній, фру Хельмер? Це справді ваш батько підписався?

Н о р а *(після короткої паузи підводить голову й задирливо дивиться на нього)*. Ні, не він. Це я підписалася за нього. (...)

К р о г с т а д. То вам би краще було відмовитися від подорожі за кордон.

Н о р а. І це було неможливо. Від цієї подорожі залежав порятунок мого чоловіка. Я не могла відмовитися від неї.

К р о г с т а д. А ви не подумали, що таким чином обдурюєте мене?..

Н о р а. На це мені ніколи було звертати увагу. (...)

К р о г с т а д. Фру Хельмер, ви, очевидно, не уявляєте собі чітко, у чому власне ваша вина. Та я можу сказати вам: те, на чому я попався й що так заплямувало мене в очах суспільства, було анітрохи не гірше за ваш учинок. (...), але коли я подам цей документ до суду, — вас засудять по закону.

Н о р а. Нізачо не повірю, щоб дочка не мала права позбавити вмираючого старого батька тривоги і гіркоти! Щоб дружина не мала права врятувати життя своєму чоловікові!.. Я не знаю точно законів, але впевнена, що десь у них має бути це дозволено. (...)

К р о г с т а д. Так от. Робіть що хочете. Але... якщо мене викинуть ще раз, ви будете в моїй компанії. *(Уклоняється й виходить через передпокій)*.

Н о р а *(після хвилини роздумів, підводячи голову)*. Е, що там! Залюбки мене хотів! Не така вже я. *(Береться прибирати дитячі речі, та скоро перестає)*. Але... Ні, цього все-таки не може бути! Я ж це зробила з любові. (...) *(Іде до столу ліворуч, відмикає шухляду, знову зупиняється)*. Ні, це просто неможливо! (...)

З передпокою входить Хельмер з пакою паперів під рукою.

Х е л ь м е р. (...) Заходив хтось?

Н о р а. Заходив?.. Ні.

Х е л ь м е р. Дивно. Я бачив, як Кругстад вийшов з воріт.

Н о р а. Справді?.. Ах, так, правда; Кругстад — він заходив сюди на хвилинку.

Х е л ь м е р. Норо, я бачу по твоєму обличчю, він приходив просити, щоб ти замовила за нього. (...) Ти хіба не сказала, що ніхто не заходив? *(Погрожуючи пальцем)*. Щоб цього більше не було, співуча пташко. (...) Я дістав згоду попереднього правління на нагальні зміни в особовому складі службовців і в плані робіт. Я хочу присвятити цьому різдвяний тиждень. Хочу, щоб до Нового року все було налагоджено. (...)

Н о р а *(як і раніше, спираючись ліктями на спинку крісла, тихенько перебирає пальцями волосся чоловіка)*. Якби ти не був такий зайнятий, я попросила б тебе зробити мені одну величезну послугу. Торвальде, (...) мені б так хотілося бути гарненькою на (...) костюмованому вечорі. Торвальде, чи не можеш ти зайнятися мною, вирішити, ким мені бути та як одягнутися? (...)

Х е л ь м е р. Гаразд, гаразд. Подумаємо й, мабуть, зарадимо горю. (...)

Н о р а. Та скажи мені, у чому провина цього Кругстада, щось справді дуже погано?

Х е л ь м е р. Він завинив у підробці документів. Ти маєш уявлення, що це таке?

Н о р а. Чи не від злиднів він це зробив?

Х е л ь м е р. Так, або, як багато хто, — з легковажності. І я не такий безсердечний, щоб безповоротно засудити людину за один такий учинок.

Н о р а. Справді це так, Торвальде?

Х е л ь м е р. Інколи той, хто упав, може знову підвестися морально, якщо відверто визнає свою провину й зазнає покарання.

Н о р а. Покарання?..

Хельмер. Але Кrogstad не пішов цим шляхом. Він викрутився великими правдами й неправдами, і це, власне, згубило його морально.

Нора. По-твоєму, треба було...

Хельмер. Ти тільки уяви собі, як людині з такою плямою на совісті доводиться брехати, вивертатися, прикидатися перед усіма, носити маску навіть перед своїми близькими, навіть перед дружиною та власними дітьми. А от щодо дітей — це найгірше, Норо.

Нора. Чому?

Хельмер. Тому що отруєна брехнею атмосфера заражає, розкладає все домашнє життя. Діти з кожним ковтком повітря сприймають зародки.

Нора (*наближаючись до нього ззаду*). Ти впевнений у цьому?

Хельмер. Ах, люба, я досить добре переконався в цьому під час своєї адвокатської діяльності. Майже всі, хто рано схибив у житті, мали брехливих матерів.

Нора. Чому саме матерів?

Хельмер. Найчастіше це починається від матері. Але й батьки, звичайно, впливають у тому ж дусі. Це добре відомо кожному адвокату. А цей Кrogstad усі роки отруював своїх дітей брехнею й лицемірством, ось чому я й називаю його морально зіпсованим. (*Простягаючи до неї руки*). Тому хай моя миленька Нора обіцяє мені не просити за нього. (...)

Нора (*бліднучи від жаху*). Зіпсувати моїх малят!.. Отруїти сім'ю! (*Після короткої паузи підводячи голову*). Це неправда. Не може бути правдою, ніколи, ніколи у світі!

ДІЯ ДРУГА

Та сама кімната. У кутку, біля піаніно, стоїть обібрана, обтріпана, з обгорілими свічками ялинка. (...) Нора сама; хвилюючись ходить по кімнаті (...).

З передпокою входить Фру Лінне. Уже без верхнього одягу.

Нора. Ах, це ти, Кристино! І більше там нікого немає?.. От добре, що ти прийшла.

Фру Лінне. Мені сказали, ти заходила, питала про мене.

Нора. Так, я саме проходила мимо. Мені так потрібна твоя допомога. Сядемо сюди, на диван. Бачиш, завтра ввечері в мешканців нагорі, у консула Стенборга, костюмований вечір, і Торвальд хоче, щоб я була в неаполітанському вбранні й протанцювала гарантелу. (...) Та ось, костюм. Торвальд замовив його мені ще там. Але тепер усе повідривалося, і я просто не знаю, що робити.

Фру Лінне. Ну, це ми швидко полагодимо. (...)

Тієї ж хвилини з передпокою входить Хельмер.

Нора (*іде йому назустріч*). Ах, я жду тебе, не дїждуся, любий Торвальде.

Хельмер. Це швачка чи хто.

Нора. Ні, це Кристина. Вона допомагає мені полагодити костюм. Побачиш, яке я справлю враження. (...) Торвальде... (...) А якщо твоя білочка попросить тебе гарненько про щось?..

Хельмер. Про що?

Нора. Ти зробив би для неї?

Хельмер. Спочатку, природно, треба знати, що саме. (...)

Нора. (...) ти повинен послухатися мене, повинен залишити за Кругстадом його посаду в банку!

Хельмер. Але ж, любя Норо, я вирішив узяти на його місце фру Лінне.

Нора. Це дуже мило з твого боку, але ти можеш відмовити комусь іншому з конторників замість Кругстада. (...) Заради тебе самого. Адже ця людина пише в найогидніших газетах — ти сам казав. Він може дуже нашкодити тобі. Я дуже боюся його. (...) Ах, ніхто не знає, що можуть задумати злії люди. І ми саме тепер могли б жити добре, спокійно, щасливо, мирно, без клопоту — ти, і я, і діти, Торвальде! Ось чому я так прошу тебе.

Хельмер. Та саме заступаючись за нього, ти позбавляєш мене можливості залишити його. У банку вже відомо, що я вирішив звільнити Кругстада. То треба, щоб тепер почалися розмови, ніби новий директор міняє свою думку під впливом дружини?..

Нора. А якби й так? Що ж тут такого?

Хельмер. Ну, звичайно, аби лише ти домоглася свого! Мені поставити себе в смішне становище перед усіма службовцями?.. Дати людям привід говорити, що мною керують всілякі сторонні впливи? Повір, я б незабаром відчув на собі наслідки цього! І крім того... Є обставина, через яку зовсім неможливо залишити Кругстада в банку, доки я там директором.

Нора. Яка обставина?

Хельмер. На його моральні недоліки я б ще міг, у крайньому випадку, подивитися крізь пальці...

Нора. Правда ж, Торвальде?

Хельмер. І, кажуть, він досить тямущий працівник. Але ось що: ми з ним знайомі з юності. (...) Так, я не приховую від тебе, ми з ним навіть на «ти», він такий безтактний, що й не думає приховувати цього при інших. Навпаки, він уважає, що це дає йому право бути фамільярним, він раз у раз козиряє своїм «ти», «ти, Хельмере». Це мене найбільше обурює. Він може зробити моє становище в банку просто нестерпним. (...)

Нора. Це ж такі дріб'язкові міркування!

Хельмер. Що ти говориш? Дріб'язкові? По-твоєму, я дріб'язкова людина?

Н о р а. Ні, навпаки, любий Торвальде. І ось саме тому...

Х е л ь м е р. Усе одно. Ти називаєш мої наміри дріб'язковими, то, певно, і я такий. Дріб'язковий! Ось як!.. Ну, треба покласти цьому край. *(Іде до дверей у передпокій і кличе)*. Елене!

Н о р а. Що ти хочеш?

Х е л ь м е р *(порпаючись у паперах)*. Покласти край. *(До служниці, що ввійшла)*. Ось, візьміть цей лист і негайно ж ідіть. Знайдіть по-сильного, і хай він його віднесе. Тільки швидко. Адресу написано. Ось гроші.

С л у ж н и ц я. Гаразд. *(Виходить з листом)*.

Х е л ь м е р *(збираючи папери)*. Отаке-то, моя маленька уперта панійко!

Н о р а *(затамувавши подих)*. Торвальде, що то за лист?

Х е л ь м е р. Звільнення Кростгада.

Н о р а. Поверни, поверни назад, Торвальде! Ще не пізно. Торвальде, поверни! Заради мене, заради себе самого, заради дітей. Чуєш, Торвальде, поверни. Ти не знаєш, як це може позначитися на всіх нас.

Х е л ь м е р. Пізно. (...)

Дзвінок у передпокій. (...) Доктор Р а н к знімає із себе шубу в передпокій й вішає її. Протягом наступної сцени починає вечоріти.

Н о р а. Здрастуйте, докторе Ранк. Я вас по дзвінку впізнала. Та ви тепер не йдіть до Торвальда; він, здається, зайнятий.

Р а н к. А ви? *(Входить до кімнати)*.

Н о р а *(зачиняючи двері в приймальню)*. О, ви знаєте, — для вас у мене завжди знайдеться вільна хвилинка.

Р а н к. Дякую. Скористаюся з цього, доки можна.

Н о р а. Що ви хочете цим сказати? «Доки можна»?..

Р а н к. Саме так. Це вас лякає?

Н о р а. Ви так якось це сказали... Що ж такого може статися?

Р а н к. Те, на що я давно чекав. Щоправда, я не сподівався, що це буде так швидко.

Н о р а *(хапає його за руку)*. Про що таке ви дізналися? Докторе, скажіть же мені.

Р а н к *(сідаючи біля грубки)*. Погана справа. Три чисниці до смерті. Нічого не поробиш.

Н о р а *(переводячи подих)*. Це ви про себе?..

Р а н к. А то про кого ж? Нічого брехати собі самому. Я найнікчемніший з усіх моїх пацієнтів, фру Хельмер. Цими днями я вчинив генеральну ревізію мого внутрішнього стану. Банкрот. Не пройде, мабуть, і місяця, як я буду гнити на кладовищі. (...)

Н о р а. Ні, ви сьогодні просто нестерпні. А мені ж так хотілося, щоб ви сьогодні були в особливо хорошому настрої. (...) Мені сьогодні так і

хочеться утнути щось таке... (...) *(Кладе обидві руки йому на плече)*. Любий, любий докторе Ранк, не залишайте нас з Торвальдом.

Р а н к. Ну, з цією втратою ви легко примиритесь. Тільки з очей, то й забудете. (...) Навіщо здалася вам учора ввечері оця фру Лінне? (...) Вона заступить мене у вашому домі. (...) *(Тихше, дивлячись у простір)*. І хочеш не хочеш, а доведеться все це покинути... (...) Піти, не залишивши навіть найменшого вдячного спогаду, навіть хвилинного співчуття... нічого, крім порожнього місця, яке може бути зайняте першим зустрічним.

Н о р а. (...) Ви мій найвірніший, найкращий друг — я знаю, знаю. Якби ви допомогли мені, попередили щось!.. Ви знаєте, як щиро, як безмежно любить мене Торвальд. Він ні на хвилину не завагався б віддати за мене життя...

Р а н к *(нахиляючись до неї)*. Норо, ви думаєте, він тільки один?.. (...) ... хто з радістю віддав би за вас своє життя. (...) Я поклявся собі, що ви дізнаєтеся про це раніше, ніж мене не стане. (...) І знаєте також, що ви мені можете довіритися швидше, ніж будь-кому. (...)

Н о р а (...) Ах, милий докторе Ранк, це дуже негарно з вашого боку.

Р а н к *(устаючи)*. Що я покохав вас так само щиро, як інший? Це негарно?

Н о р а. Ні, але те, що ви сказали мені про це. Цього зовсім не треба було робити... (...)

Р а н к. У будь-якому разі, ви тепер можете бути впевнені, що я весь у вашому розпорядженні і душею, і тілом. Тож говоріть...

Н о р а *(дивиться на нього)*. Після цього? (...) Нічого ви тепер не дізнаєтеся.

Р а н к. (...) Але, мабуть, мені відразу треба піти... Назавжди?

Н о р а. Ні, не потрібно. Звичайно, ви будете приходити, як і раніше. Ви ж знаєте, Торвальд не може обійтися без вас.

Р а н к. А ви?

Н о р а. Ну, і мені завжди дуже весело з вами, коли ви до нас приходите. (...)

С л у ж н и ц я *(входить з передпокою)*. Пані... *(Шепоче щось і подає картку)*.

Н о р а *(поглядаючи на картку)*. А! *(Засуває її в кишеню)*.

Р а н к. Якась неприємність?

Н о р а. Ні-ні, ніскільки. Це просто — новий костюм для мене... (...) Але Торвальд не повинен знати... (...) Підіть до нього. Він у себе. Затримайте його поки що. (...) Біда йде... Іде все-таки... Ні-ні-ні! Не буде цього, не може бути! *(Іде, замикає двері до кабінету на засувку)*.

Служниця відчиняє двері з передпокою, пропускає в кімнату Кrogстада й зачиняє за ним двері. (...)

Що вам потрібно від мене?

К р о г с т а д. Дізнатися про дещо.

Н о р а. То швидше. Що таке?

К р о г с т а д. Вам, звичайно, відомо, що мене звільнено.

Н о р а. Я не могла перешкодити цьому, пане Кругстад. Я, скільки могла, відстоювала вас, та все надаремно. (...)

К р о г с т а д. Я прийшов тільки глянути, як у вас справи, фру Хельмер. Я весь день про вас думав. Лихвар, крючкотвор, ну, одне слово, такий, як я, також, бачте, не позбавлений того, що зветься серцем.

Н о р а. Доведіть це. Подумайте про моїх маленьких дітей.

К р о г с т а д. А ви з вашим чоловіком подумали про моїх? Ну, та це однаково. Я хотів тільки сказати вам, що вам не слід так близько до серця брати цю справу. Спершу я не буду починати проти вас судового переслідування. (...) Ще можна все скінчити миром. Немає чого вплутувати сюди людей. Усе залишиться між нами трьома.

Н о р а. Чоловік мій ніколи нічого не повинен знати про це.

К р о г с т а д. Як же ви можете запобігти цьому? Можете сплатити все відразу?

Н о р а. Ні, тепер, відразу — не можу.

К р о г с т а д. Чи, може, ви маєте на увазі якусь іншу комбінацію — ви дістанете гроші найближчими днями? (...) Якби ви й поклали мені зараз хоч і чистою суму, — ви б не отримали від мене назад вашої розписки.

Н о р а. То поясніть мені, що ви хочете з нею зробити?

К р о г с т а д. Тільки зберегти її в себе... Ніхто сторонній і не знатиме нічого. Тому, коли б ви прийшли тепер до якогось відчайдушного рішення...

Н о р а. Саме так.

К р о г с т а д. Якби надумали кинути дім і сім'ю...

Н о р а. Саме так!

К р о г с т а д. Або додумалися ще до чогось гіршого...

Н о р а. Звідки ви знаєте?

К р о г с т а д. ...то облиште ці витівки.

Н о р а. Звідки ви знаєте, що я додумалася до цього?

К р о г с т а д. Більшість із нас думає про це — спочатку. Я також у свій час... Та не вистачило духу...

Н о р а (*тихим голосом*). І в мене.

К р о г с т а д (*зітхнувши полегшено*). Справді? І у вас, значить, так само! Не вистачає?

Н о р а. Не вистачає, не вистачає. (...) Чого ж ви вимагаєте?

К р о г с т а д. (...) Я хочу підвестися на ноги, добродійко, хочу піднятися (...). Тепер мене вигнали, і я вже не можу задовольнитися тим, що мене просто приймуть назад, — змилюються. Я хочу піднятися, кажу я вам. Хочу, щоб мене прийняли на службу в банк з висуванням. Вашому чоловікові доведеться створити для мене особливу посаду...

Н о р а. Він ніколи цього не зробить!

К р о г с т а д. Зробить, я його знаю. Він писнути не посміє. А якщо тільки я сяду там, поруч нього, — побачите: не мине й року — я буду правою рукою директора. Нільс Кругстад, а не Торвальд Хельмер буде керувати банком. (...)

Нора, зацікавившись, дивиться на нього.

Тепер ви попереджені. Тож не робіть жодних дурниць. Коли Хельмер отримає мій лист, я буду чекати від нього вісточки. І пам'ятайте, ваш чоловік сам змусив мене знову стати на цей шлях. Цього я ніколи йому не пробачу. До побачення, фру Хельмер. *(Виходить через передпокій.)*

Н о р а *(іде до дверей у передпокій, відчиняє їх і прислухається)*. Іде. Не відає листа. О, ні-ні, це було б неможливо! Неможливо! *(Відчиняє двері все більше й більше)*. Що це? Він стоїть за дверима. Не сходить вниз. Роздумує? Невже він...

Чути, як лист падає в скриньку. Потім чути кроки Кругстада сходами. (...) Нора з придушеним криком біжить назад у кімнату до столу. (...) Коротка пауза.

Лист!.. У скриньці! *(Тихенько крадеться до дверей передпокою)*. Лежить там... Торвальде, Торвальде... тепер нам немає порятунку!

Ф р у Л і н н е *(виходить з костюмом у руках з кімнати ліворуч)*.

Ну, я вже не знаю, що тут лагодити. Поміряти б?

Н о р а *(тихо й хрипко)*. Кристино, іди сюди.

Ф р у Л і н н е *(кидаючи плаття на диван)*. Що з тобою? Ти сама не своя.

Н о р а. Іди сюди, бачиш лист? Там. (...) Від Кругстада...

Ф р у Л і н н е. Норо... ти позичила ті гроші в Кругстада?

Н о р а. Так. І тепер Торвальд про все дізнається.

Ф р у Л і н н е. Повір мені, Норо, так буде найкраще для вас обох.

Н о р а. Ти ще всього не знаєш. Я підробила підпис. (...) Я добре розумію все й кажу тобі: ніхто нічого про це не знав. Я сама все зробила. Пам'ятай! (...) Тепер має статися диво. (...) Але воно жахливе, Кристино, не треба його нізачо у світі!

Ф р у Л і н н е. Я негайно ж піду поговорю з Кругстадом.

Н о р а. Не йди до нього. Він тебе образить.

Ф р у Л і н н е. Був час, коли він готовий був зробити для мене все, що завгодно. (...) Нехай Кругстад зажадає повернути лист нерозкритим... Хай знайде привід...

Н о р а. Але саме в цей час Торвальд завжди...

Ф р у Л і н н е. Затримай його. Побудь з ним поки що... Я вернуся якнайшвидше. *(Швидко виходить через передпокій)*.

Н о р а *(іде до дверей кабінету, відчиняє й заглядає в кімнату)*. Торвальде! (...) Я не зможу танцювати завтра, якщо ти не попрацюєш зі мною. (...)

Хельмер грає, а Нора танцює. Доктор Ранк стоїть позаду Хельмера й дивиться. (...)

Ранк. Дайте, я сяду грати.

Хельмер (*устає*). Гарзд, мені так зручніше буде показувати їй.

Ранк сідає за піаніно й грає. Нора танцює дедалі запальніше.

Хельмер, ставши біля грубки, робить Норі вказівки й зауваження. Та вона ніби не чує. (...) Входить Фру Лінне. (...)

Зупиняється як вкопана біля дверей. (...)

Ти танцюєш так, ніби йдеться про життя.

Нора. Так і є!

Хельмер. Ранку, годі. Це справжнє божевілля. Годі, кажу я.

Ранк перестає грати, і Нора відразу зупиняється. (...)

Нора. Бачиш тепер, як треба. Ти будеш учити мене до останньої хвилини. Обіцяєш, Торвальде?

Хельмер. Будь спокійна.

Нора. Ні сьогодні, ні завтра, щоб у тебе й думки іншої не було — тільки про мене. І листів не відкривати сьогодні... не відмикати скриньки...

Хельмер. Ага! І досі боїшся того чоловіка?

Нора. Так-так, і це також.

Хельмер. Норо, я бачу по твоєму обличчю, там уже є лист від нього.

Нора. Не знаю. Здається. Але ти не смій читати нічого такого тепер. Не треба нам жодних неприємностей, доки все не буде закінчено.

Ранк (*тихо до Хельмера*). Не заперечуй їй.

Хельмер (*обнімаючи її*). Ну, гарзд, дитя домоглося свого. Але завтра вночі, після твого танцю...

Нора. Тоді ти вільний. (...) (*До фру Лінне*). Ну?

Фру Лінне. Поїхав за місто. (...) Повернеться додому завтра ввечері. Я залишила йому записку. (...)

ДІЯ ТРЕТЯ

Та сама кімната. (...)

Фру Лінне (*дивлячись на свій годинник*). Його все ще немає. А часу вже небагато залишилося. (...)

Крогстад (*на дверях*). Я знайшов дома вашу записку. Що це значить? (...) Хіба нам з вами є про що говорити іще.

Фру Лінне. Так, багато про що. (...)

Крогстад. (...) Безсердечна жінка спроваджує чоловіка на всі чотири боки, як тільки їй випадає вигідніша партія. (...) І все це — лише через гроші!

Фру Лінне. Не забувай, у мене на руках були стара мати та двоє малолітніх братів. Ми не могли чекати на вас, Крогстаде. Ваші перспективи на майбутнє були тоді такі ще непевні. (...)

Крогстад *(стиха)*. Коли я втратив вас, у мене наче земля вислизнула з-під ніг. Гляньте на мене: я схожий на людину, яка потерпіла аварію й випливла на уламку судна. (...)

Фру Лінне. І я теж як жінка, що потерпіла аварію й випливла на уламку. Немає за чим шкодувати, немає про кого піклуватися! (...) Крогстаде, а що, коли б ми, двоє потерпілих аварію, подали одне одному руки? (...) Двом, разом — на уламках бути все-таки краще, надійніше, ніж триматися нарізно, кожному окремо. (...) Страшенно порожньо, самотньо... Працювати для себе самої мало радості. Крогстаде, дайте мені мету — для чого й для кого працювати. (...)

Крогстад. То ви й справді могли б?.. Скажіть мені... Вам усе відомо... про моє минуле? (...) І ви знаєте, яка про мене йде слава?

Фру Лінне. Я зрозуміла з ваших слів, що зі мною ви могли б стати іншою людиною. (...) Мені треба когось любити, про когось піклуватися, замінити комусь матір, а вашим дітям потрібна мати. Ми з вами потрібні одне одному. Крогстаде, я вірю, і з вами разом я на все готова.

Крогстад *(схопивши її за руки)*. Дякую, дякую. Кристино! Тепер я зможу знову піднести своє добре ім'я... А, я й забув... (...) Я діждусь Хельмера й скажу йому, щоб він повернув мені мого листа, що він стоується лише мене, моєї відставки — що його немає чого читати. (...)

Фру Лінне. Ні, Крогстаде, не вимагайте свій лист назад. (...) Хай ця нещаслива таємниця з'явиться на світ Божий. Хай вони нарешті поговорять між собою щиро. Неможливо, щоб далі це тривало — завжди ці приховування (...).

Крогстад. Зроду я не був такий щасливий! *(Виходить)*. (...)

Фру Лінне *(дещо прибирає на столі й готує свій верхній одяг)*. Який поворот! Який поворот! Буде для кого працювати... для кого жити..., куди нести світло та тепло! (...)

За сценою чути голоси Хельмера й Нори, чути, як повертається ключ у замку, і потім Хельмер майже силоміць вводить Нору до передпокою. Вона в неаполітанському костюмі й загорнена у велику чорну шаль. Він у фракку й у накинутому зверху чорному доміно.

Нора *(ще на дверях, утираючись)*. Ні-ні-ні! Не хочу сюди! Хочу знову нагору. Не хочу так рано йти.

Хельмер. Але, любонько Норо... (...) *(Обережно веде дружину, незважаючи на її опір, до кімнати)*. *(Знімаючи шаль з Нори)*. Ну, дивіться ж на неї гарненько, їй-право, варто подивитися. Чим же не красуня, фру Лінне? (...) *(Скидає доміно й відчиняє двері до кабінету)*. *(Іде до себе й засвічує там свічі)*.

Нора *(швидко, пошепки, задихаючись)*. Ну, ну?

Фру Лінне *(тихо)*. Я говорила з ним. (...) Норо... ти повинна все сказати чоловікові. (...) Тобі немає чого боятися Крогстада. Але ти повинна все сказати.

Н о р а. Не скажу. (...)

Х е л ь м е р (*входить*). Ну, фру Лінне, намиливалися нею?

Ф р у Л і н н е. Так-так, і тепер попрощаюся. (...)

Х е л ь м е р. (...) Однак, як чудесно знову опинитися в себе вдома. Ах ти, чарівна, юна красуне!

Н о р а. Не дивися на мене так, Торвальде.

Х е л ь м е р. Що? Мені не можна дивитися на моє неоціненне багатство? На всю цю чарівну красу, яка належить мені, мені одному, уся цілком!

Н о р а. Иди, Торвальде... Залиш мене. (...)

Стук у вхідні двері. (...)

Р а н к (*за дверима*). Це я. Можна на хвилинку? (...) М-так, ці милі, знайомі місця. Гарно у вас тут, затишно, у вас обох. (...)

Н о р а. Докторе Ранк, ви, мабуть, любите маскаради?

Р а н к. Так, якщо багато забавних масок...

Н о р а. Слушайте ж, як нам з вами вбратися наступного разу? (...)

Р а н к. Нам з вами? Зараз скажу. Вам — пестункою щастя... (...) Хай твоя дружина з'явиться такою, якою завжди й у всьому буває... (...) На наступному маскарадi я з'явлюся невидимкою... (...)

Н о р а. Спокійного сну, докторе Ранк. (...)

Хельмер виймає з кишені ключі та йде до передпокою.

Торвальде... Навіщо ти?

Х е л ь м е р. Треба спорожнити скриньку. Вона вже повна. Місця не вистачить для вранішніх газет. (...) Дві візитні картки від Ранка. (...) Над ім'ям угорі чорний хрест. (...) Ніби повідомляє про власну смерть. (...) Ми так зжилися з ним. Я не можу уявити собі, що його не буде. (...) Тепер ми з тобою будемо самі — цілком одне для одного. (*Обнімаючи її*). Моя кохана. Мені все здається, що я не досить міцно тримаю тебе. Знаєш, Норо... Не раз мені хотілося, щоб тобі загрожувало неминуче лихо й щоб я міг поставити на карту своє життя та кров — і все, усе заради тебе.

Н о р а (*звільняючись, твердо, рішуче*). Прочитай-но твої листи, Хельмере. (...) (*З блукаючим поглядом, хитаючись, ходить по кімнаті, хапає доміно Хельмера, накидає на себе й шепоче швидко, хрипко, уривчасто*). Ніколи більше його не побачу. Ніколи. Ніколи. Ніколи. (*Накидає на голову шаль*). І дітей також ніколи не побачу. І їх також. Ніколи. Ніколи. Ніколи... О-о! Прямо в темну, крижану воду... в бездонну глибину... О-о! Скоріше б уже кінець, скоріше б... Ось тепер він узв лист... читає... Ні-ні, ще не читає... Торвальде, прощай! І ти, і діти... (*Хоче кинутися до передпокою*).

Цієї ж хвилини двері кабінету розчиняються, і на порозі з'являється

Х е л ь м е р з розкритим листом.

Х е л ь м е р. Норо!

Н о р а (*голосно скрикує*). Га!

Хельмер. Що це? Ти знаєш, що в цьому листі?

Нора. Знаю. Пусти мене! Дозволь мені піти!

Хельмер (*стримуючи її*). Куди ти?

Нора (*намагаючись вирватися*). І не думай рятувати мене, Торвальде.

Хельмер (*відсахнувшись*). Правда! Тож правда, що він пише? Жак! Ні-ні! Неможливо, щоб це була правда.

Нора. Це правда. Я любила тебе над усе на світі.

Хельмер. Нещасна... Що ти наробила?!

Нора. Дозволь мені піти. Не можна, щоб ти відповідав за мене ти не повинен брати цього на себе.

Хельмер. Без комедій! (*Замикає двері до передпокою на ключ*). Ні з місця, доки не даси мені відповіді. Ти розумієш, що ти наробила? Відповідай! Ти розумієш?

Нора (*дивиться йому в очі й говорить із застиглим обличчям*). Так, тепер починаю розуміти — цілком.

Хельмер (*ходить по кімнаті*). О, яке страшне пробудження! Усі ці вісім років... вона, моя радість, моя гордість... була лицемірна, брехлива... гірше, гірше... злочинниця! О, яка бездонна прірва бруду, потворства! (...) О, як мене покарано за те, що я подивився тоді на цю справу крізь пальці. Заради тебе. І ось як ти мені віддячила.

Нора. Так, ось як.

Хельмер. Ти зруйнувала все моє щастя, занапастила все моє майбутнє. Страшно подумати! Я в руках безчесної людини. (...)

Нора. Коли мене не буде на світі, ти вільний.

Хельмер. (...) Яка мені буде користь від того, що тебе не буде на світі, як ти кажеш? І найменшої! Він, однак, може почати справу. А коли він це зробить, мене, певно, запідозрять у тому, що я знав про твій злочин. Певно, подумують, що за твоєю спиною стояв я сам, що це я тебе так навчив! І за все це я можу дякувати тобі! А я носив тебе на руках увесь час. Чи ти розумієш тепер, що ти мені наробила?

Нора (*у холодному спокої*). Так.

Хельмер. (...) Доведеться якось догодити йому. Справу треба залагодити за всяку ціну. А щодо наших стосунків, то про людей — усе мусить бути, як і було, але, розуміється, це тільки про людське око. Отже, ти залишишся вдома, це річ зрозуміла. Але дітей ти не будеш виховувати. Я не можу довірити їх тобі... (...)

Дзвінок у передпокої.

(*Здрігаючись*). Хто це? Так пізно. Невже треба чекати найжахливішого?.. Невже він?.. Сховайся, Норо! Удай із себе хвору!

Нора не рушає з місця, Хельмер іде й відчиняє двері до передпокою.

Служниця (*натіводягнена з передпокою*). Лист пані.

Хельмер. Давай сюди. *(Хапає лист і зачиняє двері)*. Так, від нього. Ти не отримаєш. Я сам прочитаю. (...) Норо, я врятований!

Нора. А я?

Хельмер. І ти, звичайно. Ми обоє врятовані, і ти, і я. Глянь! Він повертає тобі твоє боргове зобов'язання. Пише, що розкаюється й шкодує... що в його долі щасливий поворот... Ну, та все одно, що він там пише. Ми врятовані, Норо! (...) *(Розриває на шматки і лист, і боргове зобов'язання, кидає в грубку й дивиться, як усе згоряє)*. Ось так. Тепер і сліду не залишилося... (...) Будемо тепер лише радіти й повторювати: усе минуло, минуло! (...) Ти ніби скам'яніла? (...) Тобі ще не віриться, що я тобі простив? Але я простив! Норо, присягаюся! Я простив тобі все! Адже я знаю: усе, що ти наробила, ти зробила з любові до мене.

Нора. Це правда.

Хельмер. Ти любила мене, як дружина повинна любити чоловіка. Ти не змогла тільки гарненько розібратись у засобах. Та невже ти думаєш, що я менше любитиму тебе через те, що ти не здатна діяти самостійно? Ні-ні, сміло зіприся на мене, я буду тобі порадником, керівником. Я не був би мужчиною, якби саме ця жіноча беспорядність не робила тебе вдвоє милішою в моїх очах. (...)

Нора. Дякую тобі за твоє прощення. *(Виходить у двері праворуч)*.

Хельмер. Ні, стривай... *(Зазираючи туди)*. Чого ти хочеш?

Нора *(з іншої кімнати)*. Зняти маскарадний костюм.

Хельмер (...) *(Ходить біля дверей)*. Ах, як у нас тут гарно, затишно, Норо. Тут притулок твій, тут я буду голубити тебе, як загнану горличку, яку врятував неушкодженою з пазурів яструба. (...) Завтра тобі все видаватиметься зовсім іншим, і незабаром все буде знову, як і раніше, мені не доведеться довго повторювати тобі, що я простив тобі. Ти сама відчуєш, що це так. (...) Норо... що це? Цей застиглий вираз.

Нора. Сідай. Розмова буде довгою. Мені треба багато чого сказати тобі.

Хельмер *(сідаючи коло столу напроти неї)*. Ти мене лякаєш, Норо. І я не розумію тебе.

Нора. Отож-бо й є. Ти мене не розумієш. І я тебе не розуміла... до сьогоднішнього вечора. Не перебивай мене. Ти тільки вислухай мене. (...) Ми одружені вісім років. Тобі не спадає на думку, що це ж уперше ми з тобою, чоловік з дружиною, сіли поговорити серйозно.

Хельмер. Серйозно... у якому розумінні?

Нора. Аж вісім років... більше... з першої хвилини нашого знайомства ми ні разу не обмінялися серйозними думками про серйозні речі. (...) Ти ніколи не розумів мене... До мене ставилися дуже несправедливо, Торвальде. Спочатку тато, потім ти. (...) *(Хитаючи головою)*. Ви ніколи мене не любили. Вам тільки подобалося бути закоханими в мене. (...) Коли я жила вдома, з татом, він викладав мені всі свої погляди, і в

мене були ті самі, якщо ж у мене були інші, я їх приховувала, — йому б це не сподобалося. Він називав мене своєю лялечкою-дочкою, грався мною, як я своїми ляльками. Потім я потрапила до тебе в дім. (...) Я хочу сказати, що я з татових рук перейшла до твоїх. Ти все влаштував за своїм смаком, і в мене став твій смак, або я тільки вдавала, що це так, — не знаю. Добре. Мабуть, і те, й інше. (...) я жила тут, як той старець: мене годували й одягали, а моє діло було — розважати, забавляти тебе, Торвальде. Ось у чому полягало моє життя. Ти так влаштував, ти і тато дуже винні переді мною. Ваша вина, що з мене нічого не вийшло. (...)

Х е л ь м е р. Норо! Яка дурниця! Яка невдячність! Хіба ти не була тут щаслива?

Н о р а. Ні, ніколи не була. Я тільки думала, що щаслива, а насправді ніколи не була.

Х е л ь м е р. Ти не була... не була щаслива!

Н о р а. Ні, тільки весела. І ти був завжди такий милий, ласкавий до мене. Але весь наш дім був тільки великий ляльковий дім. Я була тут твоєю лялькою, донькою. А діти були вже моїми ляльками. Мені подобалося, що ти грався, бавився зі мною, як їм подобалося, коли я граюся та бавлюся з ними. У цьому, власне, і було наше подружнє життя, Торвальде. (...) А я... Хіба я підготовлена виховувати дітей?

Х е л ь м е р. Норо!

Н о р а. Чи не сам ти щойно сказав, що не можеш довірити мені їхнє виховання?

Х е л ь м е р. У хвилину роздратування. Чи ж можна звертати на це увагу!

Н о р а. Ні, ти розсудив правильно. Ця справа не під силу мені. Треба спочатку вирішити інше. Я повинна виховати себе саму. І не в тобі шукати мені допомоги. Мені треба взятися за це самій. Тому я і йду від тебе. (...) І я піду негайно ж. Кристина, мабуть, дасть мені притулок...

Х е л ь м е р. Ти не при своєму розумі! Хто тобі дозволить! Я забороняю!

Н о р а. Тепер даремно забороняти мені будь-що. Я візьму із собою лише своє. Від тебе нічого не візьму, ні тепер, ні опісля. (...) Завтра я поїду додому... Тобто до мого рідного міста. Там мені буде легше влаштуватися.

Х е л ь м е р. Ах ти, засліплене, недосвідчене створіння!

Н о р а. Треба ж коли-небудь набувати досвіду, Торвальде.

Х е л ь м е р. Покинути дім, чоловіка, дітей! І не подумаєш про те, що скажуть люди?

Н о р а. На це мені нічого звертати увагу. Я знаю тільки, що мені це потрібно.

Х е л ь м е р. Ні, це обурливо! Ти можеш так зневажати найсвятіші свої обов'язки? (...) Ти передусім дружина й мати.

Н о р а. Я в це більше не вірю. Я думаю, що передусім я людина, так само, як і ти, або принаймні повинна стати людиною. Знаю, що

більшість буде на твоєму боці, Торвальде, і що в книжках пишуть у цьому ж дусі. Але я не можу більше заспокоїтися на тому, що говорить більшість і що пишуть у книжках. Я повинна сама подумати про ці речі й спробувати розібратися в них. (...)

Х е л ь м е р. Ні, це просто нечувано з боку такої молодої жінки! Але коли тебе не може напоумити релігія, то дай мені зачепити хоча б твою совість. Адже моральне почуття в тебе є?

Н о р а. Знаєш, Торвальде, на це нелегко відповісти. Я, правду кажучи, і цього не знаю. Я почуваюся, як у лісі, у всіх цих питаннях. Знаю тільки, що я зовсім інакше думаю про все, ніж ти. (...) Виходить, що жінка не має права помилувати свого вмираючого старого батька, не має права врятувати життя чоловікові! Цьому я не вірю.

Х е л ь м е р. Ти міркуєш, як дитина. Не розумієш суспільства, у якому живеш.

Н о р а. Так, не розумію. От і хочу придивитися до нього. Мені треба зрозуміти, хто правий — суспільство чи я.

Х е л ь м е р. Ти хвора, Норо. У тебе гарячка. Я навіть починаю думати, що ти божеволієш.

Н о р а. Ні, ніколи ще я не була так при своєму розумі й добрій пам'яті, як зараз.

Х е л ь м е р. І ти при своєму розумі й добрій пам'яті кидаєш свого чоловіка та своїх дітей?

Н о р а. Так.

Х е л ь м е р. Тоді залишається думати одне.

Н о р а. А саме?

Х е л ь м е р. Що ти мене більше не любиш.

Н о р а. Так, у цьому якраз уся справа. (...) Це сталося сьогодні ввечері, коли диво примусило себе чекати. Я побачила, що ти не той, за кого я тебе вважала. (...) Я непохитно вірила, що ти виступиш вперед і візьмеш усе на себе — скажеш: винен — я. (...) Ось те диво, якого я чекала з таким трепетом. А щоб не припустити його, я хотіла покінчити з життям.

Х е л ь м е р. Я б з радістю працював для тебе дні й ночі, Норо... терпів би горе й злигодні заради тебе. Але хто ж пожертвує навіть для коханої людини своєю честю?

Н о р а. Сотні тисяч жінок жертвували. (...) Коли вся небезпека для тебе минула, з тобою ніби нічого й не трапилося. Я залишилася, як і раніше, твоєю пташкою, жайворонком, лялечкою (...) (*Всмає*). Торвальде, у ту хвилину я зрозуміла, що я всі ці вісім років жила з чужим чоловіком і прижила з ним трьох дітей... О-о, не можу навіть згадувати про це! Так би й розірвала себе на шматки! (...) Така, яка я тепер, я не можу бути тобі дружиною.

Х е л ь м е р. У мене вистачить сили стати іншим.

Н о р а. Можливо — якщо в тебе заберуть ляльку. (...)

Х е л ь м е р. Норо, Норо, не зараз! Почекай хоча б до ранку.

Нора (*одягаючи манто*). Я не можу ночувати в чужої людини. (...) Я не буду прощатися з дітьми. Я знаю, вони в кращих руках, ніж мої. Така матір, як я тепер, їм не потрібна.

Хельмер. Але колись, Норо... коли-небудь?

Нора. Як я можу знати? Я зовсім не знаю, що з мене вийде. (...)

Хельмер. Норо... Невже я назавжди залишуся для тебе чужим?

Нора (*бере свій саквояж*). О Торвальде, для цього потрібно, щоб сталося найбільше диво! (...) Ні, Торвальде, я більше не вірю в дива!

(Переклад Олександра Новицького)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. 1. Поясніть назву твору «Ляльковий дім». **Математична компетентність.** 2. Намалюйте опорну схему «Ляльковий дім», у якій покажіть стосунки між персонажами. Прокоментуйте. 3. Створіть сюжетний ланцюжок п'єси «Ляльковий дім» Г. Ібсена. 4. Заповніть таблицю «Нора очима інших героїв».

Торвальд	
Батько	
Фру Лінне	
Крогстад	
Лікар Ранк	

Уміння вчитися. 5. За допомогою Інтернету знайдіть інформацію про життя жінок у Норвегії за часів Г. Ібсена. Які юридичні процедури відображені в п'єсі Г. Ібсена? Які тодішні закони порушила Нора? **Ініціативність і підприємливість.** 6. Як, на вашу думку, співвідносяться такі поняття, як «підприємливість», «ощадливість», «жадібність». Які з них притаманні характеру Торвальда? **Соціальна та громадянська компетентності.** 7. Які проблеми жінок відображає п'єса «Ляльковий дім»? 8. Прокоментуйте репліку Крогстада: «Закон не цікавиться причинами». **Обізнаність і самовираження у сфері культури.** 9. Підготуйте презентацію «„Ляльковий дім“ Г. Ібсена на світовій сцені».

Предметні компетентності

Знання. 10. Дайте визначення понять «нова драма», «аналітична драма», «соціально-психологічна драма». 11. Поясніть зміни, що відбулися в героях, після розкриття таємниці (*Нора, Торвальд, Крогстад, Кристина*). 12. Визначте провідні морально-етичні проблеми твору. 13. Яке враження справила на вас родина Хельмерів на початку твору? **Діяльність.** 14. Розкрийте особливості драматичного конфлікту п'єси. 15. Визначте функції підтексту та символів у творі. 16. Визначте, як наявність таємниці характеризує Нору. 17. Висловіть свою позицію щодо причини бунту Нори. **Цінності.** 18. Як ви сприймаєте рішення Нори залишити дім? 19. Чи можливе, на вашу думку, повернення героїні в сім'ю? За яких умов це може статися? 20. Спрогнозуйте розвиток характерів героїв у подальшому. Якими стануть Нора, Торвальд, Крогстад, Кристина, діти Хельмерів?

ДЖОРДЖ БЕРНАРД ШОУ

1856–1950

Англійський драматург. Засновник інтелектуального, проблемного, реалістичного театру. Автор п'єс «Пігмаліон», «Дім, де розбиваються серця», «Свята Жанна» та ін.

Лауреат Нобелівської премії (1925).

ПІГМАЛІОН

П'єса на п'ять дій

(Скорочено)

ДІЯ ПЕРША

Лондон, 11.15 вечора. Щедрий літній дощ ллє як із відра. Тут і там несамовито верещать свистки, якими підкликають таксі. Пішоходи біжать, щоб сховатися під портиком церкви св. Павла; (...) разом з усіма забігають до прихистку дама з дочкою у вечірніх сукнях. (...) і тільки один чоловік стоїть спиною до всіх, зосереджено щось занотовуючи у своєму записничку. Церковний годинник вибиває чверть на дванадцятку.

Дочка (стоячи між двома центральними колонами, ближче до тієї, що з лівого боку від неї). Уже ж мене холод аж до кісток пронизує. І що там Фредді так довго робить? (...)

Мати (стоячи праворуч від дочки). (...) ... мав би вже досі піймати нам таксі.

Перехожий (що стоїть праворуч від дами). Пані, він не піймає ніякого таксі аж до пів на дванадцятку, коли вони вже вертатимуться, як порозвозять тих, що вийшли з театру. (...)

Фредді (тікає від дощу, з боку Саутгемптон-стріт, і стає між ними двома, закриваючи мокру парасольку, з якої стікають краплі. Він — молодик двадцяти літ, у вечірньому костюмі, штани в нього мокрі вище кісточок). (...) Ніде жодного не дістати — ні за гроші, ні за очі хороші. (...) ... люди розхпалі всі машини. Дощ линув так несподівано, і ніхто не був готовий, і кожному враз украй потрібне стало таксі. (...)

Мати. І справді, який-бо ти безпорадний, Фредді! Іди ж знов і не повертайся, поки не знайдеш таксі. (...)

Фредді. Ну та гаразд — іду вже, іду! (...)

Квіткарка. Ну що се ти, Хреді! Чо' ни дивися, куди ступаїш, любчику?

Фредді. Даруйте! (Вибігає).

Квіткарка (збираючи розсіпані квіти й укладаючи їх назад до кишені). От маніри! Дива пучечки хвіялок сатоптав у грязюку! (...Ій чи вісімнадцять, чи то двадцять років, не більше. На голові в неї матроський брилик із чорної соломки, який (...) навряд чи коли чистився. Мишача барва її

кіс, (...) волосся просить, аж пищить, гарячої води та мила. Непривабливий чорний приталений жакет сягає їй мало не до колін, а ще на ній коричнева спідниця із грубим фартушком. Та найплачевніший вигляд мають у неї черевики. (...) Вродою ніби ї не гірша за них, от тільки врода та занехаяна, і ще ж їй потрібні послуги зубного лікаря).

М а т и. Скажіть, будь ласка, а звідкіля ви знаєте, що мого сина звати Фредді?

К в і т к а р к а. Ой, то це був ваш синок, кажите? Ну, я'би в' го луче навчили, то ни тікав би він геть, коли россипав квіточки бідній дівчині, а заплатив би за шкоду! Чи ви-и заплатите мені? (...)

М а т и (...) Ось! (До дівчини). Це вам за квіти. (...)

Літній джентльмен — симпатичний тип старого військового — забігає під портик і закриває парасолю. (...) Він у вечірньому костюмі й легкому пальтечку. (...)

М а т и (до джентльмена). Ох, пане, чи є хоч яка ознака, що воно припиняється?

Д ж е н т л ь м е н. Де там! Хвилини дві тому полило ще гірше. (...)

К в і т к а р к а (користуючись близькістю джентльмена, аби заприязнитися з ним). Полило ще гірше — так це признака, що скоро перестане. Тож веселіше, копитане, та купіть квіточку в бідної дівчини! (...) купіть у мене квіточку, копитане! (...)

Д ж е н т л ь м е н. (...) Стривай: ось тобі три монетки по півпенса, якщо це тебе зарятує. (Відходить до іншої колони). (...)

П е р е х о ж и й (до дівчини). Будь обачна — краще дай йому за це квітку! Там он, у тебе за спиною, стоїть типчик і записує кожнісіньке слово з твоїх уст. (...)

К в і т к а р к а. Що я поганого зробила — що заговорила до того пана? Я маю право продавати квіточки де завгодно. (...) (Упадаючи в істерику). Я — порядна дівчина, пособіть мені! (...)

Зчиняється галас. Публіка здебільшого співчуває квіткарці. (...)

К в і т к а р к а (протискаючись до джентльмена, що кричить несамоовито). Ой, паночку, скажіть йому, щоб не писав на мене! (...)

З а п и с у в а ч (виступаючи наперед, праворуч від неї, а решта з'юрмлюється за ним). Ну, годі! Годі, годі! Хто тебе кривдить, ти, дурна дівчино? За кого ти мене маєш?

П е р е х о ж и й. Усе гаразд — він джентльмен: гляньте-но на його чи-ри-вики! (Пояснює записувачеві.) Вона подумала, що ви — поліцейський навушник, пане! (...)

З а п и с у в а ч (владно, але добродушно). Ну, помовч, помовч. Не вже я схожий на полісмена?

К в і т к а р к а (аж ніяк не заспокоївшись). Тоді нащо вам записувати мої слова? Звідкіля мені знати, чи правильно ви мене записали? Ану покажіть, що ви там нашкрядили про мене! (...)

Записувач. (...) *(Читає, достеменно відтворюючи її вимову):*
«Висиліше, копитане...»

Квіткарка. Це від того, що я назвала його копитаном? Я ж не хотіла його скривдити! *(До джентльмена)*. Ой, паночку, попросіть його не писати на мене ахта за одне те слово! Ви ж...

Джентльмен. Акта? Я нікого не виню й не треба ніякого акта. (...)

Перехожий. Ні, він не нишпорка. Просто він із тих, хто всюди пхає свого носа, хай йому абищо! Кажу вам: гляньте на його чи-ри-вики.

Записувач *(обернувшись до нього, приязно)*. А як там поживають усі ваші в Селсі?

Перехожий *(нідозріло)*. Хто сказав вам, що мій рід із Селсі?

Записувач. Та не переймайтеся. Бо таки із Селсі. *(До квіткарки)*. А як це вас занесло так далеко на схід? Ви ж народилися в Ліссон-Грові?

Квіткарка *(жахнувшись)*. (...) Я там жила в такому хліві — свиней і то тримають у кращому приміщенні; а платила по чотири й шість на тиждень! *(Плаче)*. (...) Я хороша дівчина, хороша.

Саркастичний *(не звертаючи на неї уваги)*. Знаєте ви, звідкіля я родом?

Записувач *(не роздумуючи)*. З Гокстона. (...)

Саркастичний *(уражено)*. Ну, хто б подумав! Ви таки всезнайко, хай вам абищо! (...) Атож: скажіть і джентльменові, звідки він, якщо вам охота ще погадати.

Записувач. Челтнем, Гарроу, Кембридж та Індія.

Джентльмен. Усе правильно. (...)

Регіт. Симпатії схиляються на бік записувача. (...)

Квіткарка. Бідна я дівчинонька! Як та м'ята при дорозі: хто не йде, той скубне.

Джентльмен. Чи можна вас запитати: як це у вас виходить?

Записувач. Лише фонетика, більше нічого. Лише наука про вимову. Це мій фах і моє улюблене захоплення. Щасливий той, хто може зробити зі свого хобі прожиток! От ви можете відрізнити за наріччям, хто з Ірландії, а хто — з Йоркширу. А я визначаю місце кожної людини в межах шести миль. У Лондоні — у межах двох миль, іноді — двох вулиць. (...)

Джентльмен. А що, цього вам стає на прожиток?

Записувач. О так, ще й на добрий прожиток! Наш вік — вік вискокчнів. Скоробагатьки починають у Кентиш-тауні з вісьмома десятками фунтів на рік і незабаром опиняються на Парк-Лейн із стома тисячами річного прибутку. Хочуть вони позбутися свого Кентиш-тауна й не можуть: видають себе кожнісіньким словом! Я ж можу навчити їх... (...) Бачите оцю істоту з її вуличною англійщиною? Таж оця англійщина не дасть їй виповзти з канави, поки її віку. Так от, пане, за три місяці я провів би цю дівчину як герцогиню на садовий прийом до якого-небудь по-

сла. Міг би навіть улаштувати її покоївкою в якоїсь леді чи продавщицею в крамниці, а для цього потрібно краще розмовляти англійською.

Квіткарка. Про що це ви?

Записувач. А про те саме — ти, розчавлена капустино, ти, ганьбо шляхетної архітектури цих колон, ти, утілена кривдо англійської мови: я міг би зробити з тебе царицю Савську. *(До джентльмена)*. Ви повірите в таке?

Джентльмен. Авжеж, повірю. Я сам вивчаю індійські діалекти й...

Записувач *(з жвавим зацікавленням)*. Справді? А чи знайомі ви з полковником Пікерінгом, автором «Санскритського розмовника»?

Джентльмен. Я ж і є полковник Пікерінг. А ви хто?

Записувач. Генрі Гігінс, автор «Універсальної абетки».

Джентльмен *(з ентузіазмом)*. Я ж приїхав з Індії, аби познайомитися з вами!

Гігінс. А я збирався в Індію, аби з вами познайомитися! (...) Приходьте до мене завтра.

Пікерінг. Я зупинився в «Карлтоні». Ходімо зараз зі мною та й погомонімо трохи за вечерею. (...)

Годинник на дзвіниці вибиває половину дванадцятої.

Гігінс (...) *(Кидає жменю монет у кошик та йде слідом за Пікерінгом)*.

Квіткарка *(дистаючи з кошика півкрони)*. Ах-оо-уу! *(Дистаючи два флорини)*. Ааах-оо-уу! *(Дистаючи ще кілька монет)*. Аааааааааах-оо-уу! *(Дистаючи півсоверена)*. Аааааааааах-оо-уу!

Фредді *(вискакуючи з таксі)*. Зловив врешті одне! Егей! *(До дівчини)*. Де ті дві дами, що тут стояли?

Квіткарка. Пішли на автобус, коли дощ перестав. (...) Не журіться, юначе! Я поїду на ваших таксах додому. *(Не йде, а пливе до машини. Водій відводить руку за спину й міцно тримає дверцята, щоб не впустити її. Цілом розуміючи його недовіру, квіткарка показує водієві жменю грошей)*. (...)

Вона підймає кошик і бреде, насилу переставляючи ноги, до свого помешкання — крихітної кімнатчини. (...) Розбиту шибку у вікні заклеєно папером. На стіні пришпилено видерті з газет портрет популярного актора й сторінку модних дамських суконь, яких бідній квіткарці з її статками нізащо купити. У вікні висить пташина клітка, але її мешканець давно здох. (...) Оце й усі предмети розкоші, що можна тут побачити, а решта — мінімум потреб убогості: (...) перехняблене ліжко, (...) застелена ганчіркою скриня, (...) невеличке дзеркальце, стілець і стіл (...) і ще американський будильник на полиці над каміном, якого не розтоплюють. (...)

ДІЯ ДРУГА

Одинадцята година наступного ранку. Гігінсова лабораторія на Вімпол-стріт. Це кімната на другому поверсі, збудована як вітальня;

(...) стоїть письмовий стіл, а на ньому фонограф, ларингоскоп, ряд невеличких органних трубок із міхами, набір скляних трубок (...). Посеред кімнати немає нічого. Окрім крісла, лави біля рояля та двох стільців біля столу з фонографом, є ще один стілець — для гостей. (...) На стінах — гравюри (...). За столом сидить Пікерінг. (...) Гіггінс стоїть біля нього, засуваючи назад дві чи три витягнені шухлядки картотеки, (...) він виглядає міцним, жвавим, апетитним чоловіком літ сорока чи десь близько того. (...) Це — тип енергійного науковця, який щиро, навіть одержимо зацікавлюється всім, що можна вивчати як предмет науки, але байдужий і до самого себе, і до інших людей — зокрема й до їхніх почуттів. (...) Він насправді вельми схожий на нестриману дитину. (...) Поведінка його коливається від добродушних наскоків, коли він у доброму гуморі, до бурхливої дражливості. (...)

Гіггінс (*засуваючи останню шухлядку*). Ну, здається, більше й показувати нічого.

Пікерінг. Це просто вражає! Знаєте, я й половини не засвоїв. (...)

Гіггінс (...). Стомилися слухати звуку?

Пікерінг. Так! Це жахливе напруження. (...) Хоч убийте, не чую аніякої різниці між більшістю з них!

Гіггінс (*хихочучи й переходячи до рояля по солодоці*). Ну, цього можна напрактикуватися. (...)

До кімнати зазирає місіс Пірс, Гіггінсова економка. (...)

Місіс Пірс (*вагаючись, явно спантеличена*). Пане, вас хоче бачити якась молода особа. (...) Вона заявляє, що ви будете раді, коли довідається, чого вона прийшла. Проста собі дівчина, пане. Проста-простісінька. Я (...) подумала: а може, ви захочете, щоб вона наговорила вам у ті ваші машини? (...)

Гіггінс (...). У неї цікава вимова?

Місіс Пірс. Ой, це справді щось жахливе, пане! (...)

Гіггінс (...). Я запишу її спочатку в Белловій «видимій мові», а тоді в транскрипції Світа. Потім зафіксуємо її на фонографі, і ви зможете прокручувати запис скільки хочете, звіряючи звук із писаною транскрипцією.

Входить схвильована квіткарка. На ній капелюх із трьома страусячими пір'їнами. (...) Фартушок на ній майже чистий, трохи почистила вона й непривабливого свого жакета. Пафос цієї жалюгідної постаті, з усім її невинним марнославством і вдаваною поважністю, зворушує Пікерінга, що випростався уже при появі місіс Пірс. (...)

Гіггінс (*різко, упізнавши її з неприхованим розчаруванням і зразу ж по-дитячому роблячи з цього нестерпну прикрість*). Ну, та це ж та дівчина, яку я занотував учора ввечері! Пуття з неї ніякого. (...) (*До дівчини*). Забирайся геть — ти мені не потрібна.

Квіткарка. А ви не будьте такі зухвалі! Бо ще й не вислухали, чого я прийшла. (...) Я прийшла брати уроки, ось так! І платити за них ти-еж, будьте певні!

Гіггінс (*ошелешено*). Ну!!! (*Хапнувши повітря, бо йому забило дух*). І що ж я, по-твоєму, повинен тобі відповісти?

Квіткарка. Я думаю собі, коли б ви були джилътменом, то сказали б мені сісти. Чи ж я не сказала, що принесла вам заробіток? (...)

Пікерінг (*лагідно*). Чого ж ви бажаєте?

Квіткарка. Бажаю стати продавщицею у квітковому магазині, щоб не стирчать із кошиком на розі Тотнем-Корт-роуд. Але ж мене туди не візьмуть, поки я не навчуся балакати по-панському. А він же сказав, що міг би навчити мене. (...) Я знаю, скільки платять за уроки, як і ви знаєте, і я готова платити, скільки треба.

Гіггінс. Скільки ж?

Квіткарка (*тріумфуючи...*). Оце ви нарешті заговорили! Я знала, що ви не втерпите, коли вчуєте нагоду забрать собі назад дещицю з того, що ви кинули мені учора ввечері. (...)

Пікерінг (*дуже чемно*). Будьте ласкаві, сідайте! (...)

Квіткарка (*сором'язливо*). То вже й сяду! (...)

Гіггінс. Як вас звати?

Квіткарка. Лайза Дулитл. (...)

Гіггінс. (...) Скільки ж ви пропонуєте платити мені за уроки?

Елайза. О, я знаю, що по чім! Одна пані, подруга моя, бере уроки хранцузької у щирого хранцузького джилътмена — по вісімнадцять пенсів за годину. Либонь, совість вам не дозволить здерти з мене за навчання моєї рідної мови стільки ж, скільки б ви взяли за хранцузьку. Тож я даю вам шилінг — і не більш! Або так, або ніяк!

Гіггінс (*походжаючи туди-сюди по кімнаті й брязкочучи ключами та монетами в кишенях*). Знаєте, Пікерінгу, коли розглядати шилінг не як просто шилінг, а як певний відсоток заробітку цієї дівчини, то для неї він буде все одно що шістдесят чи сімдесят гіней для мільйонера. (...)

Елайза (*нажахано, скочивши на ноги*). Шістдесят фунтів! Та що це ви кажете? Ні, я не пропонувала вам шістдесят фунтів! (...)

Місіс Пірс. Не плачте, дурна дівчино! Сядьте. Ніхто не зачепить ваших грошей. (...)

Пікерінг. Гіггінсе, я заінтригований! Пам'ятаєте, що ви сказали вчора про прийом у посольському саду? Якщо ви впораєтеся з цим, я назву вас найбільшим з усіх учителів, сущих нині на світі. Закладаюся на всі витрати, що підуть на цей експеримент: вам цього не втнути. А ще я заплачу за уроки. (...)

Гіггінс (*хвилюючись дедалі дужче в міру того, як ідея заволодіває ним*). Що є життя, як не низка безумств? Тяжко тільки на них натрапити. (...) Я таки зроблю герцогиню з цієї задрипаної нетіпахи! (...) Так, за півроку, ба навіть за три місяці, якщо в неї гостре вухо й легкий язик, — я візьму її куди-завгодно й подам як що-завгодно. Почнемо сьогодні ж — зараз! Цю мить! Місіс Пірс! Заберіть її та почистіть гарненько. Як не

віддиратиметься бруд — спеціальним порошком її! Чи є в кухні добрий вогонь?

Місіс Пірс (*протестуючи*). Так — але ж...

Гіггінс. Здеріть із неї все це лахміття й спаліть! (...)

Місіс Пірс (...). Ви не можете взяти собі дівчину, от ніби взяли й поклали в кишеню камінчик десь на узбережжі. (...) ви нічогосінько про неї не знаєте. Є ж у неї десь батьки. Може, вона одружена.

Елайза. Так!

Гіггінс. Чуєте? Як дівчина дуже слухно каже: «Так!» Чи ви не знаєте, що жінка цього класу за рік після одруження виглядає такою зношеною від виснажливої праці, мовби їй минуло п'ятдесят?

Елайза. І хто б то одружився зі мною! (...) Немає в мене батьків. Вони сказали мені, що я вже велика, можу сама заробити на себе, і вигнали мене геть.

Місіс Пірс. Де ж твоя мати?

Елайза. Немає в мене ніякої матері. А вигнала мене аж шоста моя мачуха. Та я не пропала без них. І я хороша дівчина, хороша!

Гіггінс. Ну й чудово. І через що тоді, скажіть, будь ласка, увесь цей шум учинився? Дівчина нічия, нікому, крім мене, не потрібна. (...)

Піккерінг (*добродушно-напутливо*). Чи не спадає вам на думку, Гіггінсе, що дівчина має характер, почуття?

Гіггінс (*оцінюючи дивлячись на неї*). Ні-ні, я так не думаю. А якщо й має, то не такі почуття, щоб нам панькатися з ними. (*Жартівливо*). Чи маєте, Елайзо?

Елайза. Я маю свої почуття, як і хто завгодно. (...)

Місіс Пірс (...). Я хочу знати, на яких умовах має дівчина тут перебувати. І чи одержуватиме вона якусь платню. І що з неї вийде, коли закінчиться ваша наука. Треба хоч трохи заглядати наперед!

Гіггінс (*нетерпляче*). А що з неї вийде, коли я лишу її в канаві? Скажіть-но мені, місіс Пірс!

Місіс Пірс. То вже її справа, а не ваша, містере Гіггінс.

Гіггінс. Гаразд, коли я впораюся з нею, ми так само зможемо викинути її назад у канаву, і тоді це знову буде її справа... Отже, з цим усе гаразд. (...)

Елайза. Ой, та ж у вас не серце, а камінь! І вам байдуже до всього, крім самого себе. (...)

Гіггінс (...). Елайзо! На наступних півроку ви залишаєтеся жити тут: будете вчитися розмовляти красиво, як продавчиня у квітковому магазині. Якщо будете добре поводитись і виконувати все, що вам звелють, то спатимете в пристойній спальні, їстимете всього досхочу й матимете гроші на шоколадки й на таксі. А якщо будете неслухняна й ледача, то спатимете в комірчині серед чорних тарганів, а місіс Пірс лупцюватиме вас віником. Через шість місяців ви чудово вберетеся й поїдете на кареті до Букінгемського палацу. Якщо король скаже, що ви не леді, поліція за-

бере до лондонського Тауеру, де вам відрубують голову, аби застерегти від такого зухвальства інших квіткарок. Якщо вас не викриють, ви дістанете подарунок: сім шилінгів і шість пенсів, з якими почнете життя продавчині в магазині. Якщо ж ви відмовитеся від цієї пропозиції, то будете найневдячнішою, найлихішою дівчиною, й ангели небесні оплатять вас. *(До Пікерінга)*. Ну то як: ви задоволені, Пікерінгу? *(До місіс Пірс)*. Чи міг я висловитися простіше й чесніше, місіс Пірс?

Місіс Пірс. (...) Ходіть за мною, Елайзо!

Гіггінс. От і чудово! Спасибі вам, місіс Пірс. На оберемок її та у ванну!

Елайза *(підводячись неохоче й підозріло)*. Ви хвалько та грубіян, от ви хто! І я не залишуся тут, якщо ви мені не сподобається. І нікому не дозволю лупцювати мене. І ніколи я не просилася до Букінгемського палацу, ніколи! Ні разу я не мала клопоту з поліцією, таки не мала! Я хороша дівчина...

Місіс Пірс. Не огризайтеся, дівчино! Ви не зрозуміли джентльмена. Ходімо! *(Іде до дверей, відчиняє Елайзі)*. (...) Це буде ваша спальня.

Елайза. Ой, як це я тут спатиму, місас! Занадто розкішно це для таких, як я. Тут я боютимуся й доторкнутися до всього, адже, знаєте, я ще ніяка не герцогиня!

Місіс Пірс. Доведеться вам зробитися такою ж чистою, як і ця кімната. Отоді й не боїтиметеся її. І ще ви повинні звати мене місіс Пірс, а не «місас». *(Відчиняє двері до гардеробної, переобладнаної під ванну)*. (...)

Місіс Пірс одягає пару білих гумових нарукавників і напускає у ванну води. (...) Повертається Елайза, щосили кутаючись у купальний халат. (...)

Місіс Пірс *(спритно, одним рухом зриваючи з Елайзи халат і садячи її у ванну)*. Не бійтеся — не обваритеся! *(Починає терти щіткою. Елайза розпачливо верещить)*.

Тим часом полковник з'ясовував ставлення Гіггінса до Елайзи. (...)

Пікерінг. Даруйте мені мою правоту, але я хочу щось у вас спитати, Гіггінсе. Чи порядний ви чоловік у ставленні до жінок?

Гіггінс *(похмуро)*. А ви коли-небудь зустрічали порядного в ставленні до жінок чоловіка? (...) Ну, а я не зустрічав. Я знаю, що тієї миті, коли я дозволю жінці подружитися зі мною, вона враз стане ревнива, надміру вимоглива, підозріла — клята доука та й годі. Я впевнився, що тієї миті, коли я дозволю собі подружитися з жінкою, я сам стану самолюбивим тираном. Жінки все псують. Упустиш жінку у своє життя — і переконаєшся, що вона гне в один бік, а ти — в інший. (...) Мені так здається, що жінка бажає жити своїм власним життям, а чоловік — своїм, і кожне норочить збити іншого на манівці. Одне рветься на північ, а друге — на південь, а наслідок виходить той, що обоє потяглися на схід, хоча обоє й вернуть

носа від східного вітру. (*Сідає на лаву біля клавіатури*). Ось так воно й вишло, що я — переконаний старий парубок, і ним уже, певне, і залишуся.

П і к е р і н г. (...) Якщо я маю взяти участь у цій справі, я почуватимуся відповідальним за долю цієї дівчини. Сподіваюся, це само собою зрозуміло, що ніхто ніяк не скористається з її залежного становища.

Г і г г і н с. (...) Запевняю вас: це священна заборона для мене. (*Підводяться, щоб пояснити*). Бачите, вона буде учениця, а яка може бути наука, коли учні не є табу для вчителя? Я навчив десятки американських мільйонерок розмовляти англійською, а то ж найвродливіші жінки у світі. Я загартований проти них. (...)

Місіс Пірс відчиняє двері. У руці в неї Елайзин капелюх. (...)

М і с і с П і р с. (...) Містере Гіггінс, ви обіцяєте добре зважувати кожне слово, перш ніж казати щось цій дівчині? (...) ви ні в якому разі не повинні лягати в присутності дівчини. (...) Нам усім доведеться в присутності цієї дівчини бути якомога охайнішими. (...)

Г і г г і н с. (*уражений самою думкою, що його могли запідозрити в такому недоброму почутті*). Зовсім ні, аж ніяк ні! Ви маєте цілковиту слухність, місіс Пірс. Я буду особливо обачливий при дівчині. (...)

М і с і с П і р с. Перепрошую, пане, але вже починаються прикροці. Там, унизу, чекає сміттяр, якого звати Альфред Дулитл, який бажає вас бачити. Він заявляє, що ви тут тримаєте його дочку. (...)

Входить Альфред Дулитл — підстаркуватий, але ще при здоров'ї сміттяр. (...) У нього примітні й досить цікаві риси обличчя, яке ніби промовляє, що його власник однаково вільний як від страху, так і від сумління. (...) Голос у нього надзвичайно виразний — наслішок звички завжди давати волю почуттям. (...)

Г і г г і н с. (...) Що ж ви хочете, Дулитле?

Д у л и т л. (*погрозливо*). Мені потрібна моя дочка — ось чого я хочу. Розумієте?

Г і г г і н с. (...) Ваша дочка нагорі. Забирайте її негайно. (...) Ваша дочка мала нахабство прийти до мого дому й просити, щоб я навчив її розмовляти правильно, для того щоб вона могла посісти місце у квітковому магазині. Ось цей джентльмен і моя економка були присутні при цьому від самого початку. (*Наступальним тоном*). Як ви сміли прийти сюди шантажувати мене? Та ви навмисне підіслали вашу дочку!

Д у л и т л. (*протестує*). Ні, батечку! (...) я ні на що її не підмовляв! Я поклянуся на Біблії, що вже два місяці, як не бачив дочки у вічі.

Г і г г і н с. Як же ви тоді довідалися, що вона тут? (...)

Д у л и т л. (...) Дочка, як сюди їхала, прихопила із собою хлопчика, щоб і він покатався на таксі. Це синок її квартирної хазяйки. Він огинався коло цього дому, сподіваючись, що, може, його й додому під-

везуть. Ну, а вона, коли почула, що ви хочете, щоб вона залишилася у вас, послала хлопчика по свої речі. (...) І хлопчик усе мені розказав. (...)

Пікерінг. Але нащо ж ви принесли її речі, коли хочете її забрати? (...)

Дулитл (*підводячись*). Ні, батечку. Не кажіть такого. Я не такий чоловік, щоб заступити світ своїй дитині. Перед нею, можна сказати, відкривається кар'єра, а... (...)

Місіс Пірс стає на порозі, чекаючи вказівок. (...)

Місіс Пірс. Я тут економка, коли ваша ласка. І я послала по якусь одежину для вашої дочки. Як тільки одежа прибуде, можете забрати дівчину. Зачекайте на кухні. (...)

Дулитл. (...) Ну, як по правді, батечку, то ви мені наче припали до душі. Тож, якщо дівчина вам потрібна, я не так уже й наполягаю, щоб забрати її додому. Чом би нам із вами не домовитися? (...) мені її не прогодувати, прямо так вам і кажу. Я тільки обстоюю батьківські свої права, і вже хто-хто, а ви не сподівайтеся, що я відпущу її задарма, бо ж бачу, що ви щирий чоловік, батечку. Ну, що для вас п'ятифунтовий папірець? А що Елайза для мене? (...)

Гіггінс (*обурено*). То ви хочете сказати, що продали б свою дочку за п'ятдесят фунтів?

Дулитл. Щоб отак узяти й продати — то ні. Але щоб приподобитися такому панові, як оце ви, я зробив би чимало, запевняю вас!

Пікерінг. Невже ви не маєте ніяких моральних принципів, чоловіче?

Дулитл (*навіть оком не моргнувши*). Не можу дозволити собі мати моральні принципи, батечку. І ви б не змогли дозволити собі їх, коли б ви були такі вбогі, як оце я. (...)

Гіггінс. Либонь, ми таки повинні дати йому п'ятифунтівку. (...)

Пікерінг. Ні, цього не збороти! Даймо йому десять. (*Простягає сміттюреві дві банкноти*).

Дулитл. Ні, батечку! (...) Десять фунтів — це великі гроші, я через них ще зроблюся розважливим, а тоді вже — прощай, щастя! Ви дайте мені, батечку, що я прошу: ані на пенні більше й ані на пенні менше. (...)

Гіггінс. Пікерінгу! Якщо ми ще хоч хвилину послухаємо цього чолові'ягу, то в нас із вами не залишиться аніяких переконань. (*До Дулитла*). Здається, ви сказали «п'ять фунтів»? (...) (*Вручаючи йому п'ятифунтову банкноту*). Прошу!

Дулитл. Дякую вам, батечку! Бувайте здорові! (*Квапливо рушає до дверей, (...) на порозі стикається віч-на-віч із витонченою та вишукано-чистою молодою японською пані в простому бавовняному блакитному кімоно. (...) Сміттюр чемно ступає вбік і вибачається*). Перепрошую, панночко!

Японська пані. Та ну! Чи ж ви не впізнаєте своєї рідної дочки?

Дулитл, Гіггінс, Пікерінг (*вигукуючи одночасно*). Свят-свят! Це Елайза! Що це? Ну і ну! Господи!

Е л а й з а. Дурний у мене вигляд? (...)

Г і г г і н с. (...) Я хотів сказати: вкрай дурний вигляд. (...)

Д у л и т л. (з *батьківською гордістю*). Ну, я б ніколи не подумав, що вона так легко відмиється й стане такою гарненькою, батечку. Вона робить мені честь, правда ж?

Е л а й з а. А, тут легко відмитися, скажу я вам. (...) Тепер я знаю, чому панії такі чистенькі. Вони купаються залюбки! Знали б вони, як то митися таким, як оце я! (...) Я хороша дівчина, хороша й не перейму ніяких звичок!

Г і г г і н с. Елайзо, краще не хваліться так, що ви хороша дівчина, а то батько візьме й забере вас додому.

Е л а й з а. (...) Він і прийшов сюди тільки для того, щоб грошей у вас вициганити та напиться. (...) Очі б мої його більше не бачили! Ганьбить він мене, ой як ганьбить — тим, що збирає сміття, замість займатися своїм фахом.

П і к е р і н г. А який у нього фах, Елайзо?

Е л а й з а. Балачками витрушувати гроші з чужих кишень у свої. Справжній його фах — грабарювання, і часом він таки грабарює, для переміни, і заробляє добрі гроші при цьому. А ви вже більше не зватимете мене міс Дулитл?

П і к е р і н г. Прошу пробачення, міс Дулитл. Зіскочило з язика!

Е л а й з а. Ох, та дарма! Тільки звучить воно так благородно! (...)

М і с і с П і р с (*повертаючись*). Чуєте, Елайзо? Прибуло нове вбрання для вас. Ходіть приміряйте! (...)

(...) Цікаво було б мати уявлення, на що схожі ті уроки, що їх дає Гіггінс Елайзі. (...)

Г і г г і н с (*громовим голосом*). Розкажіть абетку!

П і к е р і н г. Розкажіть, міс Дулитл! Скоро ви все зрозумієте. Робіть, що він каже, дозвольте йому вчити вас, як він сам знає.

Е л а й з а. Ну гаразд уже, хай буде по-вашому: ей-її, бей-її, сей-її, дей-її...

Г і г г і н с (*заревівши, мов поранений лев*). Досить! Послухайте-но, Пікерінгу. Ось воно — те, що ми платимо за нашу початкову освіту. Ця нещасна істота була на дев'ять років замкнена в школі, де її за наш рахунок навчали розмовляти й читати мовою Шекспіра й Мільтона. А наслідок: «Ей-її, бей-її, сей-її». (*До Елайзи*). Скажіть «Ей, бі, сі, ді».

Е л а й з а (*мало не плачучи*). Та я ж так і кажу: ей-її, бей-її, сей-її.

Г і г г і н с. Досить. Скажіть: «Капелюшок».

Е л а й з а. Кипилошук.

Г і г г і н с. Витягніть язика вперед, щоб він уперся у вершки нижніх зубів. Тепер скажіть: «Кап-».

Е л а й з а. К-к-к... Не можу! К-кап-.

П і к е р і н г. Добре. Чудово, міс Дулитл!

Гіггінс. (...) Пікерінгу, ми таки зробимо з неї герцогиню! (...)

Пікерінг. (...) Обіцяю вам, що не дозволю йому тягати вас за коси докруж кімнати!

Гіггінс. Забирайтеся до місіс Пірс. (...) Наступний урок після обіду, о пів на п'яту. Геть звідсіля!

Елайза, усе ще ридаючи, вибігає з кімнати. Оце десь такі муки має терпіти бідолашна Елайза місяцями, перш ніж ми зустрінемося з нею знову. (...)

ДІЯ ТРЕТЯ

У місіс Гіггінс день гостей. Ніхто ще не прибав. Її вітальня, що в помешканні на Чесійській набережній, має три вікна на Темзу. (...) Місіс Гіггінс, що вже переступила межу шістдесяти літ і давно не клопочеться тим, щоб одягатися всупереч моді, сидить у кутку, навкосо від дверей, за вишукано простим письмовим столом із дзвінковою кнопкою під рукою. (...) Час між четвертою і п'ятою пополудні. Рвучко розчахнуто двері — улітає Гіггінс, не скинувши капелюх.

Місіс Гіггінс (*нажахано*). Генрі! (*Сварячи його*). Що тобі треба тут сьогодні? У мене ж день гостей, і ти обіцяв не приходити сьогодні! (...) Зараз же повертайся додому. (...) Ти відлякуєш усіх моїх друзів: як застануть тебе тут, то вже й не приходять більше. (...) Справді, дороженький, нічого тобі тут робити!

Гіггінс. А таки є що робити. Маю роботу для вас. Фонетичну роботу.

Місіс Гіггінс. І не вмовляй, дороженький. Перепрошую, але мені не до твоїх голосінь. (...)

Гіггінс. Ну, це не фонетична робота. (...) ваша частина роботи — не фонетична. Я підібрав дівчину...

Місіс Гіггінс. Це означає, що якась дівчина підібрала тебе?

Гіггінс. Зовсім ні. Це не любовна історія.

Місіс Гіггінс. Як жаль! (...) Полюбив би ти якусь жінку віком до сорока п'яти. Коли ти вже роздивишся, що довкола таки є трохи молодих вродливиць?

Гіггінс. (...) Жінка, яку можна полюбити, у моєму уявленні — це хтось схожий на вас, мамо. (...)

Місіс Гіггінс. Знаєш, що ти зробив би, коли б любив мене посправжньому, Генрі? (...) А зараз розкажи мені про ту дівчину.

Гіггінс. Сьогодні вона з'явиться до вас із візитом. (...) Не ви, а я запросив її. Бо ви, коли б знали, хто вона, нізащо не запросили б її до себе. (...) Вона — проста квіткарка. Я підібрав її на вулиці.

Місіс Гіггінс. І запросив її на мій день гостей!

Гіггінс. (...) О, все буде гаразд! Я навчив її правильно розмовляти й дав їй точні вказівки, як поводитися. Їй велено триматися двох тем: погоди та здоров'я всіх присутніх. (...)

Місіс Гіггінс. (...) Як ти скотився до таких дурощів, Генрі?

Гіггінс (...) О, вона поводитиметься добре, не зчиняйте бучі! Пікерінг теж бере участь у цій справі разом зі мною. Я так наче побився об заклад, що через півроку покажу її на люди як герцогиню. Кілька місяців тому я почав роботу з нею, і вона так швидко прогресує — мов пожежа! Я виграю свій заклад. (...) Англійською вона розмовляє майже так, як ви французькою. (...)

Їхню розмову перериває покоївка, що сповіщає про прибуття гостей.

Покоївка. Місіс і міс Ейнсворт-Гілл! (*Виходить*).

Гіггінс. О Господи! (...)

Місіс Гіггінс (*відрекомендовує*). Мій син Генрі!

Місіс Ейнсворт-Гілл. Ваш славетний син! Я так бажала познайомитися з вами, професоре Гіггінсе! (...)

Гіггінс (...). Десь я вас уже бачив. Ніяк не згадаю, де в чорта бачив, але голос ваш пам'ятаю. (*Похмуро*). Та дарма. Ви вже сядьте.

Місіс Гіггінс. З жалем повинна вам сказати, що мій славетний син зовсім не знає манер. Ви вже не ображайтеся на нього. (...)

Гіггінс. О, невже я повівся нечемно? Я не хотів.

(...) Знову входить покоївка, уводячи Пікерінга.

Покоївка. Полковник Пікерінг! (...)

Місіс Гіггінс. Така рада, що ви прийшли! Чи знайомі ви з місіс Ейнсворт-Гілл... з міс Ейнсворт-Гілл? (...)

Пікерінг. Чи Генрі сказав вам, чого ми прийшли? (...)

Місіс Гіггінс. (...) Ми хотіли б познайомити вас з однією нашою приятелькою.

Гіггінс (...). Так, присягаюся святим Георгієм! Нам потрібні двоє-троє людей. Ви підійдете, як і будь-хто, незгірш.

Повертається покоївка, уводячи Фредді. (...)

Гіггінс (*не витерпівши, майже на повен голос*). Святий Боже! Ще один із них. (...) Я ладен поклястися, що десь вас уже стрічав. (...) А тепер — про якого дідька ми будемо говорити, поки прибуде Елайза? (...)

Міс Ейнсворт-Гілл (*що дивиться на Гіггінса як на цілком підходящий шлюбний варіант*). (...) Я ж зовсім не знаю світської мови. От коли б усі були щирі та говорили все, що думають насправді! (...)

Гіггінс. Те, що, як людям здається, вони повинні думати, уже само собою мерзота. Але Господь знає: коли б люди говорили все, що думають насправді, вони б цим зіпсували всю виставу. (...)

Міс Ейнсворт-Гілл (*весело*). То ваші думки такі дуже цинічні?

Гіггінс. Цинічні! Хто в дідька сказав, що мої думки цинічні? Я тільки хотів сказати, що це було б непристойно. (...) (*До місіс Гілл*).

Що ви знаєте про науку? (*Показуючи на Фредді*). Що знає він про мистецтво, чи про науку, чи там ще про щось? І що я, на вашу думку, знаю в чорта про філософію?

Місіс Гіггінс (*застережливо*). Чи про манери, Генрі?

По коївка (*відчиняючи двері*). Міс Дулитл!

Гіггінс (...). Це вона, мамо! (...)

Елайза, вишукано вбрана, справляє, увійшовши до кімнати, ураження такої непересічної шляхетності та вроди, що всі присутні мимоволі встають. Уловивши Гіггінсові вказівки, вона із завченою грацією підходить до місіс Гіггінс.

Елайза (*вимовляючи слова з педантичною правильністю й дуже милою інтонацією*). Гау ду ю ду, місіс Гіггінс? (...). Містер Гіггінс казав, що мені можна завітати до вас.

Місіс Гіггінс (*щиросердо*). Правильно — і я справді вельми рада бачити вас.

Пікерінг. Гау ду ю ду, міс Дулитл?

Лайза (*тиснувши йому руку*). Полковник Пікерінг, чи не так?

Місіс Ейнсворт-Гілл. У мене таке відчуття, ніби ми з вами вже десь бачилися, міс Дулитл. Я пам'ятаю ваші очі.

Елайза. Гау ду ю ду? (*Граційно сідає на отоманку — на місце, яке щойно звільнив Гіггінс*). (...)

Місіс Гіггінс (*заговорює нарешті, щоб розпочати розмову*). Як ви думаєте, чи не задощить?

Елайза. Невелике зниження тиску на заході наших островів захопить і східні регіони. Ніщо не вказує на значні зміни в барометричній ситуації.

Фредді. Ха! Ха! Ну й сміхота!

Елайза. Чи я щось не так сказала, молодий чоловіче? Б'юсь об заклад, я все висловила правильно.

Фредді. Ой, помру!

Місіс Ейнсворт-Гілл. Я так сподіваюся, що не буде холодно! Довкола стільки того грипу. Ще не було такої весни, щоб уся наша родина не перехворіла грипом.

Елайза (*похмуро*). У мене тітка померла — кажуть, від грипу. (...) Але я не вірю, що стареньку доконав грип, — її уграбали! (...) Бо чого б їй помирати від грипу? Тільки за рік до того вона переборолла дифтерію. Я сама на власні очі бачила. Посиніла вона, лежала синя-синя. Усі вже думали, що тітці кінець, але мій батько розливною ложкою знай заливав джин їй у горлянку, аж поки вона ожила — та так раптово, що перекусила ложку надвоє!

Місіс Ейнсворт-Гілл (*уражено*). Боже милій!

Елайза (*нагромаджуючи одне звинувачення на інше*). Як може жінка з отакою снагою взяти й померти від грипу? (...)

Місіс Ейнсворт-Гілл. А що означає: «Вони її уграбали»?

Гіггінс *(квапливо вставляє)*. О, це такий модний світський вислів! «Уграбати» когось — це те саме, що угробити. (...)

Місіс Ейнсворт-Гілл. Але ж хіба правильно робив ваш батько, що отак заливав спиртне їй у горлянку? Вона ж могла й від того померти!

Елайза. Тільки не вона! Джин був для тітки — мов материнське молоко. До того ж батько стільки заливав його собі в горлянку, що добре знав, які то чудові ліки.

Місіс Ейнсворт-Гілл. Ви хочете сказати, що він пив?

Елайза. Пив! Не те слово. Це було щось хронічне!

Місіс Ейнсворт-Гілл. Який ви жах пережили!

Елайза. Та ніякого жаху. Це йому ніскілечки не шкодило, я ж сама бачила. Та й не весь час він прикладався. *(Весело)*. (...) І з кожною краплиною все добрішає й добрішає. От, було, немає в нього роботи, то мати дасть йому чотири пенси й випхає на вулицю, наказавши не вертатися, аж поки не вип'є рівно стільки, щоб став веселенький та добренький. (...) Бачите, річ ось у чім. Якщо чоловік має хоч трохи совісті, то на тверезу голову совість гризе його, і стає він тоді як хмара. Одна чарчина — і де ти гризоти й поділися, ходить собі чоловік щасливий. *(До Фредді, що давиться тамованим сміхом)*. Слухайте, з чого ви хихочете.

Фредді. Та ці модні світські вислови. У вас це виходить жах як добре!

Елайза. Якщо я розмовляю як слід, то з чого ви смієтеся? *(До Гіггінса)*. Чи я сказала щось зайве?

Місіс Гіггінс *(квапливо вставляє)*. Нічого подібного, міс Дулітл! (...)

Гіггінс *(підводячись і дивлячись на годинник)*. Гм!

Елайза *(озирнувшись на нього, збагнула натяк, і теж підводиться)*. Що ж, я мушу йти. *(Усі підводяться. Фредді йде до дверей)*. Я така рада, що познайомилася з вами. До побачення! *(Тисне руку місіс Гіггінс)*. (...) До побачення, усі!

Фредді *(відчиняючи їй двері)*. Ви йдете через Гайд-парк, міс Дулітл? Якщо так...

Елайза *(з бездоганно вишуканою дикцією)*. Пішака через парк? Чорта з два! *(Усі потетеріли)*. Я їду в таксі! *(Виходить)*.

Пікерінг переводить подих і сідає. Фредді виходить на балкон, аби ще раз здала побачити Елайзу.

Місіс Ейнсворт-Гілл *(усе ще не отямившись від потрясіння)*. Ох, я й справді ніяк не звикну до цієї нової манери висловлюватися! (...) Смію сказати, що я дуже старомодна, але я дуже сподіваюся, що ти, Кларо, не почнеш уживати такі вирази. (...) те, що ми тільки-но почувли, — це вже занадто. Чи не так, полковнику Пікерінг?

Пікерінг. Не питайте мене. Кілька останніх років я пробув в Індії, звичаї та манери так змінилися, що часом я не знаю, де перебуваю: чи на обіді в респектабельному домі, чи в кубрику серед матросів. (...)

Гіггінс *(жадібно)*. Ну? Чи можна виводити Елайзу у світ? (...)

Місіс Гіггінс. Ти, дурний хлопчисько, звісно ж, нікуди не можна її виводити! Вона — триумф твого мистецтва, (...) але якщо ти думаєш, що вона не видає себе кожнісіньким реченням, яке вилітає з її вуст, то ти, либонь, зовсім схибнувся через неї! (...) така мова аж ніяк не прикрасить Елайзи на прийомі в саду. (...) Полковнику Пікерінг скажіть мені, будь ласка: що, достеменно, коїться там, на Вімполстріт?

Пікерінг (...). Ну, я переїхав туди, і ми разом з Генрі працюємо вдвох над моїми «індійськими діалектами». (...)

Місіс Гіггінс. Так-так. Про це я все знаю — це ви чудово придумали. Але де живе ця дівчина?

Гіггінс. Звісно ж, з нами! Де ж їй ще жити? (...) Місяцями я працював з дівчиною, аби дотягти її до сьогоднішнього рівня. До того ж вона й користь приносить. Знає, де в мене що лежить, пам'ятає, коли й з ким я повинен зустрітися (...).

Місіс Гіггінс. А як уживається з нею твоя економка?

Гіггінс. Місіс Пірс? О, вона така раденька, що стільки обов'язків завалилося з її пліч, адже до Елайзиної з'яви їй доводилося відшукувати мої речі й нагадувати мені про мої домовленості. Але як тільки мова заходить про Елайзу... Не знаю, що за дурна муха вкусила мою економку. Знай твердить: «Ви не думаєте, пане!» (...) Я геть виснажився, думаючи про неї, стежачи за її губами, зубами та язиком, не кажучи вже про її душу — найхимерніше з усього того набору.

Місіс Гіггінс. Ну хто ж ви ще, як не двоє немовлят, що тішаться своєю живою лялькою?

Гіггінс. Тішаться! Та за тяжчу роботу я ще ніколи не брався — це щира правда, мамо! Але ж ти навіть не уявляєш, як це страшенно цікаво: узяти одне людське створіння й зробити з нього щось зовсім інше, давши йому нову мову. Це ж заповнює щонайглибшу прірву, яка відділяє клас від класу й душу від душі.

Пікерінг *(підсуваючи своє крісло ближче до місіс Гіггінс і жваво перехиляючись до неї)*. Так, це неймовірно цікаво! Запевняю вас, місіс Гіггінс, що ми ставимося до Елайзи дуже серйозно. Щотижня... майже щодня помічаємо за нею якусь нову зміну. (...)

Гіггінс *(підсуваючись до матері з іншого боку)*. Так, чорт забирай! Ще жоден з моїх експериментів не захоплював мене так, як оцей. Вона заповнила собою наше життя по вінця, правда ж, Піку?

Пікерінг. Ми завжди говоримо про Елайзу.

Гіггінс. Навчаємо Елайзу. (...) Винаходимо нові Елайзи.

Говорять разом.

Гіггінс. Знаєш, яке в неї надзвичайно чутке вухо...

Пікерінг. Запевняю вас, дорога місіс Гіггінс: ця дівчина...

Гіггінс. ...як у папуги! Я випробував її слух на всі...

Пікерінг. ...геній! Вона чудово грає на роялі.

Гіггінс. ...звуки, які тільки може вимовляти людина...

Пікерінг. Ми брали її на концерти класичної музики і в мюзик-...

Гіггінс. ...які тільки є в європейських та африканських мовах, у готентотських...

Пікерінг. ... холи, і все це вона сприймає, а, прийшовши додому...

Гіггінс. ...говірках, те, на що в мене пішли роки праці...

Пікерінг. ... грає все, що почула, на роялі, хай то буде...

Гіггінс. ...вона все це підхоплює на льоту, ураз, от ніби...

Пікерінг. Бетховен чи Брамс, Легар чи Лайонел Монктон...

Гіггінс. ...займалася цим усе своє життя.

Пікерінг. ...хоча ще півроку тому вона й до клавішів не торкалася.

Місіс Гіггінс (...) Ш-ш-ш-ш! (...) Заспокойся, Генрі. Полковнику Пікерінг, невже ви не усвідомлюєте, що коли Елайза ввійшла в дім на Вімпол-стріт, щось іще ввійшло разом з нею? (...) Проблема! Ви двоє неймовірно дурних чоловічих створіння! Проблема полягає в тому, як бути з дівчиною потім.

Гіггінс. Не бачу в цьому ніяких складнощів. Вона зможе йти собі своїм шляхом, використовуючи всі переваги, яких набула в мене.

Місіс Гіггінс. Переваги — як у тієї вбогої жінки, що тільки-но була тут! Манери та звички, що не дозволяють шляхетній леді йти заробляти собі на прожиття й заразом не дають їй доходу шляхетної пані! Це ви маєте на увазі?

Гіггінс. (...) Ми підшукаємо для неї якусь легку роботу. (...) Принаймні тепер уже пізно потерпати. Справу зроблено. До побачення, мамо! (...)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Лабораторія на Вімпол-стріт. Опівночі. Нікого в кімнаті. (...) тепла літня ніч. Незабаром зі сходів долинають голоси Гіггінса й Пікерінга. Елайза відчиняє двері. (...) Вона підходить до каміна й уключає електричне світло. Вона зморена. (...) вираз обличчя в неї майже трагічний. Вона (...) сідає на лаву — мовчазна, у тяжкій задумі. Гіггінс (...) скидає капелюх і плащ (...), так само позбувається фрака й одягає домашню куртку (...), стомлено падає в крісло біля каміна. Пікерінг (...) хоче шпуннути на Гіггінсові речі, але передумує. (...) Гіггінс знову позіхає й починає наспівувати.

Пікерінг повертається, несучи в руці вміст поштової скриньки. (...)

Гіггінс (*знову позіхаючи*). О Господи! Що за вечір! Що за компанія! Що за дурне блазнювання! (...)

Пікерінг (*потягуючись*). Ну, я таки трохи стомився! Довгий був день. (...) Але ви виграли свій заклад, Гіггінсе. Елайза зіграла свою роль, та ще й блискуче, правда ж?

Гіггінс (*палко*). Хвалити Бога, цьому кінець! (...) О, вона була спокійна! Я знав, що з нею буде все гаразд. Ні, це я перевтомився: стільки місяців пропихати отаку роботу! (...)

Елайза намагається триматися спокійно, мовби їй байдуже, підводиться, іде через кімнату до каміна, щоб виключити світло. Але, ще й не дійшовши туди, вона вже ладна була закричати. Сідає в Гіггінсове крісло, міцно стиснувши руками бильця. Зрештою дає серцю волю й кидається на підлогу, корчиться в безсилій люті. (...)

Елайза (...)
(хапаючи капці й один за одним, з усієї сили, штурляючи в нього). Ось вам ваші капці! І ось! Беріть свої капці й щоб ви цілими днями шукали їх і не знаходили!

Гіггінс (*ошелешено*). Це що за... *(Підходить до неї)*. Що сталося? Устаньте! *(Зводить її на ноги)*. Щось негаразд?

Елайза (*задихано*). Усе гаразд — у вас. Я виграла ваш заклад, чи не так? То й досить для вас. А я для вас, певне ж, нічого не значу.

Гіггінс. Ви виграли мій заклад! Ви! Самовпевнена комахо! Це я виграв заклад. Нащо ви штурляли в мене капці?

Елайза. Бо хотіла розбити вам обличчя. Я б вас убила, якби могла, самолюбива ви тварюко! Чому ви не залишили мене там, де підібрали, — на вулиці? Ви дякуєте Богові, що все закінчилося й що тепер ви можете знову викинути мене туди, чи не так? (...)

Гіггінс (...). Ах, ви так? Утягніть кігті, кішечко! Як ви смієте показувати мені ваш характер? Сядьте й заспокойтеся. *(Грубо кидає її в крісло)*.

Елайза (*знищена його перевагою в силі й вазі*). Що буде зі мною? Що буде зі мною? (...) Вам байдуже. Я знаю, що вам байдуже. Коли б я оце померла, вам усе одно було б байдужісінько. Я для вас ніщо — навіть оці капці дорожчі вам за мене! (...) Та й яка різниця, з чим мене порівняти: з капцями чи з чимось іншим?

Пауза. Елайза — зламана, без надій. Гіггінс трохи знічений.

Гіггінс (*так бундючно, що бундючніше бути не може*). Чому ви завели таку мову? Чи смію я запитати: може, ви нарікаєте на те, як тут з вами обходяться? (...) Чи хтось погано повівся з вами? Полковник Пікерінг? Місіс Пірс? Хтось із слуг? (...) ви не будете стверджувати, ніби я вас кривдив? (...) Можливо, ви перевтомилися від випробувань цього дня. Вип'єте келишок шампанського? (...)

Елайза. Ні. Дякую.

Гіггінс (*знову в доброму гуморі*). Це у вас накопичилося за кілька останніх днів. Думаю, це було природньо: ви хвилювалися перед тим прийомом. Але все це вже позаду. (...) Більше немає про що турбуватися.

Е л а й з а (...). Ні, це для вас більше немає про що турбуватися. (...) О Боже! Як я хочу померти! (...) На що я годжуся після вашої науки? Куди мені подітися? За що братися? Що буде зі мною?

Г і г г і н с (...). О, то ось що вас турбує! (...) Я б на вашому місці не потерпав за це. Мені уявляється, що вам нетяжко буде влаштуватися де-небудь, хоча мені й не спадало на думку, що ви негайно підете від мене. (...). Знаєте, ви можете вийти заміж. (...). Бачите, Елайзо, не всі чоловіки — отакі затяті старі парубки, як ми з полковником. (...) А ви ж маєте нічогеньку вроду. (...) Лягайте собі спати, відпочиньте гарненько, а тоді встаньте та погляньте на себе в дзеркало — і ви вже не здаватиметеся самі собі такою дешевою. (...) Може, моя мати підшукає вам якогось підходящого хлопця.

Е л а й з а. Ми були вище цього там, на розі Тотнем-корт-роуд. (...) Я продавала квіти. Себе не продавала. А зараз, коли ви зробили з мене леді, мені не залишається нічого іншого, як торгувати собою. Краще б ви залишили мене там, де знайшли.

Г і г г і н с (...). Дурниці, Елайзо! Не плямуйте людських стосунків усім цим лицемірним ниттям про купівлю-продаж. Ніхто не присилує вас вийти заміж за того, хто вам не до вподоби. (...) Узяти хоча б вашу давню мрію про квітковий магазин. Пікерінг міг би допомогти вам відкрити магазинчик, адже має купу грошей. (*Хихоче*). (...) Усе у вас буде гаразд. А мені пора (...) — диявольськи хочеться спати! (...)

Е л а й з а. Перш ніж ви підете, пане...

Г і г г і н с (...). Що?

Е л а й з а. Я хочу дізнатися: чи мій одяг належить мені, чи полковникові Пікерінгу? (...) Може, цей одяг знадобиться йому для наступної дівчини, яку ви підчепите для своїх експериментів.

Г і г г і н с (*приголомшений і диткнутий до живого*). Оце таке ваше ставлення до нас?

Е л а й з а. Про це я більше нічого не хочу чути. Я лише хочу знати, чи бодай що-небудь належить мені. Адже мій одяг спалено. (...) Я хочу знати, що я можу забрати із собою. Щоб потім мене не звинуватили в крадіжці.

Г і г г і н с (*уражений уже в саме серце*). У крадіжці! Як ви могли це сказати, Елайзо? Видно, що вам бракує щирих почуттів.

Е л а й з а. Перепрошую. Я всього лише проста неосвічена дівчина, і мені в моєму становищі слід бути обачною. Не може бути ніяких щирих почуттів між такими, як ви, і такими, як я. (...) Чи не були б ви такі ласкаві, щоб сказати мені, що моє, а що — ні?

Г і г г і н с (*дуже сердито*). Можете забирати до дідька все, що є в цьому домі. Окрім коштовностей — їх взято напрокат. (...)

Е л а й з а (...). Стривайте, будь ласка! (*Знімає коштовності*). Чи не заберете ви оце на збереження до вашої кімнати? Я не хочу ризикувати — коли б щось не пропало.

Гіггінс (*люто*). Давайте сюди! (*Вона кладе коштовності йому в руки*). Якби ці діаманти належали мені, а не ювелірові, я запхнув би їх вам у вашу невдячну горлянку. (...)

Елайза (*знімаючи з пальця перстень*). Це не ювеліра перстень — це той, що ви купили мені в Брайтоні. Він мені більше не потрібен. (...)

Гіггінс (*з гідністю, у своєму найкращому професійному стилі*). Ви змусили мене втратити самовладання, а цього ще ніколи не траплялося зі мною. Я волю більше нічого не казати цієї ночі. Я йду спати. (...)

Елайза (...) підходить до шафи. (...) Одягає туфлі, сукню й капелюх. (...) Рушає до дверей, кожним своїм рухом виказуючи люту рішучість. (...) Тим часом надворі, на вулиці, безнадійно закоханий Фредді Ейнсворд-Гілл видивляється на вікна третього поверху, одне з котрих досі світиться. Світло гасне.

Фредді. Добраніч, люба, люба, люба...

Виходить Елайза, добряче грюкнувши дверима.

Елайза. І що це ви тут робите?

Фредді. Нічого. Чи не кожну ніч я простоюю тут. Це єдине місце, де я почувуюся щасливим. Не смійтеся з мене, міс Дулитл!

Елайза. Не звіть мене «міс Дулитл», чуєте? «Елайза» цілком згодиться для мене. (...) Фредді, ви не вважаєте мене за безсердечну задрипанку з вулиці, правда ж, ні?

Фредді. О ні, ні, люба! Як це вам спало таке на думку? Ви ж найгарніша, найдорожча...

Він утрачає всяке самовладання й засипає її поцілунками. Вона, спрагла співчуття, відповідає йому. Обоє завмирають в обіймах.

(...) Закохані втікачі потрапляють до Кавендіш-скверу. Тут вони зупиняються обміркувати, куди податися далі. (...)

Фредді. Кудись нам треба подітися. Не тинятися ж нам по вулицях цілу ніч!

Елайза. А чому б і ні? Про мене, то це просто чудово: вік тинялася б отак! (...)

Вони цілуються знову, не завваживши, що стиха під'їхало й зупинилося таксі. (...)

Елайза. Ой, Фредді, таксі! Саме те, що нам треба. (...) Слухайте! Ми їздитимемо в таксі цілу ніч, а вранці я завітаю до міс Гіггінс — спитати поради, що мені робити. Я все вам розповім у таксі. А поліція там нас не зачепить.

Фредді. Чудесно! Потрясно! (*До водія*). Вімблдонський пустир! (*Ідуть геть*).

ДІЯ П'ЯТА

Вітальня місіс Гіггінс. Як і першого разу, вона сидить за письмовим столом. Входить покоївка.

П о к о ї в к а (*від порога*). Містер Генрі, мем, у холі з полковником Пікерінгом. (...) Вони засіли за телефон, мем. Дзвонять у поліцію, здається. (...) Містер Генрі сам на себе не схожий, мем. Я подумала: треба б вам сказати.

М і с і с Г і г г і н с. (...) Скажіть їм, хай ідуть сюди, коли закінчать з поліцією. Певне, він щось загубив. (...) Та спершу підніміться нагору й попередьте міс Дулитл, що містер Генрі й полковник тут. Попросіть її, щоб не сходила вниз, поки я не пошлю по неї. (...)

Г і г г і н с. Слухай, мамо: це ж чортівня якась! (...) Елайза дременула геть.

М і с і с Г і г г і н с. (...) Либонь, ти налякав її.

Г і г г і н с. Налякав її! Дурниці! Учорашньої ночі ми, як завжди, залишили її, щоб вона повиключала світло й усе таке. (...) Ліжко її залишилося неторкане. Десь перед сьомою вранці вона приїхала в таксі забрати свої речі, і та дурепа місіс Пірс, не сказавши мені й слова, віддала їй усе! Що мені тепер робити?

М і с і с Г і г г і н с. Мабуть, обходитися без неї, Генрі. Дівчина має повне право піти собі — коли завгодно й куди завгодно.

Г і г г і н с. (...) Але ж я не можу нічого знайти! Я не пам'ятаю, про що з ким і на коли домовився. Я... (...)

М і с і с Г і г г і н с. (...) Невже ви хочете сказати, що заявили на Елайзу в поліцію? (...) Яке ви мали право заявляти на дівчину в поліцію, ніби вона злодійка, чи загублена парасоля, чи ще там щось? Подумати тільки! (...)

П і к е р і н г. Знаєте, місіс Гіггінс, ми не можемо допустити, щоб вона отак пішла від нас. Що ж нам треба було ще робити? (...)

Входить Елайза — осяйна, упевнена в собі, справляючи приголомшливо переконливе враження своєю невимушеною розкутістю.

У руках у неї кошик із шиттям — видно, що почувається вона, як удома. Пікерінг такий ошелешений, що забув навіть підвестися.

Е л а й з а. Гау ду ю ду, професоре Гіггінс? Чи ж ви при доброму здоров'ї? (...) Та при здоров'ї, а як же ще — ви ж ніколи не хворієте. Дуже рада бачити вас знову, полковнику Пікерінг. (*Той квапливо підводиться, і вони тиснуть одне одному руки*). Ну й холодний сьогодні ранок, правда? (...)

Г і г г і н с. Не смійте випробовувати цю гру на мені. Я навчив вас цього, тож воно не про мене. Уставайте й марш додому! (...)

Е л а й з а (*до Пікерінга, ніби й не помічаючи Гіггінса, і водночас спритно орудуючи голкою*). Чи ж ви, полковнику Пікерінг, уже зовсім оддураєтеся мене тепер, коли експеримент закінчено? (...) Я всього лише пожмакана капустана... (...). ...Але я настільки завдячую вам, що почувалася б вельми

нешасною, коли б ви мене забули. (...) І це не тому, що ви платили за мої сукні. Я знаю, що ви всіх щедро обдаровуєте грішми. Але тільки від вас я навчилася справді гарних манер — тож саме гарні манери роблять із жінки справжню леді, чи не так? Бачите, вони мені давалися дуже нелегко, бо переді мною весь час був приклад професора Гігінса. Я була так вихована, що поводитися геть, як він: нездатна стримуватися, удавалася до лайки, коли щось хоч трохи мене зачіпало. І я б так ніколи й не довідалася, що леді й джентльмени поводяться зовсім інакше, коли б вас не було поруч. (...)

Пікерінг. (...) Саме він навчив вас правильно розмовляти, а я, сама знаєте, цього не зумів би.

Елайза (*байдужим тоном*). Звісно — але ж це його фах. (...) Це було щось таке, ніби я вчилася модного танцю, — більше нічого. Але чи знаєте ви, з чого починалося моє справжнє виховання? (...) З «міс Дулітл» — так ви звернулися до мене того дня, коли я вперше прийшла на Вімпол-стріт. З цього почалася моя самоповага. (...) І ще було сто таких дрібничок, яких ви й не завважували, бо все це у вас виходить само собою. От я зайшла — ви підвелися; скинули капелюх переді мною на вулиці; відчинили мені двері... (...) Ці дрібнички засвідчували, що ви шануєте мене (...), хоча, звісно ж, я знаю, ви б так само ставилися й до посудниці, коли б її запустили до вітальні. (...) Різниця між леді й квіткаркою полягає не в тому, як вона поводить, а як до неї ставляться. Я довіку буду квіткаркою для професора Гігінса, бо він із самого початку ставиться до мене як до квітки й вічно так ставитиметься. Але я знаю, що можу бути для вас леді, бо ви повсякчас ставитеся до мене як до леді й завжди будете ставитися до мене так. (...)

Пікерінг. Дуже приємно чути це від вас, міс Дулітл.

Елайза. І мені хотілося б, щоб відтепер ви звали мене Елайзою, якщо ви не проти.

Пікерінг. Дякую вам, Елайзо, залюбки!

Елайза. А ще мені хотілося б, щоб професор Гігінс звав мене «міс Дулітл».

Гігінс. Швидше я пошлю вас до чорта. (...)

Елайза. (...) Пам'ятаєте, ви розповідали мені, що коли дитину привезти на чужину, вона за кілька тижнів вивчить місцеву мову й забуде свою, рідну. Що ж, і я — дитина у вашій країні. Я забула свою мову й розмовляти вмю тепер тільки по-вашому. Так, я по-справжньому порвала з Тотнем-корт-роуд. З цим покінчено — після того, як я пішла з Вімпол-стріт.

Пікерінг (*дуже стривожено*). О! Ви не повернетесь на Вімпол-стріт, правда? (...)

Гігінс (*підводячись*). (...) Та нехай іде собі. Хай сама переконається, що без нас їй не прожити. Без моєї підтримки вона через три тижні знову скотиться на дно. (...)

Пікерінг. Він невиправний, Елайзо. Але ж ви не скотитесь на дно, правда?

Е л а й з а. Ні, тепер уже ні. Ніколи більше! Свій урок я добре вивчила. Мені не віриться, що я змогла б видати хоч один із тих моїх колишніх звуків, навіть коли б захотіла. (...)

Г і г г і н с. Годі-бо, Елайзо, адже ви трохи відігралися, як ви кажете, за свою кривду. Чи не досить? Чи не пора взятися за розум? Чи, може, вам ще мало?

Е л а й з а. Вам треба, щоб я повернулася тільки через те, аби підбирати ваші капці, терпіти вашу лайку й узагалі бути у вас на побігеньках?

Г і г г і н с. Я зовсім не сказав, що хочу, щоб ви повернулися.

Е л а й з а. Ах, так! Тоді про що ж ми говоримо з вами?

Г і г г і н с. Про вас — не про мене. Якщо ви повернетесь назад, я обходитимуся з вами так само, як обходився досі. Я не можу змінити своєї натури й не маю наміру міняти манери. А манери мої точнісінько такі самі, як і в полковника Пікерінга.

Е л а й з а. Неправда. Він обходиться із квіткаркою, немов з герцогинею.

Г і г г і н с. А я обходжуся з герцогинею так, неначе вона — квіткарка.

Е л а й з а. Розумію. (...) До всіх однаково. (...)

Г і г г і н с (*усміхаючись трохи присоромлено*). (...) Великий секрет, Елайзо, полягає не в тому, щоб мати погані, чи добрі там манери, чи взагалі якісь особливі манери, а щоб бути на один манер з усіма людськими душами; коротше, поводитися так, ніби ти на небі, де немає пасажирів третього класу й панує всезагальна рівність. (...) (*роздратовано*). Річ не в тому, буцім я грубо обходжуся з вами, а в тому, що я ніколи й ні з ким не буваю іншим.

Е л а й з а (*з несподіваною відвертістю*). Мені байдуже, як ви обходитеся зі мною. Я можу не звертати уваги на вашу лайку. Не звертала б уваги й на побої — били мене й до вас. (*Устаючи й дивлячись йому просто у вічі*). Але я не хочу, щоб мене кидали під ноги.

Г і г г і н с. Тоді геть з дороги — бо я не зупинюся перед вами. Ви так говорите про мене, немовби я — автобус.

Е л а й з а. Ви ж і є автобус: усі розбігаються, кидаються врозтіч перед вами, а вам начхати на всіх. Але я можу обійтися без вас — ще й як обійдуся, не думайте.

Г і г г і н с. Знаю, що можете обійтися. Сам казав вам про це. (...) А ви ніколи не питали самі себе, чи я зможу обійтися без вас?

Е л а й з а (*серйозно*). Не старайтеся перехитрувати мене. Таки доведеться вам обходитися без мене.

Г і г г і н с (*зверхньо*). І обійдусь. Без усіх обійдуся. Я маю свою власну душу — мою іскру божественного вогню. (*З несподіваним смиренням*). Але мені бракуватиме вас, Елайзо. (*Сідає біля неї на отоманку*). Мене дечого навчили ваші ідіотські ідеї — признаюся в цьому покірливо та вдячно. А ще я звик до вашого голосу й вигляду. Вони мені, як-не-як, подобаються. (...)

Е л а й з а. О, ви диявол! Ви можете завиграшки скрутити серце дівчині, ... як хтось інший міг скрутити їй руки, щоб завдати болю. Місіс Пірс остерігала мене. Скільки разів пробувала вона піти від вас, але щоразу в останню мить ви обводили її навколо пальця. А вам начхати на неї. І до мене вам байдужісінько.

Г і г і н с. Мені не байдуже до життя, до людськості, а ви — часточка людськості, що трапилася мені на шляху, вбудувалася в мій дім. І чого ще треба вам чи будь-кому?

Е л а й з а. А мені байдуже до тих, кому байдуже до мене.

Г і г і н с. Торгашеські засади, Елайзо. (...) Я ніколи в житті ні з кого не знущався. Знущання не личить ані самій людині, ані її душі. Просто я висловлюю свою праведну зневагу до всякого торгашества. Я не торгую й не буду торгуватися почуттям. Ви називаєте мене тварюкою, бо не вийшло у вас купити мене тим, що ви приносили мені капці та розшукували окуляри. Це була ваша дурість: як на мене, жінка, яка приносить чоловікові капці, це огидне видовище. Хіба я коли подавав вам капці? От коли ви пожбурили їх мені в обличчя, цим ви неабияк вирости в моїх очах. Марна справа: по-рабському прислуговувати мені, а тоді заявляти, мовляв, ви хочете, щоб до вас були небайдужі, — хто небайдужий до раба? Якщо ви повернетесь, то повертайтеся заради щирої дружби, бо нічого іншого ви й не дістанете. Ви й так від мене здобули в тисячу разів більше, ніж я від вас. (...)

Е л а й з а. Нащо ж ви творили з мене герцогиню, коли вам було байдуже до мене?

Г і г і н с (*щиро*). Як це — нащо? То ж моя робота!

Е л а й з а. І ви ні разу не подумали, який з того вийде клопіт для мене.

Г і г і н с. А чи був би взагалі будь-коли створений світ, коли б Творець боявся наробити клопоту? Творити життя означає творити клопіт. (...) Елайзо, ви ідіотка! Я витрачаю скарби мого мільтонівського розуму, розсипаючи їх перед вами. Раз і назавжди збагніть: я йду своїм шляхом і роблю своє діло, і мені байдужісінько, що спіткає вас чи мене. Я не заляканий, як ваш батько й ваша мачуха. Тож ви можете або повернутися, або забиратися до дідька: що вам більше до вподоби.

Е л а й з а. Для чого мені повертатися? (...) А завтра ви викинете мене геть, якщо я не виконуватиму всіх ваших забаганок?

Г і г і н с. Так. Але ж ви теж можете піти від мене завтра, якщо я не виконуватиму всіх ваших забаганок.

Е л а й з а. Щоб жити біля мачухи?

Г і г і н с. Так або продавати квіти.

Е л а й з а. Ох, коли б я тільки могла повернутися до мого кошика з квітами! Я б тоді ні від кого не залежала! (...) Нащо ви забрали в мене мою незалежність? Нащо я відмовилася від неї? А тепер я рабня, попри весь мій гарний одяг.

Гіггінс. (...) Якщо хочете, я вдочерю вас і покладу гроші на ваше ім'я. Чи ви радше б вийшли заміж за Пікерінга?

Елайза (*люто повернувшись до нього*). Я б навіть за вас не пішла заміж, коли б ви попросили моєї руки, а ви ж мені за віком більше підходяща за нього пара.

Гіггінс (*лагідно*). Не «за нього», а «ніж він».

Елайза (*підводиться, утративши терпець*). Як захочу, так і розмовлятиму. Ви мені більше не вчитель.

Гіггінс (*розмірковуючи вголос*). Хоча навряд чи Пікерінг на це зважиться. Адже він — переконаний старий парубок, як і я.

Елайза. Це не те, що мені треба, — облиште про це й думати. Коло мене завжди крутилося чимало хлопців, що просили мене вийти заміж. Он Фредді Гілл пише мені тричі на день, сувої паперу списує. (...) Усяка дівчина має право на любов. (...) Я просто хочу бути сама собою.

Гіггінс. Коротше кажучи, ви б хотіли, щоб я так само був закоханий у вас, як Фредді? Це правда?

Елайза. Ні, не хотіла б. Не такого почуття я бажала б від вас. (...) Мені хочеться трохи доброти. Я знаю, що я проста невчена дівчина, а ви — повний книжкової мудрості пан. Тільки ж я — не грудка бруду під вашими ногами. Я пристала до вас (*виправляється*) — я залишилася у вас не заради вбрання й таксі; я залишилася, бо нам було приємно разом, і я навчилася... стала небайдужою до вас, але не так, щоб забажати від вас кохання: я не забувала про різницю між нами... Це було більше подібне до дружби.

Гіггінс. Ну звісно ж так! Саме таке й у мене почуття. І в Пікерінга теж. Елайзо, ви дурна! (...) Нічого іншого й не сподівайтесь, поки не перестанете бути звичайнісінькою ідіоткою. Якщо ви хочете бути леді, вам доведеться навчитися не почувати себе нещасною та покинутою, якщо тільки всі ваші знайомі чоловіки половину свого часу не розводять нюнів коло вас, а другу половину — не прикрашають вам очі синцями. Якщо вам не до снаги моє напружене, але позбавлене пристрастей життя, то йдіть собі назад, на вулицю. (...) О, воно таки чудове, це життя вулиці! (...) Вам я видаюся холодним, нечулим, себелюбним, чи не так? Дуже добре: ідіть до тих людей, котрі вам до вподоби. (...) Якщо не можете оцінити те, що маєте, то отримуйте вже те, що годні поцінувати.

Елайза (*з відчаєм у голосі*). Ох, ви, жорстокий тиране! Я ж не можу розмовляти з вами: ви все обертаєте проти мене, хоч би що я сказала — усе не так! Але ж ви весь час дуже добре тямите, що ви самі — звичайнісінький грубіян. І ви добре знаєте, що я вже не можу повернутися на вулицю, (...) і що у світі в мене немає справжніх друзів, окрім вас з полковником. (...) Ви думаєте, що я мушу повернутися на Вімпол-стріт, бо мені більше нікуди піти, крім хіба до батька. Але не будьте ви такі певні,

що я вже у вас під ногами, і ви можете по мені топтатися. (...) Я вийду заміж за Фредді, таки вийду, — хай-но лиш спроможуся допомогти йому.

Гіггінс (*мов громом прибитий*). За Фредді!!! За того юного телепня! За того нікчому, що не впорався б і з роботою посильного, навіть коли б у нього стало духу це спробувати! Жінко, невже вам невтямки, що я зробив з вас дружину для короля?

Елайза. Фредді любить мене — то й буде мені з нього король. Я не посилятиму його на роботу — його не привчали так до роботи, як мене. А сама я піду вчителювати. (...) Я викладатиму фонетику. (...)

(Переклад Олександра Мокровольського)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** Драму «Пігмаліон» уважають філологічною. Чому? Яке значення має мистецтво слова для духовного пробудження людини? *Спілкування іноземними мовами.* **2.** Якщо ви володієте англійською мовою, розкрийте особливості діалекту, що виявився в мові Елайзи Дулитл на початку твору. **3.** Зробіть спостереження над змінами в мові героїні в кінці твору. **4.** Які слова переважали в мові професора Гіггінса? **5.** Які з них не подобалися Елайзі? Чому? Чи позбавився він їх? *Математична компетентність.* **6.** Б. Шоу визначив жанр свого твору як «роман у п'яти діях». Прокоментуйте таке визначення. **7.** Заповніть таблицю. Наведіть приклади.

П'єса «Пігмаліон»	
Ознаки епічного твору	Ознаки драматичного твору

8. Визначте особливості композиції твору. З якою метою автор перетворює розв'язку твору на нову зав'язку? Складіть схему «Композиція п'єси „Пігмаліон“». *Інформаційно-цифрова компетентність.* **9.** Користуючись різними джерелами довідкової інформації (словниками, енциклопедіями, онлайн-ресурсами тощо), дайте тлумачення поняттям «парадокс», «квінтесенція», «пуритани». *Ініціативність і підприємливість.* **10.** Визначте роль ініціативності та бажання самовдосконалення в духовному розвитку особистості. *Соціальна та громадянська компетентності.* **11.** З'ясуйте, як автор утверджує ідею цінності людської особистості незалежно від її соціального статусу. *Обізнаність і самовираження у сфері культури.* **12.** Перегляньте останні епізоди мюзиклу «Моя прекрасна леді» (реж. Дж. К'юкор, 1964 р.). Порівняйте фінальні сцени п'єси Б. Шоу й екранізацію.

Предметні компетентності

Знання. **13.** Дайте визначення поняттю «драма ідей». Розкрийте її особливості. **14.** Наведіть приклади використання парадоксу у творі. *Діяльність.* **15.** Чим приваблює читача Елайза Дулитл? Опишіть шлях головної героїні від квіткарки до «чарівної леді». **16.** Поміркуйте, чому п'єсу названо «Пігмаліон», а не «Галатейя». *Цінності.* **17.** Б. Шоу у своїй п'єсі пропонує читачам відкритий фінал, даруючи їм можливість пофантазувати. Запропонуйте власний фінал твору (*письмово*).

ЕРІК ВОЛЬФ СІГАЛ

1937–2010

Американський письменник. Автор романів «Історія кохання», «Історія Олівера», «Любов, що зцілює».

ІСТОРІЯ КОХАННЯ

Роман

(Скорочено)

1

Жила собі дівчина. Дожила до двадцяти п'яти років і померла. Що говорять у таких випадках?

Що була вона вродлива. І розумна. Що любила Моцарта, Баха, бітлів. І мене. Якось, коли вона звалила в одну купу цих світочів музики й вашого покірного слугу, я спитав, за яким усе-таки принципом мають розподілятися її лаври, і вона, усміхнувшись, відказала: «За алфавітним». Я тоді, пригадую, теж усміхнувся. А тепер — сиджу й думаю: «А як, власне, мене в тому списку було записано?» Якщо на ім'я, то я стояв за Моцартом. Якщо ж на прізвище — то десь між Бахом і бітлами. І так, і так виходить не перше місце, і це чомусь страшенно мене гризе: я ж бо звик скрізь бути першим. Гени, фамільна спадковість!

На останньому курсі я взяв собі за звичку працювати в бібліотеці Редкліффа¹. (...) Передусім тому, що в цій бібліотеці стояла справжня тиша, мене там ніхто не знав і від роботи не відривав. (...)

А втім, як водиться у нас, у Гарварді, за день до заліку з історії я ще не тримав у руках жодної книжки з обов'язкового списку. Отож, зайшовши до бібліотеки, я пішов прямо до видачі, з наміром узяти один-єдиний том, який, сподівався, і вивезе мене завтра. На видачі чергували двоє дівчат. Одна висока — з тих, що грають у теніс і в усякі інші ігри. Друга — в окулярах, учена мишка. Я обрав чотириогокого Гризуна Науки.

— Дайте мені «Пізнє середньовіччя».

Вона скоса глянула на мене:

— Хіба у вас немає бібліотеки?

— Наскільки мені відомо, студенти Гарварда мають право користуватися вашою бібліотекою.

— Ви мені про закон, містере Шпаргалето, а я вам — про етику. У вас у Гарварді — п'ять мільйонів книжок, а у нас тут — злиденні кілька тисяч.

Ото ще надлюдина в спідниці. (...) За інших обставин я залюбки позбиткувався б з неї — я це вмю, — але сьогодні мені дозарізу потрібна була та клята книженція.

— Слухайте, мені дуже потрібна та клята книженція.

¹ Приватний жіночий коледж у Кембриджі, штат Массачусетс (США).

— Чи не можна без вульгарностей, містере Шпаргалето?

— Чого це ви охрестили мене Шпаргалето?

— Того, що вигляд у вас такий: багатий і дурний, — відповіла вона, знімаючи окуляри.

— От і не вгадали. Я бідний, але розумний.

— Це я бідна й розумна, містере Шпаргалето, а ви — ні.

Вона виклично дивилася на мене своїми карими очима. Ну гаразд, оте «багатий» я б ще проковтнув, але за «дурного» спуску не дам, і гарні очі тебе не виручать.

— Який це йолоп сказав вам, що ви розумні? — питаю.

— Я сама знаю. От з вами я, приміром, і кави за одним столом не пила б.

— А я вас ніколи й не запросив би.

— От вам і доказ, — зраділа вона, — доказ того, що ви дурний. (...)

Скапітулювавши в останню мить, — тобто удавши раптом, що чашка кави в її товаристві стала моєю найзаповітнішою мрією, — я отримав «Пізнє середньовіччя». (...) За свою відповідь на залицію я одержав «відмінно» з мінусом, і, до речі, таку саму оцінку я дав ніжкам Дженні, коли вона вперше вийшла з-за бібліотекарського столу. А от її вбрання не викликало в мене захвату; як на мій смак, воно було аж надто богемне. (...)

Ми пішли до дешевенького ресторану «Ліліпут», розташованого поблизу бібліотеки. (...) Я замовив дві кави й шоколадне тістечко з морозивом (для неї).

— Мене звать Дженніфер Кавіллері, — сказала вона. — Я американка італійського походження. (...) — Спеціалізуюся з музики, — додала потім.

— А мене звать Олівер, — відрекомендувався я.

— Це ім'я чи прізвище?

— Ім'я, — відповів я, а тоді признався, що прізвище моє — Барретт.

— Пишетесь так само, як прізвище поетеси¹? — жваво поцікавилася вона.

— Так само, — підтвердив я. — Тільки ми з нею не родичі.

Запала мовчанка, і я в думці подякував їй за те, що не почув від неї знайомого й остогидлого: «Отже, так само, як назва корпусу?» Бо така вже мені випала доля — бути родичем отого типа, що збудував Корпус Барретта, найбільшу й найпотворнішу споруду на території Гарвардського університету, колосальний пам'ятник багатству, марнославству й безпардонному гарвардському снобізму моєї родини.

Дженні надовго принишкла. Чому? Невже нам більше немає про що розмовляти? Чи, може, вона втратила до мене інтерес через те, що я — не родич, а тільки однофамілець поетеси? (...)

¹ Мається на увазі англійська поетеса Елізабет Барретт-Браунінг (1806–1861).

Щоб якось заповнити паузу, я погортав її зошит. Почерк чудний — маленькі загострені буквочки (...). А курси лекцій слухає такі, що на них простий смертний і не потикається: «Порівняльне літературознавство-105», «Музика-150», «Музика-201»...

— «Музика-201»? Це, здається, з програми випускного курсу?

Вона ствердно кивнула, не стримавши гордовитої усмішки.

— Поліфонія ренесансної доби.

— А що таке поліфонія?

— Із сексом — ніякого зв'язку, містере Шпаргалето. (...)

— Слухайте, ви знаєте, з ким розмовляєте?

— Авжеж. — І в очах — глум. — Ви — власник Корпусу Барретта.

Ні, вона таки не знає, хто я такий.

— А от і не власник. То мій розумаха-прадід міг бути власником, але подарував корпус Гарварду.

— Подарував, щоб його правнука, дарма що він ніякий не розумаха, без усяких перепон прийняли в студенти? (...)

— Дженні, якщо ви маєте мене за нікчому, навіщо було запрошуватися на чашку кави?

Вона подивилася мені просто в очі, усміхнулась і відповіла:

— Ви гарно скроєні. (...)

Прощаючись із Дженні біля дверей її гуртожитку, я думав не про поразку, а про перемогу над цією кусючкою.

— Послухайте, ви, кусючко, у п'ятницю в нас відбудеться хокейний матч із Дартмутом.

— То й що?

— Приходьте. Я вас запрошуюю. (...)

2

Олівер Барретт IV

Іпсвіч, Массачусетс

20 років

Спеціальність: суспільствознавство.

Успішність: занесений до Списку пошани деканату за успіхи в навчанні 1961, 1962, 1963 рр.

Участь у Першій збірній хокейній команді: 1962, 1963 рр.

Обраний фах: юриспруденція.

Рік навчання: випускний.

Зріст: 5 футів 11 дюймів.

Вага: 185 фунтів.

Дженні вже, мабуть, прочитала мої дані в програмці. (...)

Під час розминки на льоду я не те, що не помахав рукою, — навіть не глянув у її бік. А проте в мене було таке враження, ніби вона весь час відчувала на собі мій погляд. (...)

У середині другого періоду ми перегравали дартмутців з рахунком 0:0. Цебо ми вдвох з Дейві Джонстоном уже пристрілялися до їхніх воріт і мали от-от загатити шайбу в сітку. (...)

Ел Реддінг, центральний нападаючий дартмутців, прорвався в нашу зону, я блокував його корпусом, відібрав шайбу й повів її низом. Ліворуч ішов Дейві Джонсон, але я вирішив сам провести її до воріт. (...)

Суддя дав свисток. (...) Штраф? Мені? (...) Обурено хитаючи головою, я поїхав на відсидку. Стукіт моїх ковзанів по дерев'яному настилу заглушило радіоповідомлення:

— Штраф гравцеві Гарварда Барретту. Дві хвилини за затримку. (...)

Я сидів, відсапуючись, утупивши очі в підлогу: не хотілося дивитися, як дартмутці, користуючись чисельною перевагою, давлять наших.

— І не соромно вам сидіти, коли ваші товариші грають?

Я впізнав голос Дженні, але вдав, ніби не чую, і загорлав разом з усіма:

— Гар-вард, упе-ред! (...)

— Це не дуже ганебно?

— Дженні, будь ласка, дайте мені зосередитися!

— На чому?

— На тому, як я рахуватиму кістки паскуднику Елу Реддінгу! (...)

— Для вас не існує правил? (...) Ви й мені коли-небудь «порахуєте кістки»?

Я відповів не озираючись:

— Якщо не замовкнете — зроблю це навіть тепер.

— То краще, я піду звідси. До побачення. (...)

Публіка привітала мене радісним ревищем. «Бар-ретте, упе-ред! На-ша бе-ре!» Хоч би Дженні ховалася в ту мить, не чути скандування на мою честь вона не могла. Тож хай собі ховається. А все ж таки — де вона? (...) Я дозволив собі скинути оком на трибуну — і побачив-таки Дженні. (...)

— Давай, Олівере, давай! Постинай їм ключкою довбешки!

У цьому бедламі я впізнав і голос Дженні — дикий бойовий клич, який озвався музикою в моїх вухах. (...) Гарвард відкрив рахунок!

За мить ми обіймалися й цілувалися. Публіка билася в істериці. (...)

Сьогодні думки мої були про гол, забитий мною, і про гол, забитий із моєї подачі, а ще про те, що я вже забезпечив собі участь у першій збірній третій рік підряд.

— Прикручуєш коліно, Оллі? — Це був Джекі Фелт, наш тренер і самозваний духовний наставник. (...)

Спекавшись його, нарешті, я плюхнувся у ванну, підставив струменям своє приємно натомлене тіло й заплющив очі, віддаючись теплу, що огортало мене. Благодать!

«Господи! А Дженні! Вона ж, мабуть, чекає надворі! Якщо не пішла. Господи, не йди, Дженні! Я зараз!» (...) Спина була ще мокра, коли я вилетів з парадних дверей Діллон-хауса. (...)

Я пробився крізь натовп уболівальників, напружено вдивляючись у темряву. І тут вона визирнула з-за куща — обличчя закутане в шарф, тільки очі видно.

— Ну, знаєте, Шпаргалето, холод тут у вас собачий.

Як же я зрадів! (...)

Несподівано для самого себе, я цмокнув її в чоло. (...)

— Я дозволила вам цілувати мене?

— Даруйте. Я захопився.

— А я — ні. (...)

Я поцілував її ще раз. Не цмокнув у чоло, а припав до уст. Надовго. До солодкого запаморочення. Коли той поцілунок закінчився, вона не випустила з рук мої рукави. (...)

— Послухай, Джен, може статися так, що я кілька місяців не дзвонитиму тобі. (...) А може статися й так, що я подзвоню тобі, щойно вскочу до своєї кімнати. (...)

Я зачинаю двері під новий сплеск нелюдських звуків, скидаю черевки, лягаю горілиць на ліжко й набираю номер Дженні. Ми розмовляємо пошепки. (...)

— Мені здається, що я ... Що я закохався в тебе.

Мовчання. Потім вона каже тихо-тихо:

— Я б відповіла... котися під три чорти!

Вона кидає трубку. Мене це не бентежить. І не дивує. (...)

4

— Дженні в холі, розмовляє по телефону.

Цю інформацію я почув від чергової по гуртожитку, перше ніж устиг назвати себе й пояснити, до кого прийшов у Бріггс-хол того вечора в понеділок. Поза сумнівом, то було очко на мою користь. (...) Дженні розповіла подругам, що зустрічається зі мною. (...)

З ким же це Дженні може так довго балакати. (...) Я мав відомості про те, що Мартін Девідсон, старшокурсник Адамс-хауса й диригент ансамблю імені Баха, уважає себе в праві претендувати на її увагу. (...) З ким це вона розмовляє? Це не з Девідсоном. (...)

— Дуже скучила, Філе. До побачення, любий.

Кладучи трубку, вона помітила мене, але навіть не зашарілася. Навпаки, усміхнулася й послала мені рукою поцілунок (яка двоєдушність!). А приступивши ближче, цмокнула в неушкоджену щоку. (...)

Коли ми вийшли, я набрав повні легені вечірнього повітря і, починаючи дверцята своєї машини, удавано байдуже спитав: (...)

— М-м... А хто такий Філ?

Умоцнюючись у машині, вона так само байдуже відказала:

— Мій батько. (...)

Її виховував батько, (...) він пекар і живе в Кренстоні, у штаті Род-Айленд. Коли вона була зовсім малою, її мати загинула в автомобільній катастрофі. Приголомшений батько (...) довіку заборонив дочці сідати за кермо автомобіля. (...)

— А ти свого як звеш? (...)

— Сучим сином, — не змигнувши оком, вимовив я слова, які залюбки приліпив би до нього.

— І це ти кажеш йому в обличчя?

— Я ніколи не бачу його обличчя.

— Він ходить у масці?

— Ти вгадала. У кам'яній масці. З найтвердішого каменю.

— Облиш. Він не може не пишатися тобою, усе-таки ти зірка гарвардського спорту! (...)

— Він і сам був зіркою, Дженні. (...)

— Більшою, ніж нападаючий збірної?

— Він брав участь в Олімпійських іграх 1928 року. Веслування на одиночці. (...) У фіналі він посів тільки шосте місце. (...)

Може, хоч тепер вона зрозуміє, що бути Олівером Барреттом IV означає відчувати себе щодня в затінку як не бридкої сірої кам'яниці на терені Гарвардського університету, то чиєсь фізичної зверхності, чийхось спортивних досягнень. І те, і те фатально тяжіє над тобою, і ніякої тобі ради немає.

— Але чому «сучий син»? Чим він заслужив на таке прізвисько? — спитала, нарешті Дженні. (...)

— Він примушує мене бути «правильним». (...)

Я пояснив їй, що мене намагаються запрограмувати за Кодексом Барреттів, а мені це — як собаці перець. Невже вона сама не бачить, як мене сіпає, коли доводиться після прізвища проказувати ще й числівник? (...)

— Мені остогидло те, що іншого від мене й не чекають! — Я почував себе страшенно незручно, висловлюючи думки, якими досі ні з ким не ділився, але ж повинна й вона знати правду. (...)

— Та він просто дуже заклопотана людина. Усі оті підприємства, банки забирають, мабуть, силу енергії й часу!

— Господи, Дженні, на чієму ти боці?

— А це хіба війна? (...) Це просто смішно, Олівере. (...)

5

(...) — Олівере, ти завалиш екзамен, якщо не читатимеш, а тільки дивитимешся, як я читаю. (...)

— Послухай, ти, самозакохана гадючко, не думай, що ти така вже велика красуня!

- Я б не думала, якби твої очі мені цього не казали.
Я кинув на підлогу книжку, перейшов кімнату й став над нею.
— Дженні, на Бога, як я можу читати Джона Стюарта Мілла, коли на думці в мене тільки ти! (...)
— Олівере, Олівере, я казала вже, що кохаю тебе?
— Ні, Джен.
— А чому ти не питав?
— Щиро кажучи — боявся.
— То спитай тепер.
— Ти кохаєш мене, Дженні?
Вона подивилася мені в очі й спитала — звісно, не для того, щоб ухилитись од відповіді.
— А як ти думаєш?
— По-моєму, кохаєш. Здається. Схоже на те.
І поцілував її в шию.
— Олівере!
— Що?
— Я не те, що кохаю тебе.
О, Господи, знову за старе?
— Я дуже, дуже тебе кохаю.

6

- Я всім серцем люблю Рея Стреттона. Ні, він не зірка футболу (...), але кращого товариша по кімнаті, кращого приятеля не знайти. (...)
— Невже ти закохався? У твоєму віці? Господи, Господи, мені страшно за тебе, старий. ...Ця дівчина заарканила тебе.
— Ну, так уже й заарканила, — відказав я. — Такого, як я, зааркани-ти не просто. (...)
На цей концерт у Данстер-хаусі я йшов сам, без Дженні. Я йшов слухати її гру — соло на клавесині в П'ятому Бранденбурзькому концерті Баха. (...) Боже, як я пишався нею! Як на мене, вона не зробила жодної помилки. (...)
— Будь ласка, не перебільшуй, Барретте. Я граю непогано. Але не геніально. Навіть не на рівні гарвардської збірної. Непогано — і край. Домовилися? (...)
— Гаразд, домовилися. Ти граєш непогано. Я тільки хочу побажати тобі: не захоплюйся теорією, не кидай грати.
— А я й не збираюся кидати. Якщо вже я домовилася про уроки з Надею Буланже... (...) Це відома вчителька музики. У Парижі. (...) Вона набирає дуже мало учнів з Америки. Мені пощастило. Мені вже й стипендію призначено — і досить пристойну.
— Дженніфер, ти їдеш до Парижа?
— Я ще жодного разу не була в Європі. А тут — Париж. Уявляєш собі?

Я схопив її за плечі — не знаю, може, надто грубо. (...)

— Не будь дурником, Оллі, — сказала вона. — Це ж однаково має статися.

— Що — має статися?

— Ми закінчимо університет, і наші шляхи розійдуться. Вони в нас різні. Ти станеш юристом... (...)

Вона подивилася нарешті мені в очі. І погляд її був сумний.

— Оллі, ти належиш до династії мільйонерів, а я — соціальний нуль. (...) Гарвард — це немов торба Діда Мороза, у яку можна запхати будь-яку іграшку. Та коли Різдво закінчується, тебе з тієї торби витрушують... — Вона повагалася. — І кажуть: геть на місце, туди, звідки прийшла! (...)

— ...Тільки не кидай мене, Дженні. Будь ласка.

— А як же стипендія? Як Париж — мрія мого розтриклятого життя?

— А як наше майбутнє, наше одруження? (...)

— Хтось згадав про одруження?

— Я згадав. І ладен усе повторити.

— Ти хочеш одружитися зі мною?

— Так.

Вона закинула голову і, не всміхаючись, запитала:

— Чому?

Дивлячись їй просто в очі, я відповів:

— Тому.

— О, — сказала вона, — це дуже поважна причина.

Потім вона взяла мене за руку (так, за руку, а не за рукав), і ми пішли далі понад річкою. Мовчки. Бо, зрештою, усе, що треба було сказати, було сказано.

7

Від мосту на тій річці до Іпсвіча, у штаті Массачусетс, їхати хвилини сорок. (...)

— Ти женеш, мов божевільний, — сказала Дженні. (...) Ти заженеш нас обох у домовину, перш ніж твої батьки нас повісять.

— Послухай, Джен, мої батьки — прекрасні люди. (...)

Питаєте, нащо я віз її на оглядини? Питаєте, невже мені справді потрібне було благословення Старого Не-хи-хи? Зараз поясню: по-перше, цього зажадала Дженні («Так заведено, Оллі»), а по-друге, — куди ж ти втечеш від того простого факту, що Олівер III був моїм банкіром у найвulgарнішому розумінні цього слова! Адже він платив за моє навчання.

Отож я робив усе, «як заведено», тобто їхав із Дженні на недільний обід. Бо такі речі роблять тільки за обіднім столом і тільки в неділю. (...)

Двері відчинила Флоренс, віддана старенька покоївка родини Барреттів. (...)

Мої батьки, оголосила Флоренс, чекають нас у бібліотеці. Ідучи повз портрети, Дженні раз у раз вражено охала. (...) ...Тільки тепер побачила всі відгалуження генеалогічного дерева Барреттів — серед них і ті, що мали зовсім інші прізвища. (...)

— Господи Ісусе, — бурмотіла Дженні. — З цієї галереї я зрозуміла нарешті топонімію половини гарвардських споруд! (...)

— А-а, вітаю, вітаю. (...)

— Добридень, тату. Познайомся з Дженніфер...

— Вітаю вас.

Перше ніж я встиг повністю відрекомендувати Дженні, він уже тиснув їй руку. Я зауважив, що вдягнений він не в один із своїх банкірських костюмів. Ні, на Олівері III була модна спортивна куртка. А на обличчі замість звичної маски я побачив підступну посмішку. (...)

— Прошу, заходьте, знайомтесь із місіс Барретт.

Так, на Дженні чекало ще одне випробування, ще одна честь, яка випадає тільки найобранішим з обраних: знайомство з Веселушкою Елісон Форбс, нині Барретт. (...)

— Знайомтеся: моя дружина Елісон, а це — Дженніфер... (...)

— Кавіллері, — чемним голосом озвалася Дженні, поправляючи мене: уперше й востаннє в житті я перекрутив її прізвище.

— Як у *Savalleria Rusticana*¹? — спитала мати, тільки для того, щоб довести, що, хоч університетів вона не закінчувала, культури їй не бракує.

— Атож, — усміхнулася їй Дженні. — Тільки ми не родичі. (...)

На якийсь час запала тиша. Я спробував увімкнути шосте чуття й уловити, що відбувається. Мати, безперечно, намагалася оцінити Дженніфер — придивлялася до її одягу (сьогодні аж ніяк не богемного), її манери триматися, прислухатися до її вимови й інтонацій. (...) Дженні, можливо, оцінювала мою матір. (...) Може, вона оцінювала й Олівера III. Цікаво, чи помітила вона вже, що батько на зріст вищий від мене? (...)

Згодом у мене в руках опинилася чашка з чаєм.

— Дякую, — сказав я. І додав: — Нам скоро їхати. (...)

Мати подивилася на мене (що траплялося вельми нечасто).

— А як же обід? Невже ви не залишитесь?

— М-м... Не можемо, — відповів я.

А Дженні майже водночас сказала:

— Авжеж, залишимося. (...)

— Чому? — спитав я.

— Тому, що я голодна, — відповіла вона.

Ми сиділи за столом, підвладні волі Старого Не-хи-хи. (...) Він нахилив голову. Мати й Дженні — теж. Я схилив голову набік. (...)

¹ «Сільська честь» — опера П'єтро Масканьї.

8

Хвалити Бога, ми нарешті поверталися до Кембриджа. (...)

— Як це все-таки гидко! — сказала вона. (...)

— Що ти мала на увазі, кажучи, що тобі гидко, Джен? — спитав я нарешті.

— Твоє ставлення до батька. (...)

Я вислухав цілу лекцію про батьківську любов. Усю італійсько-середземноморську концепцію з цього питання. І все, що вона думає про мою негідну поведінку. (...)

— Ти знайшов спосіб дошкулити йому, одружившись із Дженніфер Кавіллері.

Я стримував себе, доки поставив машину на стоянці перед рибним рестораном. А тоді обернувся до Дженніфер, не тямлячи себе від люті: (...)

— Дженні, ти не віриш, що я тебе кохаю? — загорлав я.

— Вірю, — не підвищуючи голосу, промовила вона. — Але по-своєму, по-ненормальному, ти закоханий у моє низьке соціальне походження. (...)

Я, мабуть, люблю в Дженні її вміння бачити мене наскрізь, розуміти без слів. Уміння, яке вона щойно продемонструвала знову, довівши, що мені далеко до людської досконалості! Чорт, таке важко проковтнути. Але, знаючи мої вади, вона все-таки кохає мене! Більше того, вона має мужність визнати власну недосконалість — то чого ж я вартий у порівнянні з нею? Я просто не знав, що їй відповісти. (...)

Обідали ми (...) у бостонському Гарвардському клубі. Цебто — в оточенні батькових однокурсників, клієнтів, шанувальників. Ясна річ, батько навмисне обрав саме це місце. Я не прислухався до того, що мурмотіли, дивлячись на нас, завсідники цього закладу. (...) Між нами тим часом точився один із тих безпредметних діалогів. Тільки цього разу безпредметність його була для мене просто нестерпна.

— Татуню, ти ще не сказав ні слова про Дженніфер.

— А що тут казати? Адже ти поставив нас перед *fait accompli*¹.

— Але якої ти думки про неї?

— На мою думку, Дженніфер — чудова дівчина. І те, що вона, маючи таке походження, спромоглася пробитись аж у Редкліфф... (...)

— Ближче до суті, татуню!

— Суть не в дівчині, — сказав він. — Уся суть — у тобі.

— Тобто?

— У твоєму бунті. Ти бунтуєш, сину.

— Батьку, я не розумію, як можна назвати бунтом бажання одружитися з гарною й розумною студенткою Редкліффа. Вона ж не хіппі, їй не бракує здорового глузду й ...

¹ Доконаним фактом (*фр.*).

— Так. Але бракує дечого іншого. (...)

— Що тобі в ній найбільше не подобається — бідність чи те, що вона католичка?

Він відповів майже пошепки, злігши грудьми на стіл:

— А що тобі в ній найбільше подобається?

Я сказав йому, що зараз підведуся й піду геть.

— Краще буде, якщо ти залишишся. І заговориш, нарешті, як чоловік. (...)

Я залишився. І тим страшенно потішив Сучого сина. Він не сумнівався, що здобув ще одну перемогу наді мною.

— Я маю до тебе одне-однісеньке прохання: зачекай трошечки, — сказав Олівер Барретт III.

— Розшифруй, будь ласка, що означає те «трошечки».

— Здобудь учений ступінь з юриспруденції. Якщо те, що виникло між вами, справжнє, воно витримає випробування часом. (...)

— Тобі ще немає двадцяти одного року. За законом, ти ще не дорослий.

— Чхав я на всі ваші розтрикляті закони! (...)

— Якщо ти одружишся з нею тепер, у тебе не зостанеться ні цента за душею.

Я не притишив голосу. Чхав я на їхні правила пристойності.

— Татуню, у мене зостанеться душа. Але ти не знаєш, що це таке.

Отак я вийшов з його життя — щоб розпочати своє власне.

9

Залишалося ще відбути візит до Кренстона, що знаходиться на південь від Бостона. (...) Після катастрофи, якою обернулося знайомство Дженніфер з моїми батьками, я без особливого ентузіазму думав про зустріч із майбутнім тестем. (...) Одне слово, я мав зіткнутися з тими емоційними комплексами, які становлять зміст підручників з психопатології. І до цих обставин треба додати ще й ту, що тепер у мене за душею не було ані цента. (...) Уявіть собі, що скаже добрий старий містер Кавіллері, почувши, що, принаймні на три найближчі роки, його майбутній затьок планує зовсім протилежне: жити на утриманні своєї дружини! Чи не вкаже після цього добрий старий містер Кавіллері женихові на поріг і чи не допоможе йому опинитися за дверима добрим штурханом? (...)

Глянувши на мене, вона вкотре вже детальніше переповіла розмову зі своїм батьком. Він радіє. (...) Батька спочатку ошелешило те, що дочка його стане місіс Олівер Барретт IV¹. Отямившись, він застеріг дочку: «Не порушуй одинадцятої заповіді».

¹ За англомовною традицією, дружину офіційно називають іменем і прізвищем її чоловіка.

- А що в ній? — спитав я.
- Не цурайся свого батька. (...)
- Чи знає він, що я — бідняк?
- Знає.
- І його це не обходить?
- Принаймні це те, що нас робить рівними. (...)

Дженні мешкала на Гемільтон-авеню — нескінченній вулиці, забудованій дерев'яними будинками, перед якими в затінку миршавих дерев бавилися дітлахи. (...) Доти я ніде в Америці не бачив на вулицях такої кількості людей. Діти — дітьми, але не менше було й дорослих. (...) Дженні вискочила перша. У Кренстоні вона виявила дивовижну моторність, нагадуючи мені верткого коника. Коли глядачі на ганках побачили, кого я привіз, з їхніх горлянок вихопилося одностайне — майже як на стадіоні — оглушливе вітання. Та це ж мала Кавіллері, гордість та окраса нашої вулиці. (...) Я вийшов із машини й відчув, що опинився в центрі загальної уваги. (...) І ось нарешті я ніяково зупиняюся на порозі, Дженні каже: «Знайомся — мій батько», і Філ Кавіллері, жиливий (...) чоловік років під п'ятдесят, типовий мешканець Род-Айленда, простягає мені руку. (...)

- Добридень, сер.
- Філ, — виправляє він мене. — Так мене звать. Філ.
- Добридень, Філе, сер, — промовляю я, усе ще тиснучи йому руку.

А по хвилі збентеження — переляк, коли містер Кавіллері, випустивши, нарешті, мою руку, обертається до дочки й на повен голос горлає:

— Дженніфер!

А потім вони кидаються одне до одного. Обіймаються. Міцно-міцно. (...) І все, що містер Кавіллері може сказати з приводу цієї ситуації, зводиться до одного слова, повторюваного тепер уже стиха: «Дженніфер!» І все, що може відповісти йому дочка, випускниця Редкліффа (і власниця диплома з відзнакою!), зводиться теж до одного слова: «Філе!»

А я відчуваю себе третім зайвим. (...)

Філ та його дочка робили все, щоб я безнастанно щось жував, то на розмови мені просто не залишалось часу. Боячись образити господаря, я ум'яв рекордну кількість італійських тістечок — не менше як по два кожного гатунку. А потім потішив обох Кавіллері, виголосивши промову на тему, які з них були найсмачніші.

— Він молодець, — сказав Філ Кавіллері своїй дочці. (...)

— Я ж казала тобі, що він молодець, Філе, — усміхнулася дочка містера Кавіллері. (...)

— Дякую, сер. Щиро дякую за ваші слова. Ви знаєте, як я ставлюся до вашої дочки, сер. А тепер — і до вас. (...)

За обідом (тістечка, як виявилось, подавалися лише для того, щоб заморити черв'яка) Філ спробував повести зі мною мову, самі знаєте, про що. Він чомусь узяв собі в голову, що може примирити Олівера III з Олівером IV.

— Давайте я побалакаю з ним по телефону, як батько з батьком, — запропонував він. (...) Я не можу сидіти склавши руки! Як це так — щоб відмовився від рідної дитини?!

— Але ж я теж від нього відмовився, Філе.

— Щоб я такого більше не чув! — вигукнув він, скипаючи невідомим гнівом. — Батькову любов треба поважати, нею треба пишатися! Батькова любов — це особлива, рідкісна любов. (...)

— ... Між батьком і мною більше не існує телефонного зв'язку. Між нами — холодна війна!

— Ет, повір мені, Олівере, твій батько відтане. І хочеш знати, коли саме? Коли ви надумаете піти до церкви... (...) Я певен, що ваш шлюб Господь благословить у будь-якій церкві. (...)

— Розумієте, ні я, ні Джейн у Бога не віримо. І лицемірити не хочемо. (...)

— А чи можна поцікавитися, хто ж у такому разі оформить ваш шлюб?

— Ми самі, — відповів я.

Він приголомшено глянув на дочку — мовляв, невже це правда? Вона кивнула. Я все сказав правильно. (...) Дженні пояснила, що церемонію проведе в Гарварді університетський капелан («Ага, усе-таки капелан», — пробурмотів Філ), а наречений і наречена обмінюються відповідними фразами. (...)

Коли ми поверталися до Кембриджа, я спитав Дженні, якої вона думки про наш візит.

— Усе було гаразд, — відповіла вона.

10

Містер Вільям Ф. Томпсон, заступник декана юридичного факультету Гарварда, не міг повірити власним вухам.

— Чи правильно я зрозумів вас, містере Барретт? (...)

— Цього року мені потрібна стипендія, сер. (...) Так, сер, — сказав я. — Усе це дуже прикро. Саме тому я й звернувся до вас, сер. Наступного місяця я одружуюсь. Обоє ми будемо працювати все літо. Потім Дженні, цебто моя дружина, піде на постійну роботу: викладатиме в приватній школі. На проживання ми заробимо, але ж треба платити за навчання. А платня у вас дуже висока. (...) Містере Томпсон, мені потрібна стипендія, — сказав я. Уже втретє. — На рахунок в мене абсолютний нуль, а я в списках студентів.

— Але ж термін подачі заяви на стипендію давно минув, — заявив містер Томпсон, знайшовши нарешті нормальну зачіпку. (...)

Коли я виходив із кабінету, декан пробурмотів ображено:

— Яка несправедливість!

Я погодився з ним усією душею.

11

Дженніфер отримала диплом у середу. З цієї нагоди до Кембриджа прибула сила-силенна родичів з Крестона, приїхала навіть тітонька з Клівленда. Я зустрівся з ними під час урочистої церемонії. За попередньою домовленістю мене рекомендували не як жениха, і Дженні була без обручки: усе це для того, щоб ніхто не образився (заздалегідь), не отримавши запрошення на весілля. (...) У четвер я зрівнявся з Дженні, отримавши диплом Гарвардського коледжу — диплом мій, так само як і її, був з відзнакою. (...)

І досі не знаю, чи був там присутній Олівер Барретт III. (...) Квитки, призначені для моїх батьків, я, само собою зрозуміло, віддав Філові й Дженні. (...)

Одружилися ми в неділю. (...) Шлюбна церемонія відбувалася в корпусі Філіпса Брукса, старій будівлі на північ університетського двору. Керував церемонією Тімоті Блаувелт, унітаріанський капелан нашого коледжу. Певна річ, був там і Рей Стреттон. Запросив я і Джеремі Нахума, свого шкільного приятеля. (...) Дженні запросила свою подругу з Брігс-хола, а також (...) довготелесу напарницю з бібліотеки. І, звичайно, Філа. (...)

— Друзі мої, — звернувся містер Блаувелт до всіх присутніх, — ми прийшли сюди, щоб стати свідками єднання двох сердець. Послухай-мож рядки, які молодята вибрали, щоб прочитати у цю священну хвилину. Перше слово — нареченій.

Стоячи обличчям до мене, Дженні прочитала вірш, ... це був сонет Елізабет Барретт-Браунінг.

Краєчком ока я бачив Філа Кавіллері: він стояв блідий, губи розтулені, а очі світилися від подиву й захоплення.

Настала моя черга. (...) Я обрав уривок, у якому було все, що я хотів би сказати своїй коханій:

...Я даю тобі руку!

Я даю своє кохання, цінніше за гроші,

Я даю всього себе перед олтарем і законом.

Чи даси мені себе? Чи підеш зі мною в дорогу?

Чи ми йтимемо поряд аж до краю й кінця?

Я закінчив, і хвилину в кімнаті стояла дивовижна тиша. Потім Рей Стреттон простягнув мені обручку, і ми з Дженні — самі — дали шлюбну обітницю, присягаючись любити одне одного й піклуватися одне про одного, поки нас не розлучить смерть.

Владою, даною йому від громади Массачусетса, містер Тімоті Блаувелт проголосив нас чоловіком і дружиною. (...)

Наше щоденне життя протягом перших трьох років можна змалювати одним словом: скрута. Від ранку до ночі ми думали тільки про те, як нашкрябати грошей на найпотрібніші речі. У найкращому разі нам ледве щастило звести кінці з кінцями. І, до вашого відома, у такому житті немає ані краплі романтики. (...) Життя змінилося. Навіть найпростіше рішення мало бути затверджене бюджетним комітетом, що безперестанку засідав у мене в голові. (...)

Наш медовий місяць ми провели на яхті разом з дітьми, яких було двадцять одне. Я керував тридцятишестифутовим «родсом» від сьомої години ранку, аж поки моїм пасажирам не набридне кататися. Дженні була дитячою вихователькою. Працювали ми в морському клубі в Денніспорті (недалеко від Гейєнніса). (...) Треба віддати належне нам обом: хоча ми з Дженні цілий день чутливо ставилися до клієнтів, — адже їхні «чайові» були не останнім засобом поповнення нашого бюджету, — проте одне до одного ми ставилися теж чутливо. Я кажу «чутливо», бо мені бракує слів, щоб змалювати, що означає кохати Дженніфер Кавіллері й бути її коханим. Пробачте, я хотів сказати Дженніфер Барретт.

Перед виїздом у Кейп-Код ми знайшли в Норт-Кембриджі дешеву квартиру. (...)

У вересні ... ми повернулися з моря. (...)

— Як заміжня жінка, уважаю, що це місце зовсім не придатне для житла.

— Що ж ти збираєшся робити?

— Поговорю з чоловіком. Він уживе заходів.

— Чоловік — це я.

— Справді? Доведи, що ти мій чоловік.

— Як саме? — запитав я, перелякано подумавши: «Невже тут, на вулиці?»

— Перенеси мене через поріг. (...)

До нашої «справжньої» домівки було двадцять чотири сходинки, і на порозі мені довелося стати, щоб віддихатися. (...)

Моє славетне прізвище відкрило нам кредит у місцевій крамниці, де звичайно не давали студентам нічого у борг. Проте воно завдало нам чималої шкоди там, де я найменше цього сподівався, — у Шейділейнській школі, Дженні влаштувалася викладачем.

— Звичайно, платня у нас нижча, ніж у державній школі, — сказала їй директриса, міс Енн Міллер Утмен, і висловила впевненість, що для члена родини Берреттів ця «обставина» не має ніякого значення. (...) Зауваження Дженні, що членам родини Берреттів доводиться платити за помешкання так само, як і іншим людям, міс Утмен сприйняла за дуже дотепний жарт. (...)

13

Містер Олівер Барретт III з дружиною просять Вас ушанувати своєю присутністю обід на честь шістдесятиріччя містера Барретта, що відбудеться в суботу, шостого березня, о сьомій годині вечора.

Доувер-хаус, Інсвіч, Массачусетс.

Просимо відповідати.

— То як? — запитала мене Дженніфер. (...) Я вважаю, що вже пора, Олівере, — сказала вона. (...) Оллі, він подає тобі руку. (...) Схаменіся, Оллі, — сказала вона благальним тоном. — Шістдесят років — це тобі не жарт. Коли ти надумаєш нарешті помиритися з ним, його, може, і на світі вже не буде.

Я дуже популярно пояснив Дженні, що ніколи не стану миритися з батьком, і попросив дати мені спокій. (...)

— Нас просять дати відповідь. (...)

Я ввічливо попросив її дати відповідь у будь-якій формі при умові, що зміст залишиться той самий: ми приїдемо хіба що тоді, коли в пеклі стане прохолодно. (...)

— Добрий вечір, сер, — промовила Дженні. Невже трубку взяв сам Сучий син? Хіба він не у Вашингтоні? «Нью-Йорк таймс» повідомляла, що він пробуде там до кінця тижня. (...) — Мені дуже шкода, — сказала вона в трубку. — Тобто нам дуже шкода, сер... Дженні знову затулила трубку долонею й заговорила підвищеним тоном: — Йому боляче, Олівере! Як ти можеш сидіти, знаючи, що батькове серце спливає кров'ю? (...) Може, сказав би хоч «здрастуй»?

Вона простягнула мені трубку. Насилу стримуючи сльози.

— Я ніколи не заговорю з ним. Довіку, — відповів я зовсім спокійно.

Вона заплакала. Зовсім не чути, тільки сльози побігли струмком. Потім вона... вона стала благати...

— Заради мене, Олівере. Досі я ніколи не просила в тебе нічого, будь ласка.

Нас було троє. Ми стояли (мені здавалося, що батько теж тут, з нами), і всі троє чекали чогось. Чого? Моєї відповіді?

Ні, я не міг погодитися. (...)

І тоді вона зашепотіла до мене з такою люттю, якої я ніколи від неї не сподівався.

— Тварюка ти, безсердечна, — сказала вона мені й звернулася до батька, закінчуючи розмову: — Містере Барретт, Олівер хоче переказати вам, що по-своєму... — вона спинилася, переводячи дух. Її трясло від плачу, тож їй було нелегко говорити. (...) — Він дуже вас любить, — сказала вона й зразу ж поклала трубку. (...)

Я вихопив з її рук телефон, висмикнув із розетки шнур і пошпурив апарат через кімнату.

— Хай тобі біс, Дженні! Звідки ти взялася на мою голову! (...)

Я стояв біля ганку, боячись запитати, чи давно вона тут сидить, знаючи тільки одне: я її страшенно скривдив.

— Дженні, я так шкодую...

— Не треба! — перебила вона мене й тихо промовила: — Кохання — це коли ні про що не шкодуєш.

Я піднявся сходами й спинився біля неї. (...)

Ми зайшли в помешкання. Роздягаючись, вона лагідно подивилася на мене.

— Я знаю, що кажу, Олівере.

На цьому все скінчилося.

14

Лист прийшов у липні.

З Кембриджа його переслали в Денніс-порт. (...) Я помчав у школу до Дженні, яка наглядала за дітьми, які грали, здається, у кикбол, і сказав їй, наслідуючи голос Богарта¹:

— Ану за мною. (...) — Сідай у човен, Дженніфер, — звелів я, указуючи рукою з листом, якого вона ще не побачила. (...) — Я маю розповісти тобі дещо, — сказав я.

— Невже ти не міг розповісти на суходолі? — викрикнула вона. (...)

— Я хотів бути з тобою сам на сам. Подивися, що я отримав.

Я помахав конвертом. Вона відразу розпізнала друкований заголовок.

— Ага, юридичний факультет Гарварда! Тебе, мабуть, вигнали?

— Не вгадала, бісова оптимістка, — викрикнув я. — Спробуй ще раз.

— Ти перший на своєму курсі!

— Не зовсім. Третій.

— Он як! — сказала вона. — Тільки третій?

— Послухай-но, усе ж таки це означає, що я працюватиму в цьому бісовому журналі, у «Юридичному віснику!» — вигукнув я.

Вона сиділа з абсолютно байдужим виглядом. (...)

— Я іду. Прощавай, — сказала вона й зразу ж стрибнула у воду. Я стрибнув за нею, і наступної миті ми реготали обоє, учепившись за борт човна.

— Ага, — сказав я, здобувшись на досить вдалий дотеп, — заради мене ти ладна кинутись у воду.

— Не будь занадто самовпевнений, — відповіла вона. — Ти ж тільки третій. (...)

— Я завдячую тобі з біса багато чим. (...)

— Ти зобов'язаний мені всім.

¹ Голлівудський кіноактор.

Того вечора ми на радіощах сійнули грішми — витратили двадцять три долари в шикарному ресторані в Ярмуті, де замовляли навіть омарів. Дженні вирішила не хвалити мене, аж поки не довідається, хто ті два студенти, що, як вона висловилося, «випередили мене».

Напевно, це видається вам дурістю, але я так любив її, що, коли ми повернулися до Кембриджа, відразу ж побіг розповідати, хто ті два студенти. Мені полегшало, коли перший, Ервін Бласбенд, — він закінчив Сіті-коледж 1964 року, — виявився книжним хробаком, очкастим хлопцем того неспортивного типу, який їй зовсім не подобався. Студентом номер два була дівчина, Белла Ландау, закінчила 1964 року Брін Мор. Отже, усе вийшло на краще, оскільки Белла скидалася на суху рибину (...), і я міг досхочу подратувати Дженні, розповідаючи їй «подробиці» того, що відбувалося пізно ввечері в Геннет-хаузі, де містилася редакція «Юридичного вісника». А сиділи ми справді допізна. Нерідко я приходив додому о другій або третій годині ночі. У нас було шість спецкурсів, та ще доводилося редагувати «Юридичний вісник», а ще я написав статтю. (...)

15

Останній курс ми закінчили в тому ж порядку. Еврін, Белла та я зайняли три перші місця серед випускників юридичного факультету. Настала пора ужинків. Усі запрошували мене на роботу. Засипали пропозиціями. Манили й вабили. (...) Але я чекав, щоб мені просигналили зеленим прапорцем¹. Я відмовився від посад, які давали змогу зробити кар'єру; відхилив пропозицію стати помічником судді, не схотів піти на державну службу — у департамент юстиції. Я шукав собі місце з високою платнею, щоб викинути з нашого словника прокляте слово «скрута». (...)

Отож, обміркувавши все, я з благословення дружини прийняв пропозицію Джонаса й Марша, дуже солідної адвокатської контори (Марш був колись навіть генеральним прокурором), яка спеціалізувалася на справах, пов'язаних із порушенням громадянських прав. («Ти можеш водночас робити добре діло й заробляти добрі гроші», — казала Дженні). Вони прийняли мене дуже ласкаво. Старий Джонас спеціально приїхав до Бостона, запросив нас на обід у «П'єр Фор» і наступного дня прислав Дженні квіти. Цілий тиждень по тому Дженні мугикала пісеньку з приспівом «Джонас, Марш і Барретт». (...) Ну що ж, вона таки вгадала.

Дозвольте мені відзначити, що Джонас і Марш платили Оліверові Барретту IV 11 800 доларів, — такої високої платні не спромігся отримати жоден із моїх однокурсників. (...)

Олівер Барретт разом із дружиною переїхали до Нью-Йорка. Олівер мав готуватися до екзамену на звання адвоката. Молоді почали думати про народження дитини й звернулися до лікарів, які виявили, що Дженні дуже хвора.

¹ Американські долари зеленого кольору.

17

(...) — Справа набагато серйозніша. Дженні дуже хвора.

— Як розуміти «дуже хвора»?

— Вона помирає.

— Не може цього бути. (...)

Я почав сперечатися з ним: мабуть, він допустився якоїсь помилки. (...) Лікар дуже делікатно пояснив, що помилка виключена: аналіз крові був зроблений тричі. Отже, діагноз не підлягає сумніву. (...)

Я перервав його, махнувши рукою. Мені потрібна була хвилинка тиші. Просто тиші, щоб освоїтися з жахливою істиною. Потім я згадав ще одну річ.

— Що ви сказали Дженні, докторе?

— Що у вас обох усе гаразд.

— Вона повірила?

— Мабуть, повірила. (...)

Лікар пояснив, що проти тієї форми лейкемії, на яку захворіла Дженні, немає ніяких засобів, і лікування (...) може полегшити страждання, уповільнити хід хвороби, але не може їївилікувати. Тому за цих обставин маю вирішувати я. Тим часом можна обійтися без лікування.

Але в цю хвилину я думав тільки одне: «До чого підло повелася з Дженні триклята доля».

— Їй же всього двадцять чотири роки! — сказав я лікарю. Ні, здається, не сказав, а крикнув. (...) Я запитав, що робити. Тобто, що мені треба робити. Він порадив якомога довше поводитися цілком нормально. Я подякував йому й пішов. (...)

18

Я став думати про Бога. (...) Бувало так: я прокидався зранку й згадував — Дженні зі мною. Ще зі мною. Зрозумійте мене: стривожений і збентежений, я сподівався, що десь існує Бог, якому я можу подякувати. Подякувати за те, що він дав мені змогу прокинутись і побачити Дженніфер.

Я силкувався поводитись якомога нормальніше й тому дозволяв їй готувати сніданок і робити мені інші послуги. (...)

— ... давай пообідаємо в ресторані.

— Чому?

— ... Хіба я не можу повести свою дружину в ресторан, коли мені захочеться? (...)

— ...Якщо в тебе виникло бажання повести свою дружину в ресторан у будень, це означає: ти згрішив з якоюсь жінкою.

— Дженніфер! — скрикнув я, щиро ображений. — Я не дозволю, щоб за моїм столом, коли я снідаю, заводили подібні розмови.

— У такому разі я вимагаю, щоб ти обідав за моїм столом. Згода?

І я сказав цьому Богові (хоч би хто й хоч би де він був), що погоджуюся на статус-кво. Я згоден і далі мучитися, згоден знати — за умови, що Дженні не знатиме.

— Ти чуєш мене, о Господи? То скажи, яку ти вимагаєш ціну. (...)

Мені було страшно повертатися додому. Бо тепер, через кілька тижнів після того, як я довідався про хворобу Дженні, вона стала худнути. (...)

Я частенько зупинявся перед конторами авіакомпаній: Бразилія, Антільські острови, Гаваї (...) і подібні райські місця. Одного разу я побачив рекламне оголошення — компанія ТУЕ пропонувала подорож до Європи на пільгових умовах (туристський сезон уже минув) — Лондон для модників і модниць, Париж для закоханих... (...)

На той час моя кредитоспроможність сягнула такого рівня, що в мене вже була картка клубу «Дайнерс»¹. Досить мені було поставити підпис на аркушику паперу, і я став гордим власником двох квитків (перший клас — знай наших!) до Міста закоханих.

Коли я прийшов додому, вигляд у Дженні був кепський: обличчя бліде й змарніле. Але я сподівався, що, як тільки вона почує про мій фантастичний задум, щоки її враз порожевіють.

— Міссіс Барретт, у мене є новина, — сказав я. — Здогадайтесь, яка.

— Ти полетів з роботи, — сказала моя дружина-оптимістка.

— Не полетів, а полечу, — відповів я, витягаючи квитки. — І не з роботи, а в Париж. Летимо завтра ввечері.

— Дурниці, Олівере, — сказала вона. Сказала спокійно, не так, як завжди — з удаваною сварливістю. Сказала якось навіть ніжно. — Дурниці, Олівере. (...) Слухай, Оллі, — сказала вона тихо, — нам треба це робити інакше.

— Що робити? — запитав я.

— Я не хочу в Париж. Мені не потрібний Париж. Мені потрібний ти... (...) І ще мені потрібен час, — провадила вона. — А часу ти мені не можеш дати.

Я зазирнув їй у очі. Вони були невимовно сумні. (...) Їй було жаль мене. Ми стояли мовчки, обнявшись. (...) Потім Дженні розповіла, що вона почувала себе «препаскудно» і пішла знову до лікаря Шеппарда — не консультуватися з ним, а вимагати, щоб він відкрив правду: «Скажіть мені, ради Бога, що в мене таке». І він сказав.

Я відчув себе винним за те, що вона почула правду не від мене, а від іншого. (...) Вона зрозуміла це й зробила навмисно дурне зауваження:

¹ Членом цього клубу відкрито кредити в найреспектабельніших готелях і ресторанах.

- Він випускник Єльського університету, Оллі.
- Хто?
- Екерман. Гематолог. Він стопроцентний представник Єля. (...) Я хочу порозмовляти з ним.
- Гарзд, тоді звернімося до єльського лікаря, — сказав я.
- Гарзд, — сказала вона.

19

Тепер мені принаймні було не страшно повертатися додому. Я не боявся «поводитися нормально». Знову ми жили душа в душу, навіть знаючи, що дні нашого спільного життя злічені.

Нам треба було погодити деякі речі, — такі, що нечасто стають предметом обговорення чоловіка й дружини, яким заледве минуло двадцять чотири роки.

— Я покладаюся на твою твердість, хокеїсте, — сказала вона. (...) — Я хочу, щоб ти підтримав Філа, — пояснила вона. — Для нього це буде найважчим ударом. Зрештою, тобі що: ти станеш веселим удівцем.

— Я не буду веселим, — урвав я її.

— Ні, ти будеш з біса веселим. Я хочу, щоб ти був веселим. Домовилися? (...)

Минув рівно місяць. Ми саме пообідали. Дженні й досі готувала їжу, настоявши на цьому. Я насилу переконав її, щоб вона дозволила мені мити посуд (...), а вона грала на фортепіано Шопена. Раптом Дженні зупинилася посеред одного з прелюдів, і я відразу зайшов у вітальню. Вона сиділа, опустивши руки.

— Ти почуваєш себе добре, Дженні? — запитав я, маючи на увазі відносне значення слова «добре». Вона відповіла запитанням:

— У тебе вистачить грошей на таксі?

— Звичайно, — відповів я. — Куди ти хочеш поїхати?

— Та, мабуть, у лікарню, — сказала вона.

Ми заметушилися, і я зрозумів: настала фатальна хвилина. Дженні йшла з нашого дому й уже ніколи не повернеться. (...) Вона сиділа, бай-дуже дивлячись просто себе.

— Що б ти ще хотіла взяти із собою? — запитав я.

Вона похитала головою, а потім згадала:

— Тебе.

Спіймати таксі було важко: люди саме поспішали до театрів. (...) І таксист нам попався — таке наше щастя — веселун. (...) Ми сиділи на задньому сидінні. Дженні пригорнулася до мене. Я цілував її коси. (...)

Таксист домчав нас до «Маунт Сінай» буквально за хвилину. Він справді був дуже люб'язний: вискочив відчиняти нам дверцята, прагнув допомогти. На прощання побажав нам щастя. Дженні подякувала йому.

У неї підгиналися ноги, я хотів узяти її на руки й понести, але вона запротестувала:

— Тільки не через цей поріг, Шпаргалето. (...)

Звичайно, прибуття Дженні не було для них несподіванкою. Про те, що вона швидко поступить сюди, їх попередив доктор Бернард Екерман. Тепер він став її лікарем і справдив її сподівання — виявився доброю, чуйною людиною, незважаючи на те, що був стопроцентним ельцем.

— Ми вводимо їй білі тільця й тромбоцити, — пояснив він мені. — Саме вони допоможуть їй на цьому етапі. Можна обійтися без антимаєтболігів. (...)

— У цих справах наказує Дженні. Як вона скаже, так і буде. А ваше діло — якомога полегшити її страждання.

— Будьте певні, ми це зробимо.

— Мені байдуже, скільки це буде коштувати, — сказав я, здається, підвищивши голос.

— Це може тривати багато тижнів або навіть кілька місяців.

— Чхав я на гроші, — вигукнув я. (...) Тож пам'ятайте, лікарю, — сказав я, — тож пам'ятайте: я хочу, щоб її обслуговували якнайкраще. Окрема палата. Окрема сестра й доглядачка. Усе, що треба. Прошу вас. Гроші в мене є.

20

(...) На масачусетській магістралі стрілка мого спідометра не сходила з цифри сто п'ять.

Я захопив із собою електричну бритву, і, будьте певні, гладенько поголився в машині й навіть перемінів сорочку, перш ніж зайти у священний чертог на Стейт-стріт. (...) Була ще восьма ранку. (...) Його секретарка — вона знала мене — й оком не моргнула, називаючи по телефону моє ім'я.

Батько не сказав: «Нехай зайде». Натомість двері кабінету відчинилися, і він з'явився власною персоною. І сказав:

— Олівере.

Звикнувши підмічати зміни в зовнішності, я зауважив, що за ці три роки він трохи зблід, волосся посивіло (а може, і порідшало).

— Заходь, сину.

Його тон було важко визначити. Я зайшов у кабінет. Сів на «стілець для відвідувачів». Ми поглянули один на одного, потім відвели очі. (...)

— Як тобі ведеться, сину? — запитав він.

— Добре, сер.

— А як Дженніфер?

Щоб не брехати, я не відповів на запитання й зразу ж виклав причину мого раптового візиту.

- Тату, позич мені п'ять тисяч доларів. Дуже треба. (...)
- Може, ти скажеш навіщо? — запитав він.
- Не можу, тату. Ти мені просто позич. Будь ласка. (...)
- Хіба Джонас і Марш не платять тобі грошей? — запитав він.
- Платять, сер.

Мені кортіло сказати йому, скільки я отримую, — більше, ніж будь-хто з моїх колишніх однокурсників. Але потім я подумав: «Якщо він знає, де я працюю, то, мабуть, знає і яка в мене платня».

— Хіба вона не працює в школі? — запитав він.

Отже, йому відомо не все.

— Не називай її «вона», — сказав я.

— Хіба Дженніфер не працює в школі? — увічливо виправився він.

— Вона тут ні до чого, тату. Це особиста справа. Дуже важлива особиста справа.

— Ти, мабуть, ускочив у халепу з якоюсь жінкою? — запитав він, але не осудливо.

— Атож, — сказав я. — Так, сер. Ти вгадав. Позич мені, будь ласка, п'ять тисяч.

Навряд чи він мені повірив. Навряд чи він прагнув довідатися, навіщо мені гроші. Він розпитував мене просто, щоб... ну, щоб поговорити.

Він відкрив шухляду, витяг чекову книжку (...), розгорнув її поволі (...), щоб виграти час (...). Щоб знайти тему для розмови. Якусь безпечну тему.

Він виписав чек, одірвав його та простягнув мені (...), забрав руку й поклав чек на край столу. Тоді поглянув на мене й кивнув головою. Його очі, здавалося, промовляли: «Ось те, що ти просив, сину». Але він тільки кивнув головою.

Мені теж не хотілося йти. Але я не міг підшукати слів, які б звучали нейтрально. І ми сиділи мовчки, хоч поговорити хотілось і йому, і мені, а проте ми навіть не зважувалися подивитися один одному в вічі.

Зрештою я нахилився та взяв чек. Так, він був на п'ять тисяч доларів, і на ньому стояв підпис «Олівер Барретт III». (...)

Відчинивши двері, я зібрав свою мужність, подивився на нього й сказав:

— Дякую, тату.

21

Повідомити Філа Кавіллері випало мені. (...) Він не розкис; спокійно замкнув свій дім у Кренстоні й переїхав у нашу квартиру. Кожен із нас переносить горе по-своєму. Філ переносив його, наводячи лад. Він мив, чистив, натирав. (...) Він просто не хотів миритися з реальним станом речей. Звичайно, він не казав мені цього, але я знав, що він бореться з безнадією.

Бо я боровся теж.

Коли Дженні опинилася в лікарні, я подзвонив старому Джонасу, сказав, що не зможу ходити на роботу, і пояснив чому. Він був щиро вражений моєю бідою (...). Відтоді кожен мій день поділявся на дві частини: години, які я проводив у лікарні, і години на все інше. Звичайно, усе інше було нічим. (...)

Я буду терпіти без кінця й краю, тому що Дженні — це Дженні.

Того вечора вона вигнала мене з палати, бо хотіла поговорити з батьком «як мужчина з мужчиною». (...)

Я сів у кімнаті відпочинку. Незабаром з'явився Філ.

— Сказала покликати тебе, — промовив він хрипко. (...)

— Зачини ці трикляті двері, — наказала вона, коли я зайшов до палати. Я обережно причинив двері й, повертаючись до ліжка, побачив її всю. Побачив з трубкама, що тягнулися до її правої руки, прикритої ковдрою. Я завжди намагався сісти якомога ближче до неї, щоб бачити тільки обличчя, бліде, але з блискучими очима.

Отож я поспішно сів якомога ближче.

— Мені не боляче, Оллі, — сказала вона. — Відчуття таке, наче я повільно падаю зі скелі. Розумієш? (...)

...Я не збирався плакати. Я ніколи не плачу. Я хлопець стійкий. Я не буду плакати.

Щоб не заплакати, я мусив зціпити зуби й не міг розтулити рота. Довелося відповісти їй кивком. І я ствердно кивнув. (...)

— Слухай-но, — сказав я тоном Богарта, — ти хочеш розмовляти про музику?

— А ти волієш розмовляти про похорони? — запитала вона.

— Ні, — відповів я, жалкуючи, що перервав її.

— Про похорони я вже говорила з Філом. Ти слухаєш мене, Оллі?

Я одвів погляд.

— Так, я слухаю, Дженні.

— Я дозволила йому влаштувати католицьку відправу та сказала, що ти даси згоду. Згода?

— Згода, — сказав я. (...)

— Слухай-но, Олівере, — сказала Дженні тихо, але сердито. — Я наказую тобі, щоб ти перестав терзатися докорами сумління. (...) З твого обличчя не сходить винуватий вираз. Ти мучишся.

Я спробував змінити свій вираз, але м'язи обличчя наче заморожені.

— Ніхто в цьому не винен, Шпаргалето! Тоді годі тобі каратися! (...)

Навіть тепер Дженні зуміла прочитати мої думки. (...)

— Чхала я на Париж, — раптом сказала вона. (...) Чхала я на Париж, на музику, на весь той непотріб, що, як тобі здається, ти вкрав у мене. Усе це мені байдуже, запевняю тебе, сучий сину. Віриш чи ні?

— Ні, — відповів я щиро.
 — Тоді забирайся до бісової матері. Не хочу я, щоб ти сидів біля моєї — будь вона проклята! — смертної постелі.

Вона не жартувала. Я знав, коли Дженні говорить серйозно, а коли ні. Отож задля того, щоб залишитися біля неї, я збрехав.

— Я вірю тобі, — сказав я.

— Це вже краще, — сказала вона. — Ти можеш зробити мені одну послугу? (...)

Я витримав — не заплакав. Кивнувши ствердно головою, я дав зрозуміти Дженні, що ладен зробити їй яку завгодно послугу.

— Ти можеш стиснути мене міцно-міцно? — запитала вона. (...) Стисни мене в обіймах. Ляж поряд.

Дуже, дуже обережно, щоб не зачепити трубок та іншого приладдя, я ліг біля неї в ліжку й обняв її.

— Дякую, Оллі.

Це були її останні слова.

22

(...) Філ... поглянув на мене й, мабуть, одразу зрозумів. Його треба було втішити. Я підійшов і поклав руку йому на плече. Я боявся, що він розплачеться. За себе я був певен. Мені було не до сліз. Він поклав руку на моє плече. (...)

Він замовк. Я теж мовчав, чекаючи. Поспішати, зрештою, було нікуди. (...) Я знав: мені слід побути на самоті. Подихати свіжим повітрям. Можливо, походити.

Унизу, у вестибюлі, стояла повна тиша. Її порушували тільки мої кроки по вкритій лінолеумом підлозі.

— Олівере!

Я зупинився. Це був мій батько. (...) У всьому Нью-Йорку, крім нас, напевне, усі вже спали.

Я не міг розмовляти з ним і пішов прямо до обертових дверей. Але за мить він теж опинився надворі поряд зі мною.

— Олівере, треба було розповісти мені, — сказав він.

Ніч була холодна. І тим краще: я весь задубів і хотів хоч що-небудь відчути. Батько говорив до мене, а я непорушно стояв, підставивши обличчя холодному вітру.

— Як тільки я довідався, зразу ж скочив у машину. (...) Олівере, я приїхав допомогти, — наполегливо сказав батько.

— Дженні померла, — сказав я йому.

— Я шкодую, — прошепотів він уражено.

Сам не знаючи чому, я повторив те, що почув колись від нині мертвої красуні-дружини:

— Кохання — це коли ні про що не шкодуєш.

А потім я зробив те, чого ніколи не робив у його присутності, а тим більше в його обіймах. Я заплакав.

(Переклад Марка Пінчевського, Олександра Тереха)

Ключові компетентності

Спілкування державною мовою. **1.** Розкажіть про особливості молодіжної культури (коло захоплень, спосіб життя, одяг, спілкування тощо), які відображено у творі. Наведіть приклади відповідної лексики з твору. **2.** Які лексичні засоби притаманні молодіжній культурі вашого часу? **Спілкування іноземними мовами.** **3.** Знайдіть у творі назви навчальних закладів. За допомогою Інтернету встановіть їхнє англійське написання. Зберіть інформацію (на англійських сайтах) про ці заклади, розкажіть про їхню історію та сучасну структуру. **Математична компетентність.** **4.** Розкажіть про історію стосунків Дженніфер та Олівера. Визначте головне в історії кохання героїв. А що для них було другорядним? **Компетентності в природничих науках і технологіях.** **5.** Розкажіть про навчання Олівера та Дженніфер. Як вони прагнули зробити кар'єру, побудувати життя? Чи покладалися в цьому на когось? Наведіть цитати. **Інформаційно-цифрова компетентність.** **6.** Назвіть імена композиторів, письменників та інших діячів, що згадані у творі Е. Сігала. За допомогою Інтернету зберіть про них відомості й поясніть, як цей контекст впливає на характеристики героїв. **Уміння вчитися.** **7.** Проаналізуйте складні життєві ситуації, у яких опинилися Олівер і Дженніфер. Як герої знаходили вихід із них? **8.** Усі герої твору чогось навчаються. Установіть, чого навчив (-ла, -ло): а) Дженніфер — Олівера; б) Олівер — свого батька; в) батько Дженніфер — свою доньку; г) життя — кожного з персонажів. **Ініціативність і підприємливість.** **9.** Поясніть, чому Олівер тривалий час відмовлявся від допомоги батька, але потім змінив свою думку. Оцініть учинок Олівера. Чи був це вияв слабкості? **Соціальна та громадянська компетентності.** **10.** У яких соціальних умовах навчалися й жили Дженніфер та Олівер? Чи були ці умови комфортними? Як вони впливали на вчинки й характери персонажів? **Обізнаність і самовираження у сфері культури.** **11.** За допомогою Інтернету подивіться екранізацію роману Е. Сігала (реж. А. Хіллер, США, 1971 р.). Висловте враження. **Екологічна грамотність і здорове життя.** **12.** Порівняйте погляди на життя Олівера та його батька. Чому вони не могли знайти спільну мову? **13.** Які життєві уроки дав особисто вам роман Е. Сігала?

Предметні компетентності

Знання. **14.** Розкрийте особливості сюжету й композиції твору. Поясніть, чому він починається з фіналу історії. **Діяльність.** **15.** Порівняйте образи батьків Олівера й Дженніфер. Хто з них викликає більшу симпатію? Чому? **16.** Охарактеризуйте образ Дженніфер. Чому саме вона схвилювала серце Олівера? **17.** У чому подібні й у чому не подібні характери Олівера й Дженніфер? Що давало їм підстави порозумітися? **Цінності.** **18.** Поясніть, чому кохання — це велика цінність на землі. **19.** Напишіть твір на тему «Життя — дарунок долі». **20.** Візьміть участь у дискусії на тему «Сучасна молодь — яка вона?».

Навчальне видання

Зарубіжна література

Хрестоматія

9 клас

Компетентнісний підхід

Автори упорядники:

*О. М. Ніколенко, О. В. Орлова, Л. П. Юлдашева,
Т. В. Кушнірова, Н. І. Тарасова*

В оформленні обкладинки використано фото
бібліотек монастиря Святого Флоріана

Редактор *Т. Мельничук*

Художній редактор *О. Здор*

Технічне редагування та комп'ютерна верстка *Л. Ткаченко*

Коректор *С. Бабич*

Підписано до друку 07.06.2017 р. Формат 60×90/16.

Папір офс. № 1. Гарнітура Петербург С.

Друк офс. Ум. друк. арк. 14,00. Обл.-вид. арк. 16,155.

Наклад 5000 прим.

Зам. №

Видавництво «Грамота», вул. Паньківська, 25, оф. 13. м. Київ, 01133.

тел./факс: 253-98-04. E-mail: gramotanew@bigmir.net;

www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитів видавництва «Грамота»
у ТОВ «Діса плюс», 61029 м. Харків, Салтівське шосе, буд. 154.

Свідоцтво ДК № 4047 від 15.04.2011 р.